

СУЧАСНІСТЬ

ЧЕРВЕНЬ 1986 — Ч. 6 (302)

Марта Калитовська: ПОЕЗІЇ

М. Колянківський: ФЕНОМЕН ВАСИЛЯ КУРИЛИКА

**Ю. Дарський: НАПРЯМИ ПОЛЬСЬКОЇ СХІДНОЇ
ПОЛІТИКИ**

І. Шевченко: ТВОРЧА СПАДЩИНА ОРВЕЛЛА

А. Филипович: ПРО МИРОСЛАВА МЕДВЕДЯ

ISSN 0585-8364

ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

**УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА
В 20 СТОЛІТТІ**

1983, три томи, 1317 стор. Тверда оправа. Обкладинка Я. Гніздовського. Документи і матеріали. Упорядкували Тарас Гунчак і Роман Сольчаник.

У збірці вміщені документи від кінця 19-ого до 1980-их років нашого сторіччя, які є першоджерелом для вивчення сучасної української історії.

Наклад обмежений.

Ціна 180 ам. дол. або рівновартісна їй у іншій валюті.

Для передплатників *Сучасності* — 60 ам. дол.

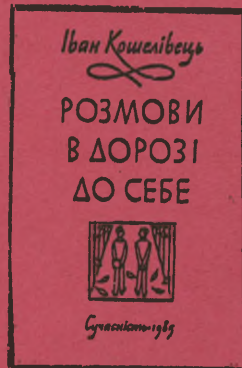
Іван Кошелівець

РОЗМОВИ В ДОРОЗІ ДО СЕБЕ

1985, 497 стор. Обкладинка Якова Гніздовського. Тверда оправа.

Відомий літературознавець робить у праці підсумок багатого життєвого досвіду, зображує явища і події, які йому приходилося зустрічати на своєму шляху.

Ціна: 20 ам. дол.

**ГОЛОД НА УКРАЇНІ 1932-1933
Вибрані статті**

1985, 143 стор. Упорядник Надія Каратницька. Обкладинка Якова Гніздовського.

Збірка науково-дослідницьких і мемуаристичних статей до п'ятдесятиліття Голоду на Україні.

Ціна: 5 ам. дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЧЕРВЕНЬ 1986

Ч. 6 (302)

**РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ
МЮНХЕН**

«SUČASNIST» — JUNI 1986

MÜLLERSTR. 33, RGB., 8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*

Богдан Бойчук, *література*

Богдан Певний, *мистецтво*

Олександр Женін, *мовний редактор*.

Редакційна рада: Вольфрам Бургардт, Юрій Божик, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркусь, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк, Юрій Шевельов.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції просимо надсилати на адресу:

Sučasnist,
254 West 31 St., 8th floor,
New York, NY 10001

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в *Historical Abstracts*.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Verleger: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Z. Sokoluk.

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)
8000 München 5
Bundesrepublik Deutschland.

Druck: E. Zeuner, Buch- und Offsetdruckerei
Peter-Müllerstr. 43
8000 München 50

ISSN 0585-8364

Зміст*ЛІТЕРАТУРА*

- 5 *Марта Калитовська*: Тінь жаху в зніцях.
7 *Марія Суховацька*: Перше чудо.
25 *Остан Тарнавський*: В дорозі до себе.

МИСТЕЦТВО

- 32 *Микола Колянківський*: Феномен Василя Курилика.
47 *Валеріян Ревуцький*: Про два "воскресіння".

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 50 *Юзеф Дарський*: Напрями польської східної політики.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 64 *Любов Ковалевська*: Не приватна справа. До всесоюзної наради з проблем постачання (Рішення XXVII з'їзду КПРС — в життя. Пост «ЛУ». Чорнобильська атомна).
70 *Мирослав Прокоп*: Атомна катастрофа в Чорнобилі.
74 *О. Ж.*: Суть речі Чорнобильської трагедії.
77 *Корнель Моравський*: Вислів співчуття.
78 *Ігор Шевченко*: Про актуальність творчої спадщини Орвелла в наші дні.
89 *Марта Богачевська-Хом'як*: Неурядова жіноча конференція "Форум" у Найробі (II).
95 *Андрій Филипович*: Справа Мирослава Медведя.

СПОГАДИ

- 100 *Євген Стахів*: ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (Програмові зміни в ОУН) (II).

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

- 106 *Надія Світлична*: Керівникам урядів країн-учасниць Гельсінкського процесу, Організації Об'єднаних Націй.
- 107 Український центральний громадський комітет у Франції: Звернення. Допомога жертвам Чорнобильської катастрофи.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 109 *Василь Сокол*: Від "Плугу" — до ПЕН-Клубу.
- 113 *Н. К.*: По сторінках української радянської преси.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 116 ЯНКА КУПАЛА Й ЯКУБ КОЛАС НА ЗАХОДЗЕ. Бібліяграфія. Укладальники: Вітаут Кіпель і Зора Кіпель. — *Марта Тарнавська*.
- '20 *Wiktoria Kraśniewska*. PO WYZWOLENIU... (1944-1956). — *Павло Турула*.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 123 *Роман Малащук*: До статті І. Клейнера — "Критичний момент...".

ВІД ВИДАВНИЦТВА

- 125 Подяка Ф. Фокшанові
- 125 До читачів і прихильників «Сучасности»
- 126 Подяка жертводавцям
- 127 Просимо виправити
- 128 Про авторів

ЛІТЕРАТУРА

ТІНЬ ЖАХУ В ЗІНИЦЯХ

Марта Калитовська

ВТЕЧА

Та стрічка на обрії
пригадала мені щось далеке —
Бранденбурзький концерт Баха
і ще один вечір.

Над двірцем клубились хмари
так п'яно, так несамовито,
що я поплила з ними
у пухнату безодню
і там, — по сьогодні...
Був пізній вечір.

СУМНІВ

Синь була розвішана
між двома домами.
То була синь
чи провулок у вічність?
Бо чому ясен
хилився вперто
раменами саме туди?

ТРИВАННЯ

Є ніч,
де все ломиться
на скалки.
Їх не можна зібрати.
Треба поливати
холодною водою,
чекаючи ранку.

ХВИЛИНА НАД ВЕЧІР

Про що думала верба,
коли місяць
сповзав її хребтом?
Про що думала хмара,
коли вітер
замітав хвостом?
Про що думали очі,
коли тінь жаху
в'їдалась до зіниць?

ВИДИВО

Горіла хмара,
і проплив човен.
Тільки слід залишився,
де її рука писала
на синьому шовку.
Це після пожежі...

ХОЛОДНИЙ ПОГЛЯД

Заморозив мімозу вітер
на зорі.
Зім'яв, заворожив квіти.
Звела до молитви руки,
а пальці — такі тонкі
знялись повільним рухом
просити ласки в землі.
Дерева стояли тихо,
п'ючи зимний вогонь
і спливав останній віддих
з тонких зів'ялих долонь.

ПЕРШЕ ЧУДО

Марія Суховацька

I

Хилило на вечір. У пропахлій клейстером майстерні залишилися вже тільки двоє: горбатий переплетник Щупа та художник Іорданко. Останній неухважно перегортав листи забутої кимось на підвіконні розпатланої Біблії.

— Вмієте ворожити? — спитав горбань.

— Ні.

— А я ось умію. Гляньте... — стуливши жаб'ячі повіки, горбань встроїв між сторінками палець і навмання вказав на перший скраю текст. — Це вам на щастя... читайте!

— "... І третього дня весілля справляли у Кані Галілейській, і була там Ісусова мати...". В Іорданка засікся голос, і його обличчя густо почервоніло. Кинув книжку на підвіконня й відчинив вікно.

До ніжношафранового марива між водонапірною вежею та дахом єврейської божниці, мов наживка на гачку, обережно спускалося сонце.

— Золотий скарабей! — захопився художник.

— Кому скарабей, а кому бульбашка, — кинув горбань півротом.

Розмова не клеїлася. "Чого він усе прикидається, — досадував Іорданко, — ламається, ніби йому невідомо, чого я тут застряв?" Ставало дедалі незручно наодинці з горбанем і допівав сором, що немає відваги звідси відійти, поки не скінчиться той проклятий церемоніал. Згадка про нього немов іржа, від самого ранку з'їдала Іорданкове чоловіче честолюбство. "Що з воза впало, те й пропало" — вже сотий раз потішав себе цією пустою фразою, хоч добре знав, що в дійсності вона вже нічого змінити не може.

Горбань Щупа вже годину нишпорив між новими сувоями матерій, призначених для першоякісних переплетів.

"Цей паскудник передчуває, що сьогодні мене так просто не здихається, хоч дуже йому цього хочеться, ой, як хочеться, — нетерпеливився Іорданко. — Мабуть, сувій шовкового рипсу, який сьогодні одержали для спеціальних замовлень, мабуть, той його так міцно спокусив. Ось як нервово хрюскає своїми мерзенними суглобами...".

— А знаєте, пане Іорданко, якби я був ще раз молодий, то одружився б тільки з повією.

— Невже?

— Присягаю!

— Гм... а це чого?

— Бо в повії, прошу ласкаво, як у зозулі — тільки двійко дітей, а то й зовсім їх не буває...

— Вони ж у вас гарні.

— То так, без горбів, прошу ласкаво, це правда, але спробуйте їх нагодувати... сім дзьобів нараз! Як запищать, заверещать, то в мене аж коліна підламлюються, втрачаю, так би мовити, ґрунт і мушу згрішити проти всіх Десяти Божих заповідей... Не дивуйтеся, прошу ласкаво, навіть сам Бог мене не скарає... Ось, наприклад, Сьома заповідь...

Горбань схопив з полиці сувій шовкового рипсу, поставив перед собою, наче жінку, почав його гладити й обмацувати та тут таки на очах в Іорданка розмотувати. — "Ну й нахаба", — подумав Іорданко й відвернувся. Йому стало відразу нестерпно огидно і, замість того, щоб переконатися, як безцеремонно горбань грішить проти Сьомої заповіді, схопився з підвіконня й вибіг на вулицю — хай буде, що буде!

— Я тільки для прикладу, їйбо, для прикладу! — вигукував фальцетом Шупа, але Іорданко вже його не слухав. Він біг, мов підстьобуваний, біг прямо туди, куди йому весь день так страшно не хотілося.

Перед церковною горожею стояв уже натовп зівак, череда принагідних і постійних "абонентів" суботніх вінчальних спектаклів. Опісля вони весь тиждень розголошують у місті свої незвичайні спостереження й цілісні враження... — "Вона, неганебниця, білий тюль на голову начепила... А нещасний піп аж умлівав, вінчаючи, бо в неї черево ось так ходором ходило, ха-ха!" — "А в її міхом вдареного нареченого перука на голові, доріжку білою ниткою вишито...". — "Роги на півметра стирчать, а він нічого не помічає...".

Іорданкові аж млосьно зробилося від цих реплік. "Чи не податися додому?" На мить йому привиділася небіжка-мати з вічно червоними, заклопотаними руками... Та її образ уже затупила занадто реальна тітка Емма з твердим, як кулак, вузлом на маківці. Наче той танк стане на порозі, загородивши довгоносими черевиками прохід, і спустить трубним голосом: "О, ти, юшко несолена! Вона тебе кинула, наче прапор біля Вілагошу, інший би на твоєму місці повісився, а ти навіть не сикнеш...". А на кухні божевільна сестра Маргітка присне в жменю, аж її худий, кішачий хребет заграє: "Коминар її перехопив, хі-хі-хі, сажотрус!" — Ні, не

пиду додому. Чого ж би тут між людьми не постояти, — підбадьорював себе Іорданко, — хіба заборонено? Хто докаже, що я мав намір з нею одружитися? Нехай сажотрус перехопив, що мені до того?.. — І йому на хвилину примарилися її високі груди, як на них спочиває волохата рука коминарського майстра... Стало трохи прикро від цієї уяви, щось легенько хвисьнуло в серце, але це нічого, нічого... Кожна жінка хоче чоловіка, проте, не кожний мужчина хоче подружжя, бо в нього, крім фізичного поривання, існують ще свої логічні аргументи... Він силкувався пригадати хоч один зі своїх аргументів, та натовп загув і повернувся до вулиці: ось і вони! Таксівою приїхали... Звісно, разом зі свідками. Нехай так, нехай так... Ось і веде її під руку, передає дружбі, чи як там його — радяться. Вона в світлому весняному плащі, якась нова, вся просвітлена, мов на негативі добре загостреного фільму. Ніби трохи бліда, хвилюється, як тоді, коли Іорданкові так просто й ясно сказала: "Більше не приходь. Досить ми з тобою погралися... Жити пора!.." Ось вона яка! "Пересадили тебе, Маланко, до нового вазону, тому так розцвіла? Гарна ти, bestie, нічого не скажеш!" — і в Іорданка зачвало серце. Хотілося кудись утекти, але ноги прикипіли до вичовганої паперти й не пускали. "Мушу на неї подивитися зблизька, чи не збрехала, чи дійсно щаслива? У жінок це на очах написано. А що, як упізнає мене? Може назло мені почне всміхатися до свого чорновидого біса?" — "Мені потрібно чоловіка не тільки в суботу, коли тобі по дорозі з бані, — казала, — нехай він чорний від сажі, як чорт, але свій, свій, з яким можна до неба й до пекла..." — "Й до ліжка, Маланко?" — "Нехай так, і до ліжка! Але не за графіком, а коли кров закличе... І щоб він ані на хвилину не спізнився, ані на секунду, розумієш?" — Ось як у неї язик розв'язався! А колись, колись там...

Натовп перед брамою розступився. Ще ніколи він її такою гарною не бачив. Навіть тоді давно, коли була ще дівчиськом... Чи був сліпий, чи вона всі двадцять років чекала тільки на цю нагоду? Заради цієї нагоди берегла свою красу? — "Маланко!" — застогнав у відчаї. Повернула голову й упізнала. Проходячи повз нього, звела брови й темним голосом спитала: "Навіщо прийшов? Ще ніколи чуда не бачив?" А коминарський майстер гордо крокував побіч неї, наче король! Іорданкові зробилося душно. Ледве вдихаючи повітря, він вирвався на подвір'я й звідти, наче вистрілена куля, полетів на головну вулицю, де паркували таксі.

— На станцію?

— Ні! Везіть за місто, під Дубраву, число дев'яносто! — гукнув, відсапуючись Іорданко.

— Я хутко.

— Не треба. Не спішіть... Ніяк не спішіть... Їдьте навіть якнайповільніше.

— Гм...

Їхали довгою головною вулицею. Від вибухів неонових реклям голова шофера то спалахувала, то згасала, мов дивовижна кольорова лампа. Іорданко зі злорадством думав про тітку Емму, яка в цю хвилину здатна собі уявити все можливе на світі, тільки не те, що він їде в таксі на Дубраву.

— Як думаєте, пане водію, людина вільна в своїх діях чи ні?

— Вибачаюся, пане, це дуже двозначне питання... Не можу так раптом відповісти, мушу трохи подумати.

— Дякую, подумайте.

— Мабуть, вона зовсім не вільна... Ну, як оце таксі, так і людина змушена спрямовуватися в якусь точку.

— Яку точку?

— У своє безсмертя.

— Ви сектант?

— Ні, я невірющий... Проте, кожному хочеться діждатися власної смерти.

— А цікаво довідатися, куди ж ви, ви особисто, спрямовані?

— Під Дубраву, число дев'яносто.

— Ну, годі.

Спрямували за місто вздовж нових кварталів на темну вулицю під Дубравою. Іорданко добре знав, що той домок уже давно зруйновано і що тут побудували стадіон.

— Зачекайте трохи. Я зараз повернуся.

— За п'ятнадцять хвилин чекання — п'ять корон! — відповів машинально водій.

Від стадіону несло густим запахом землі. Тоді весною також так пахло землею... І в своїх спогадах Іорданко знову бачив той причуплений і побілений домок... Над дверима червоніла емалева табличка асекураційного бюро з магічним числом 666. Але він ніяк не міг пригадати, чи той дім стояв з правого, чи з лівого боку... Десь тут на неї чекав колись під липою. З листя падали важкі краплини дощу, падали на їхні голови, як цілувалися. Не тільки в суботу, як пізніше, але кожного вечора. Двадцять років тому дні й ночі були набагато довшими... Малий, побілений домок, що вночі світив... Раз тут його причатував її батько, листоноша. — "Йдіть звідси по-доброму, бо моя донька не повія!" Усі батьки про це говорять так пізно... Щось заскрипіло. Ага, це двері... Вони завжди так підступно скрипіли. Та світла постать на порозі — то вона, Маланка. — "Ти в вінчальному платті?" Мовчки притулилася до нього. — "Пахнеш, як стокротка...". — "А наші свідки де?" — "То нічого, що свідків немає, можна й так, без них". — "А я хочу, щоб свідки були, щоб більше ніхто не сумнівався". — "То завтра... Завтра вже ніхто сумніватися не буде".

Веде її обережно, мов скляну примару, до таксі. На холодильнику лискучої лімузини біліє букет конвалій, перев'язаний шовковою стрічкою. Було йому приємно, що шофер сам постарався. Сідають у машину.

— А тепер їдьмо додому, до мене — тією вузькою вулицею в напрямі Кальварії, аж під саму гору. Останній дім!

Шофер повертає машину фарами на Кальварію.

— Не спішіть, їдьте дуже поволі...

"Стокротко! Чи розумієш, куди їдемо?" У відповідь вона стискає його руку, й він знає, що цю хвилину треба на все життя запам'ятати. Примружує очі і мріє... А завтра ранком вона прокинеться в ліжку, така тепла, як кромка свіжого хліба. Відчинить вікно й глибоко вдихує гостре глицеве повітря з Кальварії. Стоїть проти світла в довгій нічній сорочці, мов прозорий білий келех. До вікна підбігає пес. — "Ти маєш собаку? — дивується вона, — насправді, це наш собака?" — "Наш, наш, Маланко!"

Машина ривком зупиняється.

— Приїхали! Година та п'ятнадцять хвилин! — підкреслено заявляє шофер.

Іорданко протирає очі й якомось незручно, боком висідає. Висідає сам... Коли шофер повертає дріб'язок, він з докором питає сам себе: "Навіщо це все, навіщо? Тітка Емма сказала б, що я псих".

— Звідки та конвалія?

— Сьогодні субота, я молодих возив.

— Ага.

— Ви мене, пане, питали, чи людина вільна... Ось я цілу дорогу думав.

— Невже? Хіба я дійсно про щось таке питав?

— Дійсно, пане. Хоч, правду казати, шоферів про таке не питають. Скоріше там політиків, або, скажім, попів.

— І до якого висновку ви дійшли?

— До такого, що людина, як отой пес, що закопав кістку від іншого собаки й вічно тремтить, щоб хтось її не винюхав.

— Дякую. Добраніч.

— Добраніч. Я ще далі думатиму.

— Не треба, бо це в дійсності нічого не змінить.

Хвіртку до двору замкнено на ключ. Коли Іорданко відчиняв іржавий замок, його опанувало погане передчуття. Здавалося йому, що вступає до зовсім чужого обійстя. Навіть старий дім, на якому він знав напам'ять кожне зеренце тинку, виглядав тепер як театральна куліса. На терасі світила лямпа. Побачив сестру Маргітку й зараз дотямився, чого замкнули хвіртку. Маргітка стояла під лямпою в довгій рожевій сукні з гардероби небіжки-матері... З

голови в неї звисала зелена тюлева шаль. Обличчя напудрено тальком, щоки підрум'янено, наче в паяца, очі підведено вугіллям, блищать...

— Знову приступ! — вказала на неї тітка Емма, пропускаючи Іорданка в хату.

— Бачу.

Маргітка до нього непритомно всміхалася, здається, не впізнала...

— Добре виховані чоловіки без стуку не входять! — гукнула ображено братові й відвернулася.

— Хотіла податися до лісу, — залемтувала тітка Емма, — вночі, ти тільки подумай! Каже, що вона мавка... Але я зачинила хвіртку...

Він вимив руки й повернувся на терасу. Маргітка все ще стояла під ляпкою. Її голову облітав рій нетлі. Кинула на Іорданка презирливий погляд:

— Чого ж усі тут чатуєте? Він усе одно прийде й мене визволить... І буде спати зі мною — голий, розумієш? І ніхто мені цього не заборонить! Тітка Емма заздрить, і тому зачинила хвіртку, але в нього є свій ключ. Він принесе його до ліжка й відчинить мене, мов баньку ананасового компоту... І ви всі помрете від заздрощів. Будете стояти під дверима й підслухувати... Тітка Емма буде зазірати в ключову дірку, але нічого не побачить, бо короткозора... Ну, чого так дивишся? Ревнивий? Я знаю, що тобі подобається. Тому ти завше втираєшся моїм рушником, бо в мене гарні груди. А я вас усіх ненавиджу і проклинаю!

— Йди в кімнату. Ти божевільна! Вона вже тут годину так... Людей не соромиться...

— Не маєш, що мені відповісти, боїшся мене, тітко Емма, тому кажеш, що я божевільна. Ненавиджу тебе й твій вузол на голові ненавиджу, бо він, як конячка! І твої розчалапані ноги, і твій засмарканий ніс... Усіх зневажаю, усіх!

— Маргітко, сестричко, опам'ятайся... Ходім до кімнати, тут холодно, ти без плаща, — благав Іорданко. — Як він прийде, я сам його заведу до тебе.

— Не хитруєш?

— Ні, повір мені!

— Забожися! Скажи, щоб... щоб тобі рота скривило, як брешеш.

— Щоб мені рота скривило... То дай руку, ну...

Вона недовірливо простягнула до брата кінчики холодних пальців. Він повів її до кімнати, поклав на ліжко, наклав ковдрою. Вона трусила як у лихоманці.

— Я яду тут біля тебе, почекаю... В нього все одно є ключ... Сам собі відчинить хвіртку.

— Сам собі...

— А ти примруж очі.

— Тоді він мене не побачить.

— Побачить, побачить, не бійся...

— Але не впізнає...

— Впізнає. Я напевно знаю. Ось я йому на вікно твою зелену шаль повішу. Це буде йому знаки... Добре?

— Добре, на, бери...

— Чого, Маргітко, плачеш? Як не хочеш, то залиши її собі!

— Я не тому плачу.

— А чого?

— Бо вона... ота... тебе покинула. Вийшла за сажотруса, і він її забруднить, геть забруднить! — і Маргітка почала ридма ридати.

Він гладив її розкуйовджене волосся, поки вона не заснула глибоким сном знеможення.

II

Іорданкові не спиться ніяк. Хочеться думати про щось дуже просте, тільки не про Маланку. Про щось таке звичайне, як, наприклад, млинок на каву. Млинок зо всіма деталями... Замість цього йому мариться Маланка... Весілля скінчилося. Вже пізно. Гості порозходилися, й вона залишилася зі своїм новим мужем... А в того проклятого сажотруса такі гарні, великі карі очі... Коли він задоволений, то вони блищать, а може й світяться, як у дикого kota... Світять у п'їтьмі й шукають її... Слово "п'їтьма" кольнуло його... А може вона запалила свічку. Страшно любила дивитися в полум'я. Раз там у тому її домі горіло... Він довго підозрівав, чи не вона підпалила.... Ось якби тепер уявити таку велику пожежу й заснути... В Маланки гаряче тіло... Як, власне, могла вона жити зі своїм першим чоловіком, коли він був каліка? Чого вийшла саме за нього заміж, коли всі навколо знали, що він хворий? Вісімнадцять років возила його в візку, возила, демонстративно, з піднятою головою! За що його, паралізованого, любила? Кому мстилася цією любов'ю? "Як помер, я був на похороні. Стояв біля могили напроти неї, і вона не відводила від мене очей... Плакала й дивилася на мене, ніби жалілася, ніби вимагала мого співчуття й була така вдячна, що я є так близько, лише на відстані однієї свіжої могили... А потім... Потім почалася та друга дія нашої історії... Чекала від мене трохи більше, чекала продовження того першого кохання на тлі білого домика під липами... З краплинами дощу на щоках... А я злякався зашморгу обов'язків, боявся розрі-

дити свій мистецький хист в її власницьких обіймах. Зробив з неї тільки коханку — раз у тиждень у суботу, щоб не залишатися разом з тіткою Еммою та божевільною Маргіткою...”

Як усе розкласти на деталі, то кожна річ втрачає свою первісну загрозливість. Як розібраний на деталі пістолет. Так... А потім прийшов сажотрус, високий і міцний мужчина, прийшов несподівано, комином... І тепер вони лежать у ліжку... Він відчуває, що вона щаслива, бо він тепер мов Бог, що щастя роздає рукою... Деталі... На деталі можна розібрати тільки те, що для тебе вже не має значення...

Навіщо ці перечулені медитації? Сажотрус все одно залишається реальною дійсністю, як наприклад, простий ляпас. Хіба задля ляпасу варт не спати? Він примружив очі й пробував вичислити якийсь складний математичний приклад... "Втомлюся й засну. А може мене той сажотрус зовсім і не мерзить? Може не в ньому справа, але в тому, що вона... Як просто це сказала божевільна Маргітка — вона мене сама взяла й покинула... Треба бути до себе щирим, або... або просто встати й взяти з полиці якусь спокійну й гарну книжку, біля якої можна заснути. І все, як рукою зніме...", — переконував себе, однак, не вистачало ні сили, ні відваги запалити ляпму, звестися з ліжка, бо знав наперед, що, як підійде до полиці, то шукатиме зовсім не *Природну красу Високих Тамп*, але книжку, яку двацять років тому сховав, заваливши її іншими книжками, щоб до неї не доступитися... Цю книжку прислала йому колись Маланка. Між її сторінками знаходився лист у запечатаному коверті. Він його ніколи не розпечатав і ніколи не відповів на нього. "Людина не повинна відповідати на листи, змісту яких не знає, правда?" Той лист тоді все вирішив, власне, й не лист, а те, що він на нього не дав відповіді... Коли після смерти Маланчиного чоловіка вони вдруге зблизилися, Іорданко збрехав, що ніколи ні книжки, ні листа не бачив... "Не віриш, Маланко?" — "Якби я не вірила, то не дозволила б тобі ще раз мене погладити... Я б ненавиділа тебе й твої руки...". — "Про що ти тоді писала?" Вона розплакалася: "Більше ніколи про це не згадуй... Було це непорозуміння, жадливе непорозуміння". — "Твій чоловік знав про той лист?" — "Якби не знав, я б ніколи не стала його жінкою". І серед любовного шалу вона натиснула на вмикач ляпми, звелася з ліжка і зі смертельно серйозним обличчям подивилася йому в очі... Не забути йому цього погляду ніколи... — "Не брешеш? — спитала. — "Хай Бог всевишній мене скарає, як я того листа колись читав! Хай помру тут на місці, як я його читав! Досить тобі?" — "Досить". Та взагалі, чи не краще спати?..

III

Він прокинувся в дивно піднесеному настрої. Десь грала музика, і вона, мов цілюща вода, вливалася в його прищемлене серце. Все його ество, сповнене спраги відродження, ставало від цього прозорим і виключним, неначе кристал цейльонського аметисту. Музика то наближалася, то даленіла, падала в безодню й знову піднімалася до таких неосяжних висот, що він аж потерпав від страху, аби вона не обірвалася. І до цих чистих, понадземної краси тонів раптово увірвався могутній гімн пташиного співу... — "Я ж це знаю, це — «Дитяча симфонія» старого Моцарта! Наприклад, оця оркестрова партія... Ми ж її грали колись у школі...". Уважно прислухався... "Власне, тут жадної оркестри немає, жадних смичків, ні вальторень не чути, й цей концерт нічого спільного з Леопольдом Моцартом не має. Співають просто птахи, бо вже світає. Воно, птаство, тут під лісом завжди так гарно співає на весні". Знову прислухався. "Та все ж воно якось незвичайно. Хіба чувано, щоб птахи співали таку виразно окреслену мелодію?" Розплющив очі й, повернувши голову до вікна, остовпів від здивування: на підвіконні сиділа ціла зграя дрібних пташенят і, простягаючи шиї до його кімнати, голосно співала. Зрозумів, що цей спів належить йому, і це його так зворушило, що аж губи в нього затремтіли. Боявся ворухнутися, щоб не переполошити своїх несподіваних гостей. У цю мить залунали з Кальварії дзвони, і пташата враз спурхнули, мов їх вітром здуло. Звівся з ліжка і навспиньках підійшов до вікна.

Вулиця, що вела повз його дім на Кальварію, була геть залита світанковим сяйвом. На високому небі білорунною отарою паслися хмари. Вулицею йшли святочно вдягнені люди і, повертаючи обличчя до Іорданка, всміхалися й віталися. Він охоче відповідав на їхні вітання. "Які вони чемні та гарні, — подумав, — мабуть, завше були такими, тільки я цього не помічав". Іорданка враз огорнуло нестримне бажання приєднатися до цих простих і ласкавих людей з доброзичливими обличчями.

Він одягнувся і, непомічений сестрою та тіткою, вийшов з хати і попрямував стрімкою стежкою на Кальварію. На вершині гори палали срібні цибулини колишньої монастирської церкви. Скрізь лунав дружній спів вірних. Церква була геть набита народом. Перед вітарем клячали на колінах ті, що прийшли причащатися. Іорданко відразу ж звернув увагу на те, що коли цих людей священник обходив дарами, кільком причасникам він щось шепнув на вухо.

— Що він там шепоче? — спитав Іорданко церковника, який з капиткою в руці проходив повз нього.

— То певно якесь велике откровення для вибраних, пане.

Між цими "вибраними" був і колишній професор Іорданка, старенький пан Митарко, який мешкав у недалекому містечку і приїздив сюди тільки на великі свята.

Служба скінчилася. Іорданко почекав на старого Митарка перед церквою. Хотів з ним привітатися й вивідати, про що той піп шептав.

— Цього року дуже особлива весна, — пробував зав'язати розмову.

— Цвітуть анемони, — відповів старий.

Іорданко нагнувся, щоб зірвати професорові квітку, але той його зупинив:

— Борони Боже! Хіба ж не бачиш, що вона з усіх сил намагається виявити свою особистість?

— Хіба ж?

— Та Боже ж ти мій! Тому вона така гарна, бо без останку служить своєму Творцеві! Вона, як людина — є тільки раз. Двічі та сама не цвіте.

— То й люди сьогодні зійшлися, щоб Бога величати. Ніколи їх стільки не буває...

— Більшість, сину, не для того прийшла. Більшість у Нього не вірить, більшість Його хоче спіймати на брехні й тому вимагає в Нього нові та нові чуда...

— То й мені, пане професоре, й мені грішному хочеться тепер, аби сталося щось особливе й чудесне. Хіба не задля цього прокидається кожного дня людина, бо знову й знову очікує те, чого й самій висловити не сила? Кожний сподівається на свою повноту щастя.

— То намалюй цю анемону!

— Ні, це не те. Якби я тепер мав у руці пензель, то намалював би просто гарне коло — то все.

Очі старого наповнилися сльозою.

— Це, сину, все через те, що навколо нас нині діються великі речі...

Він нахилився до Іорданка й шепотом продовжував:

— Чи знаєш, що Він удруге з'явився на землі? Багато людей вже Його бачило. Саме завтра Він приїде до нашого містечка з матір'ю. На весілля. Мене також туди запрошено. Як відчуваєш потребу з Ним зустрітися, то не відкладай цієї нагоди, приходь. Мені не вільно прозрадити, де й у кого це буде. Отже, як тобі дійсно суджено бачити Його славу, то й сам туди потрапиш...

У Іорданка запаморочилося в голові. Ще не встиг як слід переконатися, чи це не галюцинація, як старий професор зник десь у натовпі.

Майже весь день просидів у своїй майстерні, з тіткою та сестрою оминав розмов, щоб не прозradити свою велику таємницю.

Ніччю знову не міг заснути. Хвилинами оволодівав ним панічний страх, що до ранку помре й не побачить обличчя Того, Кого ніколи не міг конкретно уявити. Можливо й тому, що нікого на протязі віків стільки не малювали — як Його, як саме це загадкове, уявно-невловне обличчя...

IV

Ледь починало світати, як він подався на станцію. Знайшовши вільне місце в надимленому робітниками купе, присів до напіввідчиненого вікна, яким струмувало туманне повітря. Споглядав прості контури приспаних ланів, дрібні хатини вздовж залізничного полотна і в душі був безмірно піднесений від того, що везе скарб, про вартість якого ніхто й не підозріває.

З туману поволі почало виринати сонце. Його супутники, що, досипаючи ніч, зів'яло куняли на лавках, відразу віджили. Деякі розв'язали клунки і тут таки в поїзді розпочали снідати. Хтось там розгорнув газету і почав голосно читати оголошення.

- А що там пишуть про мир?
 - Я політику не читаю — жадних там володарів не поважаю!
 - Чого ж бо так?
 - Бо вони як оті квочки, що затоптують власних курчат.
- "Усе, як уві сні, усе, як уві сні", — думав Іорданко.

Містечко, до якого він приїхав, жило своїм буденним рухом. Хто поспішав на роботу, хто в школу, господині вирушили з торбами на базар. Перед харчовими крамницями розвантажували булочки й молоко. Іорданко на хвилину прислухався до людських розмов, та відразу ж схаменувся, бо помітив, що перехожі з підозрою оглядають його святковий одяг. Хотів перевірити, чи тут сьогодні дійсно відбувається якесь весілля.

- Де ж там, пане, у нас тільки в суботи женяться!

Згадавши про старого професора Митарка, вирішив його відшукати. Було нетяжко знайти дім, де він мешкав. Відчинила йому подібна до чернички жінка: "Вони ще вчора вночі кудись пішли... Навіть ліки забули прийняти". Іорданкові нічого не залишилося, як попрямувати навмання містом. Ідучи повз гастрономічний магазин, пригадав, що від учора ще не їв. Ступив у чергу за старою панею в чорному капелюшку. Як черга дійшла до неї, вона покляла на прилавок перед вуграстим продавцем цедулку і сказала:

"Прошу ласкаво, пришліть оце все до нашої хати!" — і подалася на вулицю.

Йорданко раптом виступив із черги і поспішив за старою панею. Зупинив її аж на другому боці вулиці й поцікавився, чи не чула часом про якесь весілля.

— Весілля? — перепитала недовіриливо. — Хто вам сказав про весілля?

— Я цілковито розумію ваше здивування, бо знаю, що в такий незручний день... і крім того...

— Крім того? Що ви маєте на увазі?

— Даруйте, я нічого на увазі не мав... Усе дуже просто: на тому весіллі буде мій колишній вчитель... Він мене й запросив.

— Ви сказали — вчитель?

— Так, пані добродійко. Я з ним обов'язково повинен зустрітись... Він, так би мовити, сам цього бажає... й навіть...

— Навіть? А може він там чогось переплутав?

— Ви помиляєтеся... Мій учитель ще ніколи нічого не переплутав.

Пані всміхнулася.

— В такому разі ходіть, прошу, за мною. Ніби так собі випадково, розумієте, щоб не привертати до себе уваги. Я піду наперед. Побачите дім, до якого я ввійду, й тоді...

Йорданко ще все був ладен повірити, що це тільки сон: занадто багато тут усяких ребусів!

Стара пані крокувала на своїх напрочуд високих каблучках дуже бадьоро. Її рівна фігура чимось нагадувала Маланку. За кілька хвилин Йорданко вже не сумнівався, що це дійсно Маланчина рідна тітка. Пригадав, що колись давно Маланка дуже часто їздила в це містечко до своєї тітки. Почав навіть у душі кепкувати: "Що, якби я їй тепер сказав: «Пані добродійко, я той самий, якого ви двадцять років тому назвали бандитом... Пригадуєте, вам дуже не подобалося, що я бігаю за Маланкою?»"

Він згадав, що то був перший рік його знайомства з Маланкою. — Знайомство — яке пусте слово, що ні до чого не зобов'язує! То був перший рік їхнього любовного шалу, чи шаленої любови, чи як її там назвати? Маланка тоді, приїхавши до тітки, написала йому листа, заклала до якоїсь книги й післала Йорданкові. — Я, дійсно, міг того листа й не одержати. Чи мало листів загубилося на пошті?.. — Знову бо ламаюся, — карався Йорданко, згадуючи про минуле. — Опісля я з Маланкою до самої смерті її каліки-чоловіка не бачився. Неначе ми обоє перегоріли й обернулися на попіл. Більшість людей так перегорить, так охолоне...

Край містечка вулиці виглядали майже вимерлими. Тітка все крокувала й крокувала перед Йорданком, навіть не оглядалася.

Тоді вулицю перетнули залізничні колії зі спущеними шлягбавмами. Тітка, не звертаючи на них уваги, зручно, мов кішка, пролізла попід шлягбавми. За її спиною забубонів поїзд. Іорданкові здавалося, що поїзд не має кінця, і його охопив страх, що, поки переїде останній вагон, тітка може згубитися з очей. Так і сталося: як поїзд переїхав, її вже ніде не було...

На цій вулиці, мабуть, останній, що вела з цього містечка, стояли здебільшого одноповерхові вілли з палісадниками, побудовані ще перед війною колишніми залізничниками. Десь тут мешкала колись і Маланка. Було їй тоді лише двадцять років! Власне, пригадав Іорданко, й число дому було двадцять: ось він!

Він перейшов на другий бік вулиці, й на хвилинку йому здалося, що десь близько награвляє грамофон. Ззовні нічого не зраджувало, щоб у домі відбувалося весілля. Перед брамою тинялося двоє жebraків: якась опухла жінка в строкатому лахмітті та сліпий дід. У жінки безперестанно трусилися руки, а дід на кожний шурхіт шарпав головою...

Коли Іорданко підійшов ближче, старчиха шепнула сліпому:

— То не Він, не Він...

— Сам знаю, що не Він, — відказав сліпий.

Іорданко поцікавився, чи до цього дому не заходила стара пані в чорному капелюсі?

— Хіба я, пане добрий, пам'ятаю, в кого що на голові?

— На кого тут чекаєте?

— На Того, Хто прийде.

— Ось як... А звідки знаєте, що хтось прийде?

— Ми не знаємо. Ми тільки віримо.

Перед віллою зупинився вельосипед з причепом. Причеп був навантажений пакунками й кошиками. Іорданко впізнав вугрastoго продавця з харчової крамниці. Продавець відчинив собі хвіртку й почав носити пакунки до хати. Іорданко подумав, чи не допомагати, але раптом одумався: незручно заходити без запрошення до чужого дому! Залишатися на вулиці здалося йому ще незручнішим. — Може надійде старий Митарко, й тоді підемо разом! — утішав себе. Та не встиг додумати, як відчинилося вікно й висунула звідти голову Маланка. В надії, що вона його не впізнає, він сховався за стовбур старої шовковиці, що росла перед хатою.

Іорданко ніяк не міг зрозуміти, як тут опинилася Маланка й хто, власне, справляє весілля? Невже старий професор просто так покепкував над ним? — Невже хотів мене скомпромітувати перед Маланчиним чоловіком?

Тим часом хвірткою вже пройшло кілька святково вдягнених

людей. Жебраки ними ані трохи не цікавилися, бо все когось виглядали край тротуару...

Невдовзі на дорозі з'явилася гротескна силуета малого кременезного чоловічка в пепітовому одязі. На спині в нього стирчав металевий статив, на шиї висіло кілька фотоапаратів, у руках він ніс два величезні рефлектори. Іорданко відчинив йому хвіртку й знову сховався за шовковицю. Він поглядав звідти до вікна, чи випадково не побачить там старого Митарка. Там за вікном увесь час маячили якісь чужі обличчя, ніби хтось із дому підглядав його.

— Він уже близько! — вигукнув раптом сліпеч. Жебрачка, підбираючи з тротуару своє лахміття, вибігла на шосейну дорогу.

Підїхало старе, обшарпане таксі. З машини вийшли старша жінка з глибокими великими очима та молодий Мужчина в білому пуловері. Він був чорнявий із довгим волоссям й борідкою, яку має багато молодих людей нашого часу. Іорданко ніяк не звернув би на Нього уваги, якби його не вразив несподівано лагідний вираз цього обличчя. Воно було одночасно дуже радісне й дуже сумне. Рот Юнака ледь-ледь всміхався, та очі... Тяжко пояснити, які то були очі... Наче вони розуміли все людське горе, наче вони бажали висушити кожную людську сльозу...

Жебрачка кинулася до гарного Юнака перша:

— Пане мій, я давно бажала побачити Тебе!

— Мій час ще не прийшов, — відповів тихо Юнак.

— Ми ще зачекаємо, як Твоя воля, — сказав сліпий.

— Велика ваша віра й кожен, хто вірить до кінця, дочекається! "Фрази!" — подумав Іорданко, якого раптом опанували великий сум і сором.

Підтримуючи свою матір, Юнак попрямував до хати.

Іорданко відразу зрозумів, що він тут зайвий, що прийшов сюди на сміх людям. — Я хотів бути свідком якогось чуда чи просто свого хоробливого уроєння про можливість незвичайного звороту в своєму одноманітному житті... Може то просто якийсь шарлатан чи сектант. Ось і цих наївних жебраків, що Його так терпеливо виглядали, ось їх Він кинув серед вулиці... Жадного чуда не буде й не може бути! Хоч би довідатися, хто тут у дійсності справляє весілля? Чи це все не мара?

— Хто там справляє весілля? — звернувся він до жебрачки.

— Молода панночка безбатченкова... Ось і її мати! — вона вказала на вікно, й він знову побачив Маланку.

"Вони там усі навіжені... Чого я тут ще шукаю? Вони там за фіранкою тичуть на мене пальцями, глузують з мене, немов з циркового паяца: вичепурився, мовляв, на весілля, — а до хати не запросили! Все це фікція, тільки моя хвора фікція! Придуркувата

старчиха торочить п'яте через десяте, хіба ж у Маланки була колись донька? Шаленство!"

Ним заволоділа відраза до неба й до всіх людей. — Це просто наслідки нервового зворушення... Я бачив позавчора Маланчину свадьбу й самому закортіло бути нареченим!

Не оглядаючися більше на той дім, Іорданко попрямував назад до міста, щоб ще до вечора встигнути на поїзд. Він відчував страшенну пригніченість. Йому здавалося, що він геть-геть пожмаканий, неначе біблійний Іона, якого ковтнув було кит, та опісля вигаркав на берег... Не міг потрапити на вокзал. Було вже темно, і місто виглядало болісно чуже й безлюдне. Він блукав тісними вулицями й замусореними задвірками і коли підкінець дочвалав на станцію, виявилось, що його поїзд уже давно відійшов.

Він сів у кутку переповненої подорожніми почекальні. Примружив очі й пробував не думати. В його душі все ще вирувала образа за втрачений день і за нікчемність людських мрій. Він зневажав у цю хвилину самого себе й усіх, хто занадто покладається на чудеса. Порожніми зіницями він споглядав брудну підлогу, по якій снували важкі ноги перекупок, що чекали на світанковий поїзд, дихав прілим повітрям неприбраного вокзалу, слухав важкий хропіт утомлених робітників з недалекої каменоломні, й забажалося йому бути десь зовсім інде, десь далеко в лісі, дивитися на струнке стебельце білої анемони...

Як оголошували посадку, він саме задрімав. Опам'ятався аж тоді, коли його почали трусити за плече. Іорданко впізнав пепітового чоловічка з металевим стативом на спині. Він схопився як опечений і, підштовхуваний лавою пасажирів, подався до свого поїзду. Хтось йому допоміг влізти до вагону, і він автоматично подякував. "Нема за що", — відповів неочікувано глибоким басом пепітовий чоловічок. Вони разом улаштувалися в купе. Поїзд рушив, і Іорданко перший раз після довгого часу усвідомив, що за ці останні дні дуже постарів. Може це тягар самотності, може безсилля висловити якусь глибоку, гнітючу муку? Він відчував тільки, що в нього немає ні однієї спорідненої людини, до якої міг би притулитися, щоб не поранитися...

У куточку купе прикрита подертим плащем куняла стара жінка. Вона щохвилини прокидалася, простуджено шморгала подібним до редисочки носом і впівока оглядала Іорданка. В неї трусилася голова, ніби вона безперестанно щось заперечувала. Пепітовий панок розмістив на полицях своє мудрувате фотоприладдя і, закинувши на полицю солом'яний брилик, всміхався до Іорданка, мов та відома реклама зі старої газети.

— Вас там згадували, пане.

— Де мене згадували?

— Там, на тому весіллі.

Йорданка це вкрай роздратовало. Він уявив собі Маланку та її сажотруса, як вони безцеремонно сміються з його божевільної спроби потрапити на чуже весілля.

— В тому домі я чекав на свого старого вчителя, якого запросили на весілля. Він просив мене допомогти у якійсь приватній справі. Хто ж там міг про мене згадувати, коли я в тому домі особисто нікого не знаю?

Дуже йому хотілося чути, що розповідала Маланка.

— Згадувала про вас та дівчина, що виходила заміж.

— То якась помилка, бо вона мене не може знати. Я з нею ніколи не зустрічався.

— Ні, пане добродію, вона не помилялася. Знаю, напевно, що ні. Ось, якщо бажаєте переконатися, я там фотографував і ще ввечері усі знімки з цікавості проявив... Зачекайте, вона, та фотографія, десь тут у моїй валізці... Таке, розумієте, струнке й прозоре дівчисько, майже підліток. Як засіла до весільного столу, я не хотів повірити, що це майбутня жінка. А її Наречений — рослий, міцний, мені аж жаль її стало... А потім трапилася така несподівано дивна пригода. На весіллі забракло вина. І тоді мати одного з гостей шепнула щось на вухо Синові. Він навіть трохи образився, ніби та справа Його не торкалася... Сидів з нами далі й розмовляв з молодими. Це був дуже гарний Юнак, мабуть з доброї родини... Думаю, що молодий науковець, чи лікар, чи що, бо, як говорив, ми всі відчували, що кожне Його слово має велику вагу... Ми Його, пане добродію, слухали з такою насолодою, що навіть їсти й пити забули... І ось серед розмови, ніби щось пригадавши, Він покликав служничку й наказав їй налити до великих, порожніх деміжонів чистої води. Ми були здивовані й вирішили, що Він почне тепер проповідувати проти алкоголю... Деміжони поставили на стіл, і Він налив гостям. А там, уявіть собі, таке чудесне вино, якого я в житті ще не коштував — хоч на цій справі, признаюся до своєї слабкості, непогано розуміюся. Ми гадали, що Він для молодих навмисне припас такий дарунок, але всі божилися, що Він жадного вина з собою не привіз... А коли те бліденьке дівча ковтнуло того вина, то її пригоже личко враз у всіх на очах розцвіло, як рожа! Тут таки біля стола, пане добродію, вона перетворилася на справжню жінку! Щоки в неї порум'янішали, очі заблищали, і стала вона дуже подібною до своєї матері, пані Маланки. Вона ж минулого тижня вдруге вийшла заміж, а це її позашлюбна донька.

— Покажіть мені ту фотографію! — майже закричав Йорданко.

Фотограф понишпорив у своїй валізці й витягнув знімки, зроблені біля весільного столу.

Іорданко не міг слова вимовити.

— Оця тут, у білому платті вона — бачите?

Та дівчина була точною копією Іорданкового обличчя.

— Не може бути! — вирвалося у нього.

— Знаєте її?

— Знаю... Але це все мара, цього ніяк не може бути, розумієте?

— Бувають чуда на світі, пане добродію... Ось, наприклад, подивіться... Я тричі знімав того красивого й симпатичного Юнака в білому пуловері й нічого не вийшло... Ні один з Його портретів мені не вдався... Вийшла тільки якась прозора пляма... Навіть там, де знімав Його в групі інших гостей... Погляньте, які чіткі всі обличчя, а там, де Він сидить, наче якийсь туман...

— Дивно... А, скажіть, будь ласка, та дівчина про мене справді згадувала? Що, власне, говорила?

— Дуже їй було жаль, що ви на весілля не прийшли... Згадувала ще про якийсь лист. Мовляв, він прийшов би напевно, якби того листа прочитав... Не пам'ятаю точно, про який лист ішлося, бо я більше цікавився тим молодим Ученим... Ще, пане добродію, сталося... Пригадуєте, перед брамою сиділо двоє жебраків? Коли їм винесли того вина, то вони...

— Видужали?

— Так, пане, видужали.

— Не брешете?

— Немає в мене жадної причини брехати. Особливо після того, що я це все на власні очі бачив... Таж то було насправді чудо! А про того листа, ви вже мені даруйте... Якби я знав, що це все вас настільки цікавить, то ще раз навмисне спитав би.

В Іорданка закрутилася голова. Він передчував, що в цю хвилину повинно статися щось непередбачене, страшне. Воно було написано на обличчі старої пасажирки, що заперечливо хитала головою і своїми банькатими очицями прискіпливо зазірала у саму середину його серця... Іорданко не міг перенести цього важкого погляду, хотів закричати, але в цю мить щось страшно закрипіло, вагони vzdибилися, і поїзд з пекельним гуркотом провалився в безодню...

— Кінець! — це було останнє слово, яке встиг ще пробелькотити Іорданко.

Він прокинувся від свого власного голосу, що благав допомоги. Він трусився, з його чола крапали перлини поту... Це тривало довго, поки не отямився. Він силкувався щось пригадати, але в

голові наче всі думки зупинилися. Опісля з зусиллям підвівся, підійшов до полиці, відшукав книжку, в якій знаходився Маланчин лист, написаний двадцять років тому. Він розпечатав коверт і почав читати... Почав читати, хоч уже двадцять років тому знав точний зміст цього листа. Саме тому не відповів на нього ніколи. А в тому листі його кохана дівчина повідомляла, що завагітніла від нього, і серце її сповнене страху за майбутнє їхнього кохання...

Як мене любиш, приїжджай негайно сюди, або дай відповідь, що маю робити. До тижня мушу вирішити, щоб не спізнитися... Мій батько загинув би від сорому, що в мене, єдиного світла в його житті, позашлюбна дитина. Як мене справді любиш, то приїжджай або порадь... Буду на тебе чекати, як на свою найбільшу надію... Як не приїдеш, то значить, що мене більше не любиш... Тоді мушу відважитися на... страшно мені про це й думати...

Маланка

Він сидів край ліжка і в руках у нього, мов спійманий птах, тихо тремтів лист дівчини, яка його щиро кохала, лист, на якого він уже ніколи не може відповісти...

— Була б то напевно дівчинка... та сама, що про мене згадувала там у Кані Галілейській, і я міг би власними очима побачити те *перше* велике чудо...

З очей його крапнула важка сльоза, але він задивився кудись далеко, так страшно далеко, що навіть не усвідомив собі, що плаче...

В ДОРОЗІ ДО СЕБЕ

Остан Тарнавський

У вступному слові до своєї нової книги, що її він назвав "фрагментами спогадів", Іван Кошелівець пише, що, вирішивши писати спогади, він "поклав собі зовсім виключити розповіді про себе й писати тільки про те, що довелося бачити в житті, про друзів і так про людей, які чимось здаються мені вартими згадки й якимось запам'ятовалися".* Хоч і не вийшло це в Кошелівця, я хочу спинитися саме на тих об'єктивних фактах і перш за все на друзях, але також і на людях, яких довелося Кошелівцеві зустріти на своєму життєвому шляху, та й через них дійти й до самого автора.

Каже наша давня приповідка, що "з ким пристаєш, сам таким стаєш". Ось за цією девізою й спробую я поглянути на Івана Максимовича Кошелівця, який має, що згадувати, бо за ним три четвертини сторіччя, та ще й прожиті у цікавий час — через дві світові війни, між ними й поза ними революція та довгі роки еміграції. Книжка Кошелівця має багатозначну назву: *Розмови в дорозі до себе*. Значить, автор не так зацікавлений писати про те, що бачив у житті, як це він вияснює у вступному слові, як накреслити свій життєвий шлях, що завів його з провінційного села десь з-під старовинного Ніжина аж у саму Європу, ту культурну Європу, про яку так багато говорили діячі нашої культури. А Кошелівець не тільки виростав побіч цих діячів, але й прислухався до їхньої мови та й по слідах їхніх думок шукав і власного шляху в широкий світ, через який сподівався пізнати себе.

Нелегко вирватися в широкий світ, та ще й з провінції і селюкові, як себе називає Кошелівець, який звик до затишного життя в заможній селянській хаті, де плекалася народна культура під наглядом старосвітської баби Грицихи. А ця баба визначалася між іншими надбаннями своїми знаннями кулінарії, бо вміла варити не менше сорока борщів, що запам'ятовалося внукам на все життя разом із рідними краєвидами розлогих батьківських нив. У цьому виході в широкий світ допомогли самі події; перш за все революція, яка відкрила перед молодими селянками не тільки широкий світ, але й свій рідний світ. Уперше довелося малому школяреві пізнати Шевченка, бо, як він сам пише, "про Шевченків Кобзар

* Іван Кошелівець, *Розмови в дорозі до себе. Фрагменти спогадів та інше* (В-во "Сучасність", 1985).

ми до революції навіть не чули". Коли в 1920 р. йому "тринадцятий минало", Кошелівець пас родинні корови і, як Шевченко, втівав від красивого сільського краєвиду та поринав у той інший світ, що його розкривала перед хлопцем книжка; так, за його власними словами, "над красотами сільського краєвиду спадала завіса і він переселявся в інший світ".

У той інший світ удалося йому вирватися щойно в 1927 р., після різних митарств, які накинuli революція та новий порядок, що його ввела влада советів. Молодий селяк відчув і зрозумів, що у світ можна дістатися тільки крутою дорогою, і сімнадцятирічним юнаком стає комсомольцем, далі й комсомольським активістом, а все це робить з однією думкою — вийти в широкий світ і пізнати його — вчитися. Перед ним таким шляхом пішов уже його брат Петро, який, вступивши до комсомолу, пізніше став і кандидатом у члени партії, та й дістався до ніжинського Інституту народної освіти, тож Іван Максимович міг верстати цей шлях легше. Не можна сказати, що Кошелівець кривив у той час душею; він мав мету і йшов до неї з вірою в новий порядок. Опинившись в Ніжині, в Інституті народної освіти — в школі, що мала довгу й добру славу від часу, коли її заснував граф Ілля Безбородько як гімназію в 1820 р., він досягнув свого. Стипендія була невелика, лише 19 карбованців на місяць, але й харчування в гуртожитку коштувало тільки 11 карбованців та й студентське життя було навіть веселе. Перебування в школі, з якої вийшли колись такі визначні письменники та діячі культури, як Євген Гребінка, Микола Гоголь, Леонід Глібів, Віктор Забіла, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, наповнювало вдовolenням і гордістю. Та й на вчителів щастило, бо в Ніжині в той час учили представники старої професури, яка могла дати студентам добрі основи для дальших студій.

А саме на дальші студії й націлився автор, щоб вийти у широкий світ. Тож отримавши в 1930 р. диплом про закінчення інституту, Кошелівець був щасливий. Диплом давав право вчителювати в середній школі. Але, як це говорить сам автор у своїх спогадах, "всі ми в молодому віці занадто високої думки про себе", тож і не надто приваблювала можливість залишитися на вчительській посаді в середній школі. Молодих амбітних випусників манило піти вище, в інститути й університети. Кошелівець признається, що його не так тягло до високої школи, як хотілося вступити до аспірантури; на це давав йому право запис у випускному протоколі засідання пофесорської ради: "має здібності до наукової праці". Та й на аспірантуру Кошелівець дивився з високих позицій. Хоч і не відразу вдалося йому вступити до аспірантури, а знову ж через усякі митарства, які випливали з його соціального

походження та статусу виключеного з партії, все ж остаточно вдалося йому зацепитися за свою вимріяну аспірантуру і на найвищому рівні.

Кошелівець став аспірантом у самого Олександра Івановича Білецького. Тут і перше застосування нашої засади за приповідкою "з ким пристаєш, сам тим стаєш". А Кошелівець не хотів приставати з кимнебудь. Він сам признається в цьому, кажучи: "Мені таки щастило на вчителів, й окрім тих, про кого я шанобливо згадую з Ніженського ІНО, особливо світлим образом закарбувався в моїй пам'яті Олександр Іванович Білецький".

Я сказав би більше: молодий Кошелівець побачив у Білецькому прототип для наслідування. Звернімо увагу на кілька характеристик, якими Кошелівець визначив свого вибраного професора, від зовнішнього вигляду до наукової позиції: "Олександр Білецький вирізнявся на [...] загальному тлі самим зовнішнім виглядом. Завжди з бездоганим смаком одягнений й уважний до кожної дрібниці у своїй зовнішності, до елегантно зав'язаної краватки включно". І далі пояснення: "... у випадку Білецького зовнішність цілковито відповідала внутрішній істоті вченого: бездоганне почуття такту у поводженні з людьми, що його оточували, [...] уміння ясно формулювати думку, майстерність дефініції, блискучий літературний стиль".

І ще про ширинь зацікавлень професора: "Обсяг наукових зацікавлень Білецького був надзвичайно широкий, від греко-римської літератури починаючи... З обсягу історії європейської літератури його перу належать праці про Данте, Сервантеса, Шекспіра, Свіфта, В. Скотта, Діккенса, Байрона, Мольєра, Гюґо, Доде, Жорж Санд, Гете і багато інших". Зрозуміла річ, чимало праць Білецького присвячені історії російської літератури, та в головному українській літературі, й про цю його працю Кошелівець пише так: "Але чи не найбільше підкреслював Білецький потребу вивчати історію української літератури у зв'язку з історією світового письменства". Ця характеристика академіка Білецького Кошелівцем показує, чого шукав молодий аспірант у своїх стосунках з цим видатним літературознавцем. Для молодого Кошелівця це був зразок, гідний наслідування, й прототип, до якого він хотів змагати.

У своїх спогадах Кошелівець говорить, що, якби йому було дано залишитися в Україні й не виходити на еміграцію, він міг би посісти позицію, що її дійшов, наприклад, Леонід Новиченко, загальнознаний літературознавець і критик, доктор філологічних наук і дійсний член Академії Наук, нагороджений аж трьома орденами Трудового червоного прапора й іншими орденами та медалями. Та до цього Кошелівець не дійшов і не тільки в наслідок воєнних подій, хоч ці події саме вирішили про еміграцію та

визначили дальший життєвий шлях для нього. Великою мірою це був свобідний вибір. Кошелівець вибрав можливість виїхати в Європу з думкою про інтелектуальне дозрівання, що було в осередку його життєвого спрямування. І тут же, знову за вибраною девізою: з ким пристаєш... відкриваємо особу, з якою Кошелівець знаходить близький зв'язок саме в рамках інтелектуального спілкування. Цією особою була всім нам добре відома постать професора Володимира Кубійовича.

З Кубійовичем познайомився Кошелівець щойно на еміграції. Він не знав отого Кубійовича, що його кликали "провідником", та й не позиція могла імпонувати Кошелівцеві. Йому промовляло до серця родинне походження вченого, який, щойно зростаючи, знайшов своє українство та й з такою послідовністю став працювати для української науки; йому імпонувала велика посвята науці й подиву гідна працездатність цієї небуденної людини. Кошелівець так і пише, що, пізнавши Кубійовича, бачив, як він "працює сім днів на тиждень, по десять-дванадцять, а то й чотирнадцять годин на добу". Він і розказує, як Кубійович не переривав своєї праці навіть у час хвороби, на великий подив його лікарів, та й дає таке пояснення: "Я з притиском нотую ці подробиці, бо вважаю, що діла таких людей, як Кубійович, мають бути записані до історії, бож вони, ці люди, вивершують такі речі, на які ніяка громада без них не спроможеться".

Найбільше подобалося Кошелівцеві в Кубійовича — як виходить із його спогадів — замилювання до мандрівок. Це з Кубійовичем він почав свої мандри по Західній Європі, починаючи Парижем, що про нього він мріяв, ще пасучи корів у своєму селі на Чернігівщині, шукаючи образу цього славного міста у творах Дюма, які потрапили йому тоді в руки. В особі Кубійовича він знайшов не тільки товариша, охочого до далеких мандрювань, але перш за все добірного компаньйона для інтелектуального спілкування.

Ці дві постаті — Білецький і Кубійович, що їм присвятив Кошелівець багато місця в своїх споминах, дають достатню відповідь на поставлене питання стосовно відомої приповідки: з ким пристаєш, сам таким стаєш. Кошелівець знайшов Білецького й Кубійовича тільки тому, що хотів бути таким, як вони, чи подібним до них. А в осередку цього бажання було інтелектуальне зростання, якому Кошелівець присвячував усю свою увагу. Він навіть не бачив ніякого прогріху, коли мусів підробити документ чи й накласти на себе партійну дисципліну, якщо ці прогріхи мали завести його далі на шляху до навчання, до інтелектуального росту — того інтелектуального дозрівання, що, як це він звірився в спогадах, "сама в його процесі бачить все своє життя". Сама назва

книжки вказує на важливість оцього процесу, що наповнив його життя постійним дерзанням до інтелектуального росту.

Про ці змагання до інтелектуального розвитку вказує лектура, що про неї пише Кошелівець у своїй новій книзі. Зачитаність М. Монтенем і Б. Паскалем, захоплення П. Валері — не тільки поетом-символістом, а радше мислителем-есеїстом, який, щоб писати поезії, намагався зрозуміти, що є поезія, що є мистецтво та як поет чи мистець знаходять свій ефективний вислів; шукання глибшого відчуття життя у творах Г. Гессе, в якого захопила Кошелівця світла людяність, повита легким смутком, — ось ті показники, які визначають коло зацікавлень Кошелівця у процесі його безперервного інтелектуального зростання.

Тут, парафразуючи наш вихідний пункт, побудований на вищезгаданій девізі, і поглянувши на нього з протилежного боку за принципом: скажи мені, хто твої приятелі, я скажу, хто ти, — ми знову побачимо Кошелівця в товаристві талановитих і обдарованих літературних діячів. Кошелівець пише про сучасних письменників, тих, у кого він знаходить заспокоєння свого літературного смаку. Він з пошаною говорить про великий талант Івана Сенченка, в творах якого "чути присутність самого автора", і "навіть якби він нічого не сказав про самого себе, і тоді можна б скласти уявлення про внутрішній образ його з того, що він говорить про своїх персонажів". Кошелівець похвально пише про М. Бажана і каже, що Бажана не можна читати просто, як В. Сосюру чи А. Малишка, за одним разом вбираючи все до остачі. І хоч Кошелівець визнає, що в молодості йому подобалися співучі вірші Сосюри, то в дозрілому віці він пізнав Бажана і ставить його на вищий рівень, не вагаючися говорити і про М. Рильського в товаристві Бажана, аджеж вони такі різні, що їх прирівнювати неможливо, бо, "щоб сприйняти глибину Бажанової образної мови, треба вчитуватися з напругою, адекватною пружності складних семантичних структур, які ніколи не спадають до лагідної простоти". Кошелівець віднаходить Л. Первомайського, який, хоч і починав свою поетичну кар'єру в ВУСППі та "Молодняку", зумів під кінець життя знайти своє незалежне поетичне слово. Кошелівця найбільше цікавила еволюція Первомайського від літературного бойовика, відданого партії, до поета, який поволі відійшов від літературної колотнечі, в якій взаємопоїдання продовжувалося безупину далі; і "достоту герметично замкнувся у світі чистої поезії; щоб така метаморфоза сталася, треба було мати в душі великий творчий потенціал".

Ось ці три літературні імена — і вже знаходимо той гурт, з яким подружив Кошелівець; а ці літературні друзі говорять про Кошелівця, про його літературний смак. Про літературний смак

Кошелівець говорить ясно й переконливо, і варт нам його визначення тут пригадати:

Я думаю, що кожна літературна людина, якщо їй щастить дійти колись до відчуття насолоди від стилю літературного твору, тобто приємности від читання завдяки самій майстерності вислову, незалежно від того, про великі, чи малі речі у творі йдеться, отже незалежно від авторського вміння інтригувати читача розгортанням сюжету; коли літературна людина доходить цієї щасливої межі, вона звичайно не відразу це усвідомлює. Принаймні про себе я не можу навіть сказати, коли виробився у мене смак до літературного стилю; можу лише з певністю твердити, що сама свідомість цього факту прийшла (якось поволі і непомітно) десь у зріпому віці.

Кошелівець почав свою літературну діяльність уже в зріпому віці, коли в нього виробився той літературний смак, що дозволив йому мати самостійніший і вибагливіший погляд на літературу. Кошелівець почав з аспірантури і тоді не мав літературних амбіцій, а радше бачив свою мету в підготові до наукової кар'єри в ділянці старої літератури. Щойно на еміграції він включився в літературну роботу, взявши на себе редагування *Української літературної газети*, а потім журналу *Сучасність*, що саме завдяки його праці став найкращим літературним журналом на еміграції. Редагування *Сучасности* забрало в Кошелівця багато часу й тривало майже до 1984 р. з інтервалами, які були вислідом обставин. Та попри журнал Кошелівець має великий літературний дорібок у формі літературознавчих творів. Автор спогадів — один із тих рідкісних на еміграції літературознавців, які пильно слідкують за літературним процесом в Україні. Його книжки *Сучасна література в УРСР* і *Панорама найновішої літератури в УРСР* загальновідомі й без них важко дискутувати проблеми літературного процесу в Україні. Він — автор монографій про Миколу Скрипника та про Олександра Довженка, автор кількох підручників з літературознавства, автор літературних статей в *Енциклопедії українознавства*, знаменитий перекладач. Теж і для перекладу Кошелівець підбирає твори тих письменників, які входять у коло його інтелектуальних зацікавлень. Тут треба відмітити письменника-мислителя Дені Дідро, людину блискучої думки, автора знаменитих есеїв, у яких цей французький вільнодумець порушив широку гаму ідей від сотворення світу до еротичних манер. Кошелівець переклав українською мовою його авантюрний роман *Жак фаталіст і його пан*. У Дідро знайшов Кошелівець близького йому автора ще й тим, що той "втратив" більш ніж двадцять років на працю для енциклопедії; не менше років віддав співпраці в редагуванні *Енциклопедії українознавства*, що її так послідовно творив Кубійович, і автор *Розмов в дорозі до себе*.

У книзі Кошелівця багато розмов на різні теми — не менше, ніж у згаданого Дідро. Кошелівець веде розмови не тільки про науку чи літературу; він багато говорить і про мистецтво. Він смакун у мистецтві, як і в літературі, і може дозволити собі на власні оцінки. Вільно йому вважати твір Б. Челліні кращим за визнаний архитвір Мікель-Анджельо, бо це його власне спостереження, що він його виплекав далекими подорожами по Італії, Іспанії та Франції, вивчаючи мистецтво з оригінальних першотворів. Та в спогадах не тільки розмови про літературу та мистецтво; автор розказує й про буденні речі, що залишилися в його пам'яті. Ось він радо розказує, наприклад, про котів, про Кубійовичевого kota чи котів інших своїх приятелів і про свого єдиного власного kota. Він розказує й про побутові справи, а вже спеціальну увагу присвячує кулінарному питанню (мистцем кулінарії був старий Дюма, що його пізнав Кошелівець ще в дитинстві та полюбив, і крім згаданих вже борщів баби Грицихи, говорить про всілякі ласощі, ба навіть і про найпростішу нашу поживу — хліб наш насущний. Він нарікає при тому, що доброго хліба він не знайшов в Америці, ба, що більше, не знаходить у цій країні й доброї страви та й не вірить, що тут можна десь добре поживитися. Ми не мусимо вірити всьому, що говорить Кошелівець, а вже напевно не повіримо, що в Америці не можна добре попоїсти, що тут немає добрих ресторанів. "Є, є, — повторимо, як сказав один пенсіонер у розмові з іншим, правда, говорили вони не про страви, а про дівчат, — але дуже дорогі та й не для нас".

Та я не буду повторювати, про що розказує Кошелівець у своїй книзі спогадів. Він написав книгу на те, щоб її купували та читали. А вона, ця книга, написана гарно — цікаво й читабельно. В автора добірний стиль, він уміє вести розповідь, викликаючи інтерес у читача, та ще й до того добірною, виплеканою мовою. Тож книга чекає читача.

Нас цікавило б, чи автор, який, за визначенням у назві нової книжки, вважає своє життя дорогою до себе, віднайшов себе на цій своїй життєвій дорозі, яка завела його з далекої провінції, чи радше з далекої провінційної України у широкий — чи загальним визначенням — у західній світ. Та це вже філософське питання. Читаючи книгу, ми можемо тільки відчутти, що Кошелівець знайшов себе у цьому західньому світі інтелектуального зростання, у тому самому світі, до якого вибрався ще в дитинстві.

ФЕНОМЕН ВАСИЛЯ КУРИЛИКА

Микола Колянківський

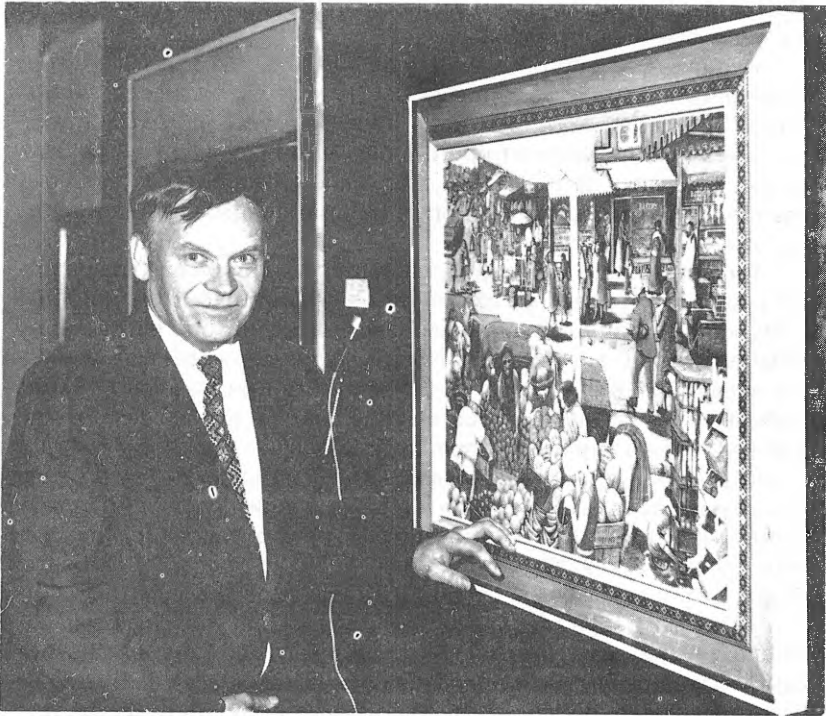
Сьогодні, коли особистість, мистецтво й філософія Василя Курилика є вже темою не лише докторських і магістерських праць в університетах, але й есеїв у середніх школах, і коли малюнки його формально визнали "скарбом Канади", альбоми з його ілюстраціями й текстами друкують багатьма мовами та коли на них зроблено вже п'ять фільмів, нам усе ще доводиться, пишучи про нього, починати з його біографії та основних інформацій про його мистецьку, письменницьку й добродійну діяльність.

Зовнішньо Курилик був радше непомітний, в особистих контактах — несміливий, а його картини були здебільшого невеличкого формату. Не шокував новизною техніки та мистецького вислову. Не старався очаровувати глядача якоюсь загадковістю. Навпаки, він ще до свого виступу на публічному форумі багато років вивчав техніку найпростішого вислову, щоб його мистецтво та висловлені ним ідеї були зрозумілі кожному — молодим і старим, людям простим і вченим, тим, що вже добре пізнали мистецтво, й тим, хто зустрічається з ним уперше. Бо його покликанням було творити мистецтво не для самого лише мистецтва, а на те, щоб його малярські твори, писання та вчення спонукували людей любити Бога й ближнього.

Його поява була несподіваною й короткотривалою, мов поява метеора, що, спалахнувши, прорізав небосхил. Багато хто не встиг його помітити, коли він був серед нас, а ті, що помітили, не мали часу його роздивитися. Інколи люди, що стояли далі від нього, мали змогу розглянути його краще, ніж ті, хто знаходився біля нього.

Може тому українська громадськість знає Курилика менше, ніж чужинці. Вона сприйняла його появу радше стримано, й тепер ще трапляються в нас люди, які дивуються, в чому секрет його успіху.

З ранньої біографії Курилика менш ознайомлених людей найбільше цікавлять питання, що по-різному коментують після його смерті: чи він мав конфлікт з батьками, яка загальна та мистець-

Василь Курилик

ка освіта була в нього й чи була взагалі, чи був він психічно хворим?

Єдиний конфлікт Курилика з батьком, і то лиш тоді, коли він був ще малим хлопцем, стався через те, що його батько-фермер не дозволяв йому рисувати. Він боявся, що це перешкоджатиме в його науці. Він турбувався за майбутнє сина. Йому бажалося, щоб той став лікарем чи адвокатом і мав краще життя. Ні батько, ні мати ніколи не карали своїх дітей, але для вразливого з природи Василя не лише слово, але й незадоволений батьків погляд був важкою карою.

Батько доклав великих зусиль, щоб Василь і всі інші діти одержали добру освіту. Для цього він переїхав з відлюдної місцевості в Алберті під Вінніпег. Коли діти стали підростати, він купив для них хату у Вінніпезі, щоб вони могли вчитися в середній школі й опісля в університеті. Була там при церкві й українська школа, де Василь навчався історії та культури України. Це там учитель о.

Петро Маєвський, бачачи його талант, піддав йому думку зобразити в картинах історію України.

Курилик був добрим учнем: успішно закінчив середню школу й опісля Манітобський університет (зі спеціалізацією в загальному мистецтві). Згодом, коли Курилик став широковідомим мистцем, цей університет проголосив його найуспішнішим випусником його року. В 1977 р. Віндзорський університет надав йому звання почесного доктора, а один із його коледжів ще й нагороду християнської культури.

Після університетських студій Курилик, заробивши гроші працею лісоруба, поїхав учитися мистецтва в Онтарійському мистецькому коледжі, але за рік переконався, що ця школа не дає йому більше того, що він уже знав. Покинувши коледж, він кілька місяців навчається малярства в школі мистецтв Сан Мігуель Алленде в Мехіко. Пізніше він повертається до Канади й деякий час перебуває в Монреалі, вивчаючи французьку мову та рисунок. Між 1952 і 1959 роками Курилик перебуває в Англії, в Лондоні. Там він продовжує мистецьке навчання та вивчає твори клясиків у музеях Лондону, Парижу, Відня, Амстердаму й інших європейських мистецьких центрів. У 1958 р. Курилик відбуває подорож до Святої Землі, де виконує 800 шкідів до Євангелія за св. Матвієм.

Курилик здобув глибоке знання мистецтва й учився в багатьох школах. Отже, хоч і не маючи формально диплому, він не був самоуком у розумінні маляра без малярської освіти. Він дуже багато малював, інколи по 16-20 годин на добу. За своє коротке життя, за власними словами, він зробив біля 10.000 рисунків і малюнків.

Питання "ненормальності" Курилика найкраще з'ясував Доналд ДеМарко:

Я жахаюся, спостерігаючи як велич зводиться до аномальності і пересічність підноситься до нормальності. Жахаюся не тільки тому, що чиниться кривду великим людям, бо вони вже звикли жити серед несправедливості, але тому, що чимало людей у потребі сепарують себе від джерела духової поживи, без якої не потраплять жити. Геній не є курйозністю, яку можна б тільки обсервувати здалека, він є світлом, що сягає найвіддаленіших глибин людського серця. Наш вік домагається, щоб мистецтво було тільки нагодою для розваги, приємним проведенням часу, або, як це сказав композитор Джіан-Карльо Менотті: "пообіднім м'ятовим цукерком для суспільства". Мистецький геній має, однак, силу завізвати людину повернутись до її стану людського ества й нагадати їй про її святі обов'язки супроти людства, частиною якого вона є. Велике мистецтво активізує волю й чинить людину схильнішою до добра.

Великі мистці живуть сьогодні в Канаді [статтю написано за життя Курилика в 1974 р. — М. К.], що їх наука і вплив на людські

серця могли б бути куди успішнішими, коли б можна було уникнути перешкоди окультурення, яка зменшує їх велич до аномального. Я думаю тут зокрема про канадського маляра Вілліяма (Василя) Курилика. Курилик є мистцем, який, як і Моцарт, приносить світло з іншого світу. Він є небуденним остільки, що бажає, щоб те світло прошивало його серце там, де терпіння торкається божеського й людського, що в генія сполучене в одне. Але він не є аномальним. Це правда, що в Курилика період освоєння своєї гуманності і його унікальний спосіб вияву цієї гуманності супроти інших був важкий і сполучений із загрозою штовхнути його у психічну розпуку. Але Курилик знайшов у терпінні свою дорогу до нормальності, і підкреслено гуманна якість його малярської творчості найкраще свідчить про цю нормальність. Курилик не є аномальний (не був ним і Моцарт), як інколи натякають. Годі також казати, що він одержимий працею, бо малює по шістнадцять годин денно. Наївна культурна звичка розглядає працю як необхідне лихо, довгі вікенди безділля вважає чесною, повне неробство — ідеалом. Нормальна особа, божеськи згуманізована особа, сприймає працю як вияв своєї любові. Її труд не є обсецією, тільки молитвою. "Чого шукаєте відпочинку? Ви створені тільки для праці" (Даґ Гаммаршолд, цитуючи *Таврування Томи з Аквіну*).

Курилик очистився терпінням і його малярство віддзеркалює життя в мініятурі: "лагідний цвіт тортурованої галузки", зовнішня простота, що відкриває світ внутрішньої насиченості, невинність ока, що бачить Христове терпіння під поверхнею кожної земної речі. Курилик є реальний, нормальний і цього досить, щоб відштовхнути його поверховних спостерігачів.

Деякі мистецькі галерії роблять дуже мало, щоб протиставитись природній тенденції народу глядіти поверхово на велике мистецтво. Курилик може уважатись щасливим, що великий збір його творів знайшов приміщення майже в ідеальній обстановці та презентується майже в ідеальній формі.¹

Особистість і творчість Курилика були темою багатьох статей в канадській, американській і європейській пресі.

Ще більше, ніж статей, з'явилося менших розміром рецензій і нотаток різними мовами та в різних країнах. Мабуть, у всій історії малярства не було другого такого мистця, що на його творчість й ідеї реагувала б так безпосередньо й широко громадськість. Ця реакція не лише не припиняється, а ще й зростає по його смерті.

Хоч після відискання віри Курилик рішуче підкреслював свій католицизм, його мистецтво й філософію сприймають не лише всі християнські віровизнання, але й чимало нехристиян. Як за

1. Доналд ДеМарко, "Чи є аномальним геній?", *Страсті Христові за св. Матвієм* (Ніаґара-Фаллз: Niagara Falls Art Gallery and Museum, 1975), стор. 181-183.

життя його запрошували з доповідями в університетах у центрах різних віровизнань, так і тепер, по смерті, влаштовують не лише в католицьких, але й англіканських, пресвітеріянських, кальвіністських та інших наукових і релігійних центрах виклади й покази слайдів та фільмів його картин.

Особистість і вчення Курилика відіграють особливо визначну роль тепер, коли посилився рух за об'єднання Церков. Наводимо уривки зі статті Денніса Олівера, пастора пресвітеріянської церкви Монт-Плезан — Гай-Парк у Торонто, з католицького єзуїтського журналу *Компас*:

Цього грудня закрилася ретроспективна виставка мистецтва Василя Курилика. Але 48 картин, що виставляли по всій Канаді під назвою "Куриликова візія Канади", не вповні репрезентують його плідну різноманітність. Все таки виставка була повчальною для багатьох тисяч людей, що знають мистця тільки з найпопулярніших серій, які репродукували в прерійних дитячих книжках і календарях. Однак, ті наївні й носталгійні малюнки з менш скомплікованого минулого є насправді лише малою частиною його творчости.

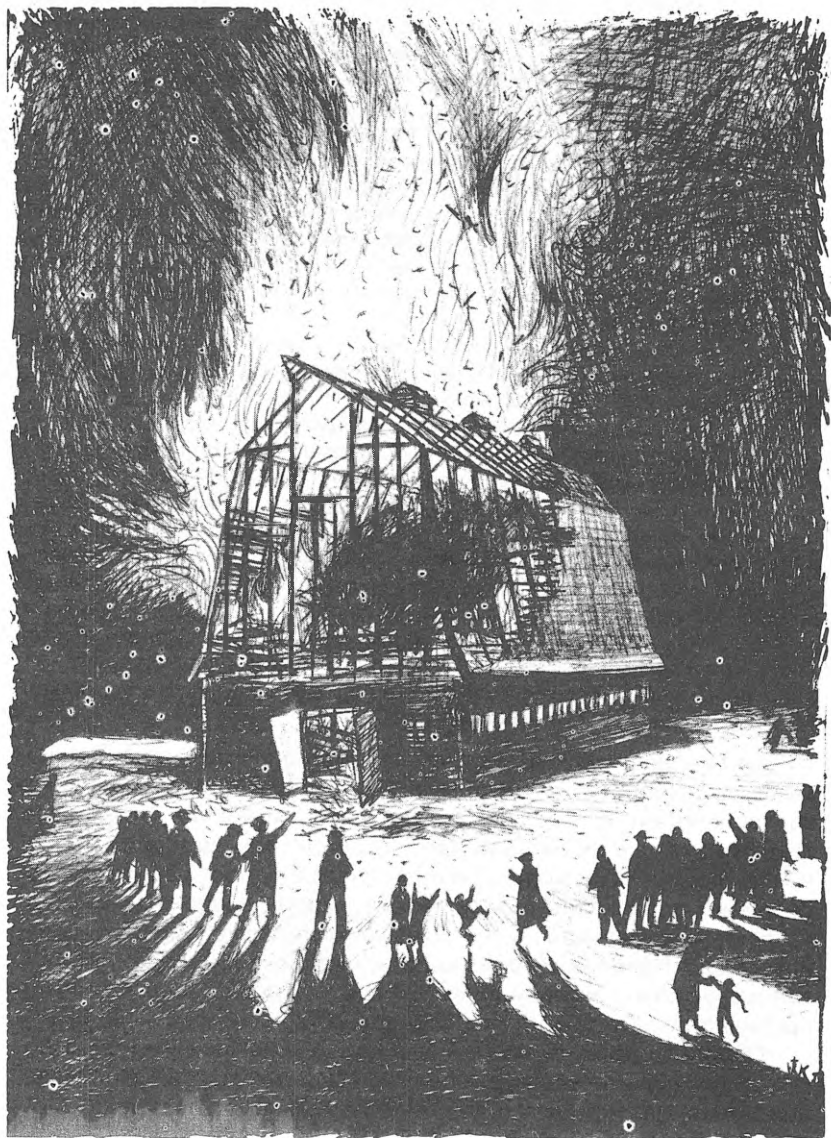
Дехто думає, що коли б не його настійливі християнські теми (рідко завуальовані й частіше акцентовані), Курилик швидше набув би собі славу великого канадського мистця. Інші вважають, що його геній людський і Богом надхнений, ще й тепер не вповні визнаний.

Але Курилик не є в жадному випадку невідкритим малярем. Його серія "Український піонер" висить у престижевій залі оттавського парламента, Державна Рада Кіномистецтва та приватні кіномистці фільмували його твори. Його мистецтво постійно репрезентує нашу культурну спадщину на канадських і закордонних виставках. Побудували музей для його найбільшої серії картин. У 1976 р., рік перед смертю, на 50-ому році життя, Курилика відзначили ордемом Канади.

В процесі пошуків окреслення для його всеосяжного генія, насувається вислів "християнський гуманіст". Правда, він також не охоплює всієї його продукції. Мистець народжений в Алберті, отже можна б назвати його "канадцем" (один альбом із краєвидами з кожної провінції дістав назву *Куриликова Канада*). Алеж він ілюструє життя окремих людей й національних груп, а не невловний національний дух.

Автор цієї статті належить до тих, що очікують щораз більшого визнання Курилика не тільки як літописця канадського життя, але головню як візійнера та пророка. Сенситивність і визнання тих внутрішніх якостей, а також стиль, спонукають декого асоціювати його з Босхом і Брегелем. Автор вірить, що кінцевий присуд історії дасть йому таку ж вчасну безсмертність.

Як кожний вповні оригінальний, саморідний мистець, Курилик промовляє своєю власною мовою. Ми мусимо вивчити його словник, щоб зрозуміти те, що він говорить своїм мистецтвом. Раз він

Василь Курилик, *Пожар* (туш)

сказав, що користувався б абстрактним мистецтвом, коли б не побоювання, що глядачі могли б не зрозуміти того, що він хотів сказати.

Присутність Христа типова для мистця, хоч немає її в кожному його малюнку. Христос Курилика — це Постать історії, зображена в нього на підставі Турїнської Плащаниці (серія "Страстей Христових"), але також і Вічний Сучасник, який постійно перебуває з нами, й побачити Його можна лише очима віри. Частиною Куриликового словника є анахронізм появи Христа поза історичним втіленням (в картинах *Осінь життя*, *Полуденок на прерії*, *Підміська церква*, *О, Торонто* — Христос перед торонтською ратушею — та інші).

Курилик прийшов до глибокої віри через бурхливі води розпуки та зразкову любов людей і духовенства, що випадково було католицьким. Віра пов'язала його з українським релігійним корінням та з великою його традицією, що чудно пов'язує надприродне з земним, гуманістичним.

Він був вірним католиком, але не в сектантському розумінні. Радше ототожнював себе з усією Церквою з її величною, але трагічно розколеною різномірністю.

Куриликова турбота за людство проявляється в низці картин, що зображують атомний гриб на горизонті. В картині *Масакра Гайленд-Крік* (що її оригінал виставляють у Галерії Страстей Христових Курилика в Ніягара-Фаллз) він малює торонтський шпиталь з кошми кривавого "сміття" — вбитих немовлят — його гострий протест проти абортів. Серія рисунків і малюнків з подорожі по Індії зображує несправедливий поділ дібр у світі (з неї зроблено фільм *Пацем ін терріс*).

Його малярство, таке різномірне, є вікном до скомплікованості його власного життя. Воно є стежкою для індивідуального пілігримства кожного глядача, життєдайною частиною нашої сучасної канадської культури. І воно перетриває.²

На основі вищесказаного читач міг би винести враження, що малярство Курилика дуже понуре. Саме навпаки. Не зважаючи на всі терпіння й проблеми, що їх він переживав і спостерігав, мистець був дуже лагідною за вдачею людиною, майже завжди усміхнений, з почуттям гумору. Сповнені світла й радости є цикли його прерійних картин. Він створив навіть окрему серію образків під назвою *Фермерський гумор*. Сповнена легкого гумору чудова його серія *Північне Різдво* (видана окремою книжкою), де він змальовує Святу Родину як емігрантів у Канаді. Такий же гумор пробивається в серії картин *Мій брат Іван*.

Особлива цінність й оригінальність Курилика в тому, що до всіх своїх серій і до найважливіших окремих картин він писав пояснення. На виставках ці тексти мала кожна картина. Це обурю-

2. Денніс Олівер, "Тривале мистецтво Вілліама [Василя] Курилика", *Компас* (Торонто), зима 1984.

вало рецензентів. Вони писали, що Курилик ображає глядачів, бо вважає їх малоінтелегентними, що не вміють виробити свою власну думку. І тільки вже після смерти мистця вони зрозуміли цінність цих пояснень.

Дякуючи цим текстам, існує майже необмежена можливість друкувати альбоми Курилика. Досі з'явилося їх п'ятнадцять і бодай стільки ж вийде ще в майбутньому. Тексти виявляють ще й другий — не менш важливий від малярського, глибокий філософський профіль Курилика.

На серіях його картин і текстах до них зроблено досі п'ять фільмів. Два з них — *Українські піонери* (за участю самого мистця) та *Страсті Христові* накручували з оригіналів в Галерії Курилика в Ніяґара-Фаллз. Фільм *Страсті Христові*, що існує вже англійською, французькою та португальською мовами, передавало телебачення СіБіСі по всій Канаді, його також показували в інших країнах (як і на всесвітньому кінофестивалі в Ассізі, в Італії).

Про галерію в Ніяґара-Фаллз Курилик писав:

Я добре тямлю той великий день. Того вечора постукано в наші двері. Моя дружина спалахнула, бо це був час вечері. Я впустив Колянківських. Вони були справді дуже схвильовані. Сказали, що приходять просто з виставки, бо серія Страстей так їх вразила, що хочуть її купити в цілому й примістити в Галереї і Музею, що їх планують побудувати в Ніяґара Фаллс. Я остовпів. ... [Я] не мав практичної надії продати ці картини. Досить було того, що зробив з них прозорки і що передав право [їх] репродукувати місіонерам з монастиря в Нью Джерзі. Але Колянківські таки купили серію. Це був справжній акт віри з їх боку, як з погляду духового, так й економічного. Їх проект галереї і музею натрапив на міряди проблем, які становлять історію самі для себе. Але в ряди-годи вони можуть помічати знаки дуже конкретного Провидіння, яке веде їх до успіху. (Навіть і я був пів-скептичний, чи потраплять Колянківські пробитися в ізольованому місці, яке вони обрали).³

А ДеМарко, що його статтю про Курилика ми вже наводили, подає в ній таку інформацію:

При Квін Елізабет автостраді в Ніяґара Фаллс, Онтаріо, приблизно [біля одного кілометра від виїзду на МакЛавд-Ровд], знаходиться

3. *Страсті Христові за св. Матвієм*, стор. 13-14.

Ніягара Фаллс Мистецька Галерея і Музей. [...] (Цікаво, чи багато сучасників відвідували Сикстинську каплицю?!). ... [Галерея], в протилежності до галасливого комерціалізму, який заповнює центр міста Ніягара Фаллс, стоїть в простій елегантності, самотня, наче відсепарована від темпа і стилю модерної культури. Власники [...], які живуть на найвищому поверсі музею, зуміли перетворити конвенційну мистецьку галерею [...] в мистецьку галерею, яка дає найкращу можливість бачити й відчувати мистецтво серед атмосфери, що промінює любов і божеськість у людині.

В одному моменті життя Курилика, коли він продістався до Мексіка, шукаючи майстра-учителя, він, збудившись під мостом, побачив з'яву — чоловіка, одягнутого в білий плащ. [...] І Він наказав мені встати [пише Курилик у своїй автобіографії *Зо мною ще Хтось*. — М. К.], бо жде діло, яке слід зробити". Курилик пересвідчений понад усякий сумнів, що мистецька творчість його життя є Божим велінням. Мені важко повірити, щоб хтось, хто простудіював праці Курилика й бачив фільми про його життя, які висвітлюються в музеї, та говорив [там з його приятелями], міг відійти без такого ж переконання.⁴

А ось кілька виписів про галерію з канадської та американської преси:

"Ніягара-Фаллз галерея і музей" є надбанням міста в багатьох аспектах. Вона не тільки буде джерелом історії та освіти, але й причиниться до його культурного життя. Все там величне. Сам будинок — мистецький твір. Запроектована Радославом Жуком, професором архітектури МакГіпського університету, будівля має поверхню на 13.000 кв стіп та ззовні нагадує фортецю зі схожою на вежу структурою з одного боку. Але всередині відкриваєте повні повітря залі з чистими, незавантаженими лініями, що вирізняють картини, які висять на стінах. Середина викладена світло-жовтавою цеглою, назовні цегла темночервона.

Галерію з п'ятьма поверхами всередині спеціально запроектовано як дім для великих творів Василя Курилика. Будинок міцний, як бункер, сам по собі дуже інтересний, але ще інтересніше те, що висить на стінах.⁵

Відомий мистецький критик торонтської газети *Гловб енд мейл* Кей Кріцвайзер писала:

Поза незвичайним галерійним будинком з темночервоною цегли простягається поле, схоже на картини французьких імпресіоністів. Найрізномірніші квіти мерехтять у лагідному соняшному промінні. Ренуар не бажав би собі кращого. Тому, мабуть, картини Парижу і

4. Д. ДеМарко, стор. 183-184.

5. *Ніягара-Фаллз ревью* (Ніягара-Фаллз), 9 липня 1971.

Василь Курилик, *I заспівали гімн* (із серії "Страсті Христові")

французьких полів Миколи Кричевського почуваяться так добре в Ніягарській мистецькій галерії, що саме відкрилася.⁶

Інша газета писала:

Новий атрибут збагатив життя пограничного міста, що стане принадою для любителів мистецтва західної частини штату Нью-Йорк. Галерія-музей при Квін-Елізабет буде постійним домом для творів Курилика. Він найвідоміший своєю найбільшою серією "Страстей Христових", що нараховує 160 картин і займає головну частину нового будинку.

Багато інших Куриликових картин зображують осамітнені канадські прерії, де мистець народився. Деякі з них можна побачити в таких галеріях, як Музей новітнього мистецтва в Нью-Йорку та Національна Галерія в Оттаві. Його праці знаходяться також у приват-

6. *Г'ловб енд мейл* (Торонто), 10 липня 1971.

них колекціях королеви Єлисавети II в Англії, колишнього прем'єр-міністра Лестера Б. Пірсона та прем'єр-міністра П'єра Е. Трюдо.⁷

Крім серії "Страстей Христових", наша галерія має ще низку інших Куриликових картин, рисунків і графічних творів. Виставляються також постійні збірки інших картин: краєвиди України (роботи сучасних мистців України), "Париж і Венеція" — олії й акварелі Кричевського, серія "Сотворення світу" Таліса Кіавки, "Без наголосу" — серія суперграфік Аліції Ольшевської, більша кількість праць окремих українських і неукраїнських малярів і графіків, доволі багата збірка скульптур і серед них єдина поза Україною Кам'яна баба тритисячолітньої давности та 10-тонна скульптура Е. Конюшого — *Пам'ятник українським піонерам*. Українське прикладне мистецтво репрезентоване збірками гуцульської кераміки, Петриківських розписів і писанок.

Галерія має архів фільмів, слайдів, магнетофонних записів, пресових вирізок й інших, пов'язаних з Куриликом матеріалів, а також свою бібліотеку.

Галерію зареєстровано тепер як добродійну неприбуткову корпорацію під назвою "Колекція Страстей Христових Курилика". Вона вдержується за рахунок відвідувачів, добровільних датків і внеску грошей та праці її засновників [Ольги і Миколи Колянківських. — *Ред.*].

Українську громадськість цікавить, мабуть, також, наскільки тісним був зв'язок Курилика з українцями й Україною, а також і теперішнє ставлення влади в Україні до пам'яті Курилика та його творчости.

В домі батьків Курилика говорили українською мовою, так само, як і на фермі дідів по матері. Вся кляса в початковій школі вибухнула сміхом, коли Василь на весні під час лекції, показуючи пальцем на вікно, вигукнув по-українськи: "Муха!"

Його батько, Дмитро Курилик, не знав і слова англійською мовою, приїхавши з Буковини 1924 р. Він був чудовий оповідач і Василь залюбки слухав його розповіді своїх і чужих пригод, байки, анекдоти, оповідання про духів і відьом. Усі ці сюжети він уже в 6-7 років почав вимальовувати на стріхах і стінах хати.

Згодом його почали цікавити сюжети з української історії. Ця тема захоплювала його й у пізнішому віці, бо вже після університетських студій, перебуваючи в Монреалі, він намалював і подарував батькам велику картину з багатьма персонажами *Українські*

7. *Баффало івнінг' ньюз* (Баффало), 16 липня 1971.

козаки, сповнену глибокої символіки (гуляючи й бенкетуючи, козаки не помічають, як підкрадаються татари).

Повернувшись після семирічного перебування в Англії до Торонто, Курилик відразу нав'язав контакт з українцями. Коли його ім'я стало відоміше й почали продаватися його картини, Курилика часто запрошували з виставками та доповідями до українських церков і установ. Ніколи він не відмовлявся дарувати свої картини на українські громадські та добродійні справи. Віддячував також своїми творами всім, хто зробив йому якусь чемність чи бодай малий дарунок. Дехто дістав їх у заміну за невеличку кераміку або вишивку. В своїх книжках, малюнках і текстах до них Курилик постійно говорить про своє українське походження й українців.

Його мрією з молодих літ було побачити Україну й зокрема село свого батька та дідів — Борівці на Буковині. Був дуже радий, що саме українці закупили його найбільшу серію "Страстей Христових" і коли ми того ж 1970 р. влаштували групову подорож в Україну, він один із перших зголосився з нами їхати. Всі, хто був тоді з нами, пам'ятають, як Курилик переживав зустріч з батьківською землею. У Львові нам пощастило дістати дозвіл для нього побувати в Борівцях. Діставшись туди автомашиною Інтуриста, він у супроводі інтуристського ґіда відбув цю подорож за один день. У Борівцях був лише дві-три години. Небагато бачив краєвидів, бо трапився якраз сльотливий день.

Зате ми мали гарну погоду в Києві, Одесі, Ялті та Сурамі в Грузії, де відвідали музей і побували біля дому, в якому померла Леся Українка. Курилик намалював його, і цей малюнок тепер знаходиться в нашій галерії. З Ялти ми поїхали автобусом до Запоріжжя, Харкова та Полтави. В Києві, Запоріжжі та Харкові відбулися зустрічі з місцевими художниками, під час яких ми показували діапозитиви серій "Страстей". Курилик промовляв до присутніх, розказуючи про своє мистецтво й про те, що був безбожником, але повернувся до Бога. Його слова сприймали бурхливими оплесками.

Перед подорожжю ми попросили мистця намалювати картину, яку ми подарували б в Україні. Картина *Дух Шевченка в Канаді* зображує канадський прерійний краєвид. Крізь невеличкі блакитні прогалини між важкими хмарами пробиваються тендітні промені сонця, що падають на маленького маляра, що стоїть з мольбертом у полі. Ми формально передали цей дарунок директорів Музею Шевченка. З акту передання зробили телевізійний фільм. А картина й тепер висить в Київському музеї Т. Шевченка.

Ще того самого 1970 р. ми з Куриликом почали добиватися дозволу для мистця попрацювати в Борівцях та в селі Василя

Стефаніка — Русові біля Снятина, щоб намалювати там рисунки. Вони повинні були стати основою для розпису великої фрески для якогось репрезентативного урядового будинку в Оттаві. Ця фреска мала зображати села в Україні, з яких емігрували люди, шукаючи кращої долі, й теперішнє життя їхніх нащадків у Канаді.

Майже сім років минуло, й щойно в 1977 р., два місяці перед смертю, Курилик міг зробити ескізи в Борівцях, доїжджаючи щодня з Чернівець. Поїхати до Русова йому так і не дозволили. Маляр зробив за десять днів 100 рисунків. З них у Києві він виконав три малюнки, які подарував Товариству "Україна" в подяку за те, що ним опікувалися.

Восени 1977 р. повинна була відбутися в Варшаві виставка Курилика з серії "Польські канадці". Ми мали їхати з мистцем на її відкриття і з цієї нагоди відвідати Україну. Але Курилик повернувся з подорожі на Буковину дуже ослаблений, і коротко після того його забрали до шпиталю. Варшавську виставку відклали до наступної весни, а ми поїхали на Україну самі, бо вже заплатили за дорогу. І там, у Львові, коли вийшли з київського поїзду, нам передали телеграму про смерть Курилика 3 листопада 1977 р.

Мистці Києва та Львова цю раптову смерть прийняли з великим сумом. Вони з глибокою пошаною ставилися до його мистецтва та діяльності. У Львові з нашою участю влаштували жалобні сходи мистців і письменників. Усі вони його знали, як не особисто, то з нотаток, що з'являлися час до часу в місцевій пресі про Музей Курилика в Ніагара-Фаллз і виставки, що їх інколи відвідували люди з України, перебуваючи в Торонто та над Ніагарою.

У шостому томі *Української радянської енциклопедії* (1981) поміщено під гаслом "Курилик" таке:

Курилик Василь Дмитрович (1927, пров. Альберта, Вітфорд, недалеко від Едмонтона, Канада — 3. XI 1977, Канада) — канадський живописець. Українець за походженням. Н. в бідній емігрантській сім'ї. Батько його походив з Буковини. Навчався К. у Манітобському ун-ті та Онтарійському худож. коледжі, потім у Великобританії. В своїх творах зображував життя шахтарів, рибалок, лісорубів, перших укр. переселенців у Канаді. Пізніше віддавав перевагу реліг. тематиці (серія "Страсті Христові"). Твори К. зберігаються в музеях Канади, більшість у музеї Ніагара-Фоллс. У 1970 і 1977 побував у Рад. Союзі; подарував Київ. музею Т. Г. Шевченка картину "Дух Шевченка витає над Канадою" (1970).

Повніші інформації про Курилика подає київський журнал

Всесвіт, який помістив дві статті про мистця: "Василь Курилик" Петра Кравчука і "Народжений бути художником" Наталі Мартиненко. Редакційна нотатка до цих статей повідомляє:

Син українських емігрантів з Буковини, Василь Курилик (1927-1977 рр.) став однією з найпомітніших постатей в сучасному образотворчому мистецтві Північної Америки, принісши в нього враження непростого свого трудового дитинства і важкого шляху до успіху та визнання. Нині роботи Курилика представлено в багатьох музеях і приватних зібраннях; неподалік від Ніагарського водоспаду в Канаді працює музей, заснований подружжям Колянківських, які колекціонували твори Василя Курилика протягом довгих літ, зробивши їх основою музейної експозиції...⁸

Обидві статті вже детальніше обговорюють життя Курилика, його малярство та книжки. Про серію Курилика "Страсті Христові" молодий мистецтвознавець Наталя Мартиненко писала:

Наприкінці 50-х років В. Курилик задумав серію творів "Страсті Христові". Протягом трьох років було створено 160 акварелей і полотен. У цій серії митець втілює ідею споконвічної боротьби добра і зла. Наголос на драматизмі ситуації, глибина думки, афористична мова, лаконізм є характерними ознаками цих творів, сповнених почуття сучасності, які схиляють глядача не тільки [...] до філософських роздумів, але й до активних дій.⁹

У цьому ж числі *Всесвіту* поміщено багато фотографічних репродукцій творів Курилика: всі шість панелей серії "Український піонер", картина *Хто мечем воює, від меча гине* з серії "Страстей Христових", чотири репродукції з серії "Куриликова Канада" й одна картина з буковинської серії (все в кольорі). Журнал подав також фото родини Куриликів з нашого музею. Крім того, п'ятьма чорно-білими репродукціями із серії "Останні з Арктики" проілюстровано переклади новель канадського письменника Фарлі Моуета.

Майже одночасно з'явилися кольорові фоторепродукції більшого формату й кращої якості в київському місячному журналі *Україна*.

■

Бажанням Курилика було, щоб його галерію відвідували всі: вірні й атеїсти, українці та чужинці, націоналісти й комуністи. Бо й

8. *Всесвіт* (Київ) 1981, 3, стор. 178.

9. Наталія Мартиненко, "Народжений бути художником", *Всесвіт* 1981, 3, стор. 181.

він за свого життя до всіх ішов, не відступаючи одночасно від своїх принципів.

У своїх творах — картинах і книжках — він твердо обстоював свою віру, вимагав соціальної справедливості, засуджував злочини та деспотизм. Залишив після себе такі твори: *1933 рік* (про жінок і дітей, що вмирали на вулицях Києва), *Перекрій Вінниці* (під квітучим садом — трупи вбитих), *Людина без Бога* та десятки подібних.

Любов ближнього не була в нього лише гаслом, але практикою його життя. Заробляючи останніми роками свого життя вже доволі багато своїм малярством, він поза тим, що було потрібне для життя родини, все віддавав на добродійні справи: заснував і постійно підтримував молочну ферму для бідних в Індії, удержував кілька сиріт в Південній Африці та Бразилії, купив поруч з собою дім, де могли жити та вчитися в університеті студенти з недорозвинутих країн. Дарував гроші та свої картини на місцеві добродійні справи.

Він глибоко переживав чвари в українському суспільстві, боявся бути причиною чийогось гніву чи незгоди. Коли образив когось або, частіше, хтось без причини почувався ображеним, спішив перепросити його, даруючи свої малюнки.

Курилик був справжнім апостолом злагоди й любови. І це апостольство випромінює й завжди випромінюватиме з його картин і писань.

Отже, не диво, що, пишучи статтю про Курилика після його смерті, мистецький критик газети *Ванкувер сан* поклав у її заголовок слова: "Ora pro nobis, William Kurelek!" (Василію Курилику, молися за нас).¹⁰

10. Wayne Edmonstone, "Ora pro nobis, William Kurelek!", *The Vancouver Sun* (Ванкувер), 5 листопада 1977.

ПРО ДВА «ВОСКРЕСІННЯ»

Валеріян Ревуцький

Стаття О. Тарасенка "Ведуча роль" (*Культура і життя*, від 29 грудня 1985 р.) та стаття А. Народницької "Свіжими і нинішніми очима" (*Культура і життя*, від 16 березня ц. р.) повідомляють про "воскресіння" в репертуарі українських театрів драми покійного Олександра Корнійчука *Макар Діброва* та драми 77-річного Олександра Левади *Камо*. В Радянському Союзі кожна подія з'являється з певним політичним підтекстом. "Воскресіння" цих двох драм (Корнійчука — в хмельницькому Театрі імені Петровського та Левади — в Київському театрі поезії) не є випадкове, а плянове.

Тарасенко сам зазначає, що драма *Макар Діброва* "пролежала без уваги театрів не одне десятиріччя" і що режисер, беручи її до постановки, вже мусів іти "неходженими стежками". Дійсно, молоде покоління в Україні вже не знає цієї драми Корнійчука. Вона з'явилася 1948 р. й мала дуже коротку сценічну історію. То був час, коли радянську драматургію найбільше охопила безконфліктність, так само як і лакування дійсності, що не перевелось й тепер. Культ особи Сталіна тоді доходив свого zenіту. В *Макарі Діброві* нема ні гострих ситуацій, ні викривальних монологів, ні конфліктних діалогів. Конфлікту фактично немає. Старий шахтар Макар Діброва, що бореться за комунізм сьогоднішнього дня відмінно від свого зятя Павла Кругляка, що вбачає комунізм як справу майбутнього, конфлікту не створює. Старий Макар "скеровує" свого зятя "дорогою правди", допомагає партії, що вліплює останньому догану.

Макар Діброва — ідеальний прислужник партії. А хто такий Павло Кругляк, що повинен би бути його антиподом? Цей начальник шахти "Зоря" свої пляни зводить до одного — виконання пляну видобутку вугілля. Всі робітники для нього — своєрідні пішаки на шахівниці, яких він переставляє з метою виконати плян, діє окриками команди, а не переконаннями. Коли старі шахтарі пропонують йому свої поради, він говорить: "Коли ви все так розумієте, а я божевільний, ні чорта не тямлю, то, будь ласка, сідайте на моє місце й командуєте. Хто з вас бажає! Прощу!"*

Перша вистава *Макара Діброви* 1948 р. стала відомою, дякую-

* О. Корнійчук, *П'єси* (Київ: Держлітвидав України, 1953), стор. 394.

чи великому українському акторові Амвросієві Бучмі, що виконував заголовну роль. Про його сцену зі знайденим простріленим піджаком сина Петра, якого замордували гестапівці, заговорила вся критика. Великий актор робив з неї сцену, що в рівнобіжному аспекті нагадувала критикам останню появу шекспірівського Короля Ліра з трупом доньки Корделії на руках. Як видно зі статті Тарасенка, режисер теперішньої вистави в Обласному музично-драматичному театрі міста Хмельницького Григорій Мельник зосереджувався не на Макарі Діброві, а на його зятеві Павлові Круглякові, й пояснює, що сучасний глядач буде вбачати в цьому образі — "провідну ідею науково-технічного прогресу", бо ж він від'їздить далі вчитися.

Навіть якщо припустити, що так воно й є, ми все ж мусимо сказати, що "воскресіння" *Макара Діброви* переслідує ще й інші завдання. Одне з них лишається незмінним від 1948 р. — пропаганда патріотизму, виховання всіма засобами ненависти не тільки до жадливих дій нацистів, але й, до всього, що суперечить стилеві життя радянської системи. Побіжно це видно не тільки в *Макарі Діброві*, але й, скажімо, в такій виставі, як *705 днів до Нюрнберга* Біляцького й Сагалова в харківському Театрі імені Шевченка, п'єси з часів німецької окупації Харкова в останній світовій війні, де перелічено всі звірства нацистів але, очевидно, нічого не сказано про звірства радянських партизанів і військовиків над мирним населенням цього міста в час тимчасової більшовицької окупації в лютому-березні 1943 р.

Друге "воскресіння" *Макара Діброви* — це яскравий відгук останніх вказівок партії на чолі з Михайлом Горбачовим на мораль радянських громадян, включно з проблемою алкоголізму. Павла Кругляка до його першої появи на сцені інші дійові особи окреслюють як гульця й пияка, а до того ж і кепського керівника. Саме тому режисер хмельницького театру акцентує головну увагу на ньому. Його "виліковує" ідеальний прислужник партії, його тесть. Звідси зрозуміла й назва статті Тарасенка "Ведуча роль", тобто роль актора, що грає Павла Кругляка...

Слідом за *Макаром Дібровою* відбулося друге "воскресіння". Це вистава ранньої драми Левади *Камо* в київському театрі поезії в Золотих Воротах. Її головним героєм драматург зробив постать професійного революціонера Камо (Симона Тер-Петросяна), співробітника Леніна. У віршованій драмі Левада висвітлює період перебування Камо у Тифліській в'язниці, де він знаходився три роки (1908-1911), доки йому вдалося визволитися на волю для дальшої революційної діяльності. Для того, щоб зберегти собі життя для майбутньої професійної праці, він симулював божевілля. Визволитися йому допомагає звичайний російський сол-

дат-вартовий, що випустив його й сам загинув від пострілу слідчого.

Левада створив цю п'єсу 1940 р. напередодні радянсько-німецької війни, й Запорізький театр імени М. Заньковецької поставив її на початку 1941 р. з першорядним складом акторів-виконавців. Самого Камо грав Борис Романицький (він же був і режисером вистави), а російського солдата-вартового — Василь Яременко. *Камо* відновлено 1954 р. в новій редакції. Левада дописав сцену з прокурором у другій дії, щоб підсилити жорстоке єство царських сатрапів. Драма протрималася в репертуарі до 1955 р., після цього про неї абсолютно забули.

Серед драм Левади (чи не найортодоксальнішого послідовника Корнійчука) *Камо* належить до найслабших. І тому зрозуміло, що, не дивлячися на визначний склад акторів 1941 р., вона мала дуже посередній успіх. У самій драмі домінують абстрактно-романтична риторика та плякатна декларативність. Страшенно довгі деклямаційні монологи, що їх виголошують сам головний герой, молодий лікар і солдат-вартовий, знищують психологічне напруження в тих надзвичайно складних ситуаціях, в які драматург поставив Камо, через що й сам образ, і взагалі вся п'єса багато втрачають.

Але чому ж тоді "воскресили" *Камо* Левади? Знову таки тут має місце певний політичний підтекст. Поперше, Камо — палкий прихильник ідей Леніна. Він не втрачає віру в них у надзвичайно складних обставинах свого життя і йде на все для продовження своєї професійної революційної діяльності. Іншими словами, це ідеальний службовець революційної доктрини Радянського Союзу.

Подруге — й це найважливіше — треба підсилити пропаганду братерства між російським і неросійськими народами Радянського Союзу. Російський солдат-вартовий не тільки допомагає вірменинові Камо визволитися з в'язниці, але й жертвує своїм життям за нього. В пляні майбутньої радянської експансії на Близький Схід треба конечно зміцнити братерство з неросійськими народами, а зокрема з територіяльно найближчим до Близького Сходу вірменським народом, створити надійне запілля для наступу. Тут і з'явилася в репертуарі драма Левади. "Воскресили" *Камо*, щоб подивитися на нього "свіжими і нинішніми очима", як це проголошує стаття критика А. Народницької.

НАПРЯМИ ПОЛЬСЬКОЇ СХІДНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Юзеф Дарський

Метою цієї статті не є представити спосіб, у який польська преса обговорює українське питання, українську культуру чи історію українського визвольного руху або подібні проблеми, пов'язані з будь-яким іншим із сусідніх народів — спів'язнів табору, а виявити напрями зовнішньої політики, пропоновані угрупованнями або політичними осередками, що діють в Польській Народній Республіці після 13 грудня. Раніші публікації або матеріали, друковані тільки на Заході, не бралися під увагу. Стаття охоплює час до кінця 1984 р.

Основну лінію поділу, що веде через польські опозиційні угруповання від лівих до правих, визначає відповідь на питання про ставлення до СРСР-Росії. Невипадково поділ на прихильників компромісу в такій чи такій формі — тепер з СРСР і/або з Росією в майбутньому — та на організації, які змагають до дезинтеграції імперії, перекивається з поділом на угодовців і любителів компромісу та самостійників. І в такій послідовності представимо їхні концепції.

1. Росія: жадоба без заспокоєння

Характеристичною прикметою угодовських угруповань є добачання на Сході головного, якщо не єдиного (саме так!) сусіда Польщі нині та в майбутньому — Росії. Середовище польської інтелігенції, колись пов'язане з газетою *Polityka*, яке тепер пише те саме в позацензурних журналах *Spectator*¹ і *Vacat*, видаваних Незалежним видавничим бюрою або за його допомогою, проголошує, що "росіяни завжди будуть нашими сусідами, бо Україну й

Переклад з польської: Józef Darski, "Kierunki polskiej polityki wschodniej", *Сучасність/Sučasnist. Zeszyt w języku polskim* (Мюнхен), літо 1985, стор. 52-78.

1. Для журналу *Spectator* взірцем усяких чеснот, особливо політичних, була дискусійна група "Досвід і майбутнє", яка намагалася в часи КОРу грати ролю посередника між середовищем угодовської опозиції та комуністичною партією.

Білорусь не залле океан. А Україна й Білорусь [...] не належать до нашого культурного, мовного і етнічного кола, та економічно природним полем їхньої експансії та зацікавлення не може бути тісна Польща, а безмежжя геологічно багатющої Росії" (Ламбда, Епсилон, Тав, "Ми й Росія", *Spectator*, червень 1982). "Поляки й так своїми найчисленнішими сусідами матимуть якраз росіян, тільки, може, білих або брунатних, замість червоних" (Ян Борута, "Велике лякання і довгий марш", *Vacat*, листопад-грудень 1983 р., ч. 11/12). З цього твердження угодовці роблять, однак, несподівані висновки: бо, визнаючи, що росіяни найбільше рахуються в СРСР, який почав спробу русифікації, відкликається на російське національне минуле і є спадкоємцем імперії царів, вони бачать у тому коронний аргумент, який указує на те, "з ким треба укладати пакти, з ким треба домовлятися" (Ламбда і ін., цит. праця).

Незалежно від ступня ототожнення радянської держави з російською, угодовці різноманітних ідеологічних напрямів бачать потребу укласти альянс: сьогодні з СРСР і/або завтра з Росією, якою б вона не була, роблячи з цього порозуміння вартість саму в собі, найвищий критерій польського національного інтересу та політичної раціональності, яким слід підпорядкувати всі дії. Польща все розглядається як предмет, додаток до СРСР-Росії, а її майбутнє узалежнюється від ласкавого погляду з Кремлю, на який треба, певна річ, собі заслужити, ведучи політику, яка передусім ураховує інтереси східньої великодержави. Пригляньмося докладно до концепції альянсу з Москвою, зформульованої з більшою або меншою чіткістю різними представниками табору угодовства та компромісу.

Адам Міхнік у *Листах із Бялоленки* стверджує: "Незалежно, однак, від змін [в СРСР] Польща залишиться в сфері політичної уваги кожної російської держави", отже, тому "треба буде з цією державою укласти взаємини. Іншими словами, я схиляюся до думки Стефана Кіселевського, що наше суспільство повинне самостійно взяти на себе проблему польсько-російських стосунків" ("Про опір", *Krytyka* 1983, 13/14). "Якщо не усвідомимо собі, що треба домовлятися з державою росіян (а СРСР нею є), будемо далі закрашувати наші міркування (...) ідеологічними упередженнями, травмами, розчаруваннями" (Ламбда і ін., цит. праця).

Угодовці не вірять у дезинтеграцію імперії, але, "якби навіть Радянський Союз упав або розпався, на його місце мусіла б з'явитися тільки інша держава росіян, з такими самими інтересами та амбіціями до нас. (...) Найантирадянськіший із росіян, Солженіцин — майже так само антипольський ... А якщо [росіяни] не перестануть бути собою, то треба думати про концепцію довготривалої політики до їхньої держави" (там таки).

В чому ж полягає ця концепція? "Ми проголошуємо: нема для Польщі іншого шляху, як вироблення детального порозуміння з росіянами, яке спиралося б, з одного боку, на шанування їхніх широких інтересів, а з другого, на поважання нашого національного суверенітету". Це — "самостійність, яка не може бути досягнута без укладення *modus vivendi* з росіянами, що означає здобуття мінімуму довір'я з їхнього боку" (Я. Борута, цит. праця). Пригляньмося ближче до цієї "самостійности", здобутої на полі не бою, а "боротьби за довір'я". Це концепція обмеженого суверенітету на боці СРСР і/або Росії, досягнутого ціною підтримки польського суспільства для здійснювання геополітичних інтересів імперії. Польська нація повинна була б тут замінити польську секцію радянської комуністичної партії; для одних — завдяки переможній боротьбі за довір'я, для інших — у наслідок тотальної компримізації комуністичного апарату влади, нездібного в майбутньому гарантувати повноту контролю СРСР над Польщею. Перетворитися самому в поліцят в обмін на свободу в рамках в'язничних мурів — ось результат послідовного здійснювання цієї концепції. Найвлучніше можна було б назвати її "поверненням до Ялти", бо віросповідники цього курсу вважають можливим альянс автономної Польщі з далі комуністичною радянською імперією.

Задовольнімся пригадкою, — пише Міхнік, — що вихідною точкою можливої аналізи польсько-російських взаємин може бути перегляд змісту Ялтинських договорів, які, вмішуючи Польщу до радянської зони політично-військових впливів, залишають полякам можливість вибору системи влади. Владу Польської об'єднаної робітничої партії не передбачено рішеннями Ялти, вона є наслідком терору, зфальшованих виборів і зламання Ялтинських порозумінь Сталіном.

Ізоляція влади суспільством спричинить "все більший занепад вірогідности дотеперішньої системи правління, також із радянського погляду", що відчинить шлях до компромісу (А. Міхнік, цит. праця). "Отже, треба виразно сказати, що ми боремося не за якусь абстрактну самостійність, а за суверенітет у рамках східного бльоку". Росіяни "помиряться з урядом, який їм не вповні відповідає, якщо він запевнить їм спокій і військове панування" (А. Міхнік, *Листи з Бялопенки*). "Спеціальні стосунки, які нас сполучають із Радянським Союзом (і будуть сполучати в проглядному майбутньому) мусять, однак, випливати зі свідомого рішення дозрілої нації, а не з накинутаго диктату" ("Мета, стратегія, тактика", *Vacat* 1983, 4). Отже, поневолимо себе самі, бо, "очевидно, що альянс зі східним сусідом коштує й мусить коштувати. Тим часом, за системи правління, яка в нас існує, ми не маємо й не будемо мати з чого платити, а це для Росії ... некорисне. Отже, можна

гадати, що СРСР не буде довго підтримувати чи навіть толерувати групу, яка не заспокоїть суспільства і не буде задовільною мірою брати участі в величезних оборонних [підкреслення Ю.Д.] видатках альянсу [...]. Навіть з суттєвими змінами в моделі правління в Польщі Росія могла б примиритися, якби ці зміни не загрожували її оборонним [підкреслення Ю. Д.] інтересам" ("На що чекаємо", *Miesięcznik* [Люблін], листопад 1982), бо "тільки поляки під самостійним і демократичним правлінням можуть бути лояльними союзниками росіян, тому що, саме так, як фіни, будуть боятися втрати внутрішніх свобод", а "без сейму й уряду, що постанув дійсно з волі народу, жадне прорадянське угруповання, з яким можна рахуватися (також і росіянам) не може існувати, не може нічого нікому гарантувати" (Омега, "Росія і Польща — але яка?", *Spectator*, літо 1983). І "якщо в майбутньому виявиться, що польська нація, обдарована політичною й господарською демократією, буде соліднішим союзником держави росіян, ніж напівколоніальна Польща, радянські інтереси в Центральній Європі не вимагатимуть таких забезпечень, як тепер" (Лямбда і ін., цит. праця).

Проте, залишім у туманному майбутньому надію на поширення обмеженого суверенітету на інші країни Центральної Європи, бо в дійсності Польщі випадає роля яничара тоталітаризму: "зріст могутности СРСР і його впливів не може бути в наших інтересах, доки [підкреслення Ю. Д.] він поєднаний із поширюванням деспотизму та загрозою для вартостей західного світу, яких нам ніякою ціною не вільно зректися" (Омега, цит. праця). Як із цього виходить, Омега гадає, що може бути такий зріст радянської могутности, який не буде поєднаний із поширюванням деспотизму та буде в наших інтересах!

Концепція альянсу з СРСР-Росією може мати для деяких її прихильників кон'юнктурний характер, але тому що угодовці не передбачають в основному виникнення за їхнього життя ситуації, в якій можлива була б абсолютна самостійність, то це не має значення. Багато йде навіть так далеко, що проголошує дальше перебування Польщі в рамках радянської імперії корисним для неї на вічні часи: "вилучення Польщі, навіть демократичної, з-під крил Росії недоречно, хоч і було б можливим" (*Miesięcznik*, листопад 1982). На думку Стефана Братковського, який за часів "Солідарности" намагався реформувати комуністичну партію, "вилучення Польщі з радянського бльоку [...] некорисне [...], бо Польща з її кордонами об'єктивно мусить бути зацікавлена в теперішній європейській рівновазі сил [тобто в перевазі СРСР — Ю. Д.], доки Центральна Європа від Райну аж по Буг не буде цілковито здемілітаризована, знеутралізована та забезпечена міжнародною систе-

мою гарантій і контролю”. Наслідком здійснення цієї ідеї, до якої звертаються, до речі, тепер Яцек Куронь і Політична група “Воля”,² була б ліквідація НАТО в висліді невтралізації Німеччини та панування СРСР над Європою. Але навіть такі погляди проголошувати поза цензурою й наражати розповсюджувачів незалежної преси на в’язницю за підтримку імперських прагнень советів?

Угодовський напрям польської опозиції як головний аргумент на користь своїх концепцій висуває тезу про незнищенність Радянського Союзу, не розуміючи, що вона свідчить у крайньому разі тільки про невільничу ментальність і советизацію угодовців. Мовляв, советів ніхто ніколи не переможе, а якщо СРСР якимсь чудом завалиться, то все одно на його місці постане могутня Росія, якій ми також не зуміємо протиставитися; отже, залишається тільки порозуміння та чекання на реформи в СРСР, які вможливають цей компроміс. На думку Міхніка, “без ревізії мапи світу СРСР не відмовиться від Польщі”, але не треба до неї змагати — як хотіли б самостійники — бо це очевидно “нереальне”, а “треба бути готовим на новий уклад у рамках” теперішньої геополітичної ситуації (“Про опір”). Цитований уже Борута “тільки дуже незначну ймовірність, порядку кількох відсотків” приписує “тим усім прогнозам, які віщують близький кінець радянської імперії — чи то в наслідок унутрішнього розпаду, чи у висліді технічної революції на другому боці”. Хоч “серед людей, які не можуть жити без різних мрій, поширюється віра в розпад СРСР (і всього бльоку реального соціалізму) у висліді визвольного піднесення радянських мусулман, українців, грузинів, ну й литовців із естонцями, на додачу. Можна це зарахувати до казок, принаймні, на пару поколінь, хоч не можна виключити, що національні конфлікти будуть там наростати” (*Vacat* 1983, 11/12).

Неоендеки також, очевидно, бачать “шкідливість конструювання візій польської політики, в яких приймається за основу швидке заламання радянської системи (“Програма”, *Polityka Polska* 1984, 4). Правда, вони вважають, що тепер шанс на порозуміння з Радянським Союзом нема, але “треба рахуватися з утриманням ключової ролі Росії у Східній Європі”. Компроміс із державою росіян буде, на їхню думку, можливий шойно тоді, коли СРСР утратить характер ідеологічної, тобто комуністичної держави і стане нормальною російською державою. Усунення ідеологічного чинника створило б шанс на досягнення “якоїсь форми польсько-російської домовленості”. Майбутнє уявляється дуже оптимістич-

2. Це угруповання прагне, з одного боку, до співпраці зі східними сусідами Польщі, а, з другого, виступає за демілітаризацію Центральної Європи і не бачить у цьому ніякої суперечности.

но, бо "багато вказує на те, що [...] (внутрішні й зовнішні) труднощі можуть примусити державу до далекосяжних системних змін або дошкульно захитати її могутність", а тоді настануть "системні зміни в СРСР, послаблення ролі російського [!] народу, врешті, цілковите заламання дотеперішнього моделю радянської державності. Важливо, щоб існувала чітка концепція нашої східної політики, підтримувана польським народом і одночасно сприйнятлива для росіян. Вона повинна [...] чекати, аж поки умови в Росії дозріють до її прийняття" ("Програма"). "Заламання моделю радянської державності" ми повинні, отже, використати не на розбиття старої імперії, а на забезпечення для себе кращого місця в новій, Російській імперії, яка постане на її розвалинах.

Щоб можна було дійти до порозуміння на вищеописаних умовах, треба передусім стримувати антирадянські настрої й дбати про втримання точок зіткнення між опозицією та середовищами влади (Vacat 1983, 4). Братковський твердить, що гарантований нами мінімум для СРСР повинен охоплювати "втримання поляків від усякої антирадянської та антикомуністичної пропаганди, а також від усяких спроб політичної діяльності в суміжних площинах".

Міхнік бачить потребу натискати на владу та говорити правду про польсько-російські взаємини, але одночасно журить його "розпалювання антирадянських емоцій". Одначе, як відрізнити антирадянську пропаганду від ширення правдивої інформації про СРСР, цього ніхто з названих авторів не спроможний уточнити. Найпоспідовнішою є *Polityka Polska*, яка, з одного боку, радить збільшити природний приріст: "важливим польським національним завданням повинне бути вирівнювання та зменшення демографічних диспропорцій та зменшення демографічних пропорцій із росіянами" ("Населення і самостійність", *Polityka Polska* 1984, 4), а, з другого боку, пропонує зачекати, аж поки росіяни дозріють до схвалення концепцій публікації *Polityka Polska*.

Угодовці переконані у віковичній могутності СРСР-Росії, усупереч волі якої нічого робити не можна; їм лишається очікувати реформаторів згори. Тому вони покладають величезні надії на прихід до влади прагматиків, з якими вони зможуть, нарешті, укласти компроміс, роз'яснюючи їм їхні власні інтереси, про які так добре знали льяолясти над Вислою, а тільки "панове" з Москви животіли в несвідомості. "Якщо [...] 1984 рік, як усе на те вказує, підтвердить тривалість американської зовнішньої політики, СРСР відважиться найімовірніше на новий цикл основних переговорів із Заходом для укладення співжиття. Це буде вирішальний час для нашої країни, може, вирішальний на десятиріччя" (Зей, *Krytyka*, 17/18). Бо знов запанують відпругнення та

виміряні реформи, очевидно, демократичні. Багатократно вже цитований Борута так собі уявляє майбутнє:

Найправдоподібніша та найкорисніша для Польщі версія: в Кремлі з'являється й закріплюється група прагматиків, яка для вирівняння технічного рівня для потреб майбутнього озброювання вирішує [тимчасово? на довший час?] повернутися до відпруження та контактів із Заходом. Тоді могло б дійти до дійсних розмов на спірні теми, а в їхньому пакеті містилася б також справа лібералізації в Польщі, очевидно, зі збереженням її політичного становища. Якщо ця прагматична група була б обдарована певною соціологічною уявою, вона могла б зрозуміти, що ступеневе повторювання польського визвольного досвіду в інших країнах табору створило б шанс на ексгумацію згаслої вже марксистської ідеології.

Угодовці ділять опозиціонерів на дві групи: розсудливих політиків, тобто тих, що борються за порозуміння з советами, та ідіотів або свідомих ворогів польських національних інтересів. "Кожен, хто працює сьогодні над зміною «несправедливих» Ялтинських договорів, з дурноти або з певної безвідповідальності наражає на небезпеку фундаментальні інтереси польського народу", — писав Міхнік у *Листах до Бялоленки*. На його думку, треба, правда, "грати на багатьох фортепіанах", але, як виявляється, за умови, що всі вони носять напис "зроблено в СРСР". До такого самого висновку доходить чільний представник націоналістичного відламу угодовського табору та колишній член гданських керівних органів підпільної "Солідарности" Олександр Галль: "Часом можна мати враження, що є також поляки, які готові були б заризикувати існуванням своєї країни, щоб тільки це спричинило або, принаймні, значно спричинилося до краху радянської імперії. Цей погляд мусить нам бути зовсім чужий. Польська справа не є фрагментом жадної більшої справи, для якої можна було б її принести в жертву" ("*Постійний чинник — Росія*", *Polityka Polska* 1983, 2/3). Антиросійська самостійницька думка, тобто така, що прагне до дезинтеграції імперії, має на погляд Галля дві вади: "вона нас прирікає на тривалий антагонізм із Росією, і то з кожною, виключаючи одночасно порозуміння з нею", і "взалежнює шанс на нашу самостійність від загального перетворення політичної мапи Центральної та Східньої Європи та від зформування зовсім нового укладу сил у світі, в якому нема місця для Росії як великодержави" (там таки). Обидва твердження, очевидно, цілком правильні, але для неондеків вони становлять доказ політичного шкідництва, бож яке нещастя для Польщі перебувати в "тривалому антагонізмі з Росією" і яка страшна доля світу, в якому Росія не буде вже великодержавою! Націоналістичні угодовці вважають таку розв'язку неможливою, а заангажування Польщі в

її реалізацію — нараженням нації на недоречні жертви, тоді як порозуміння з Росією запевнило б полякам користі без потреби вживати ризикованих заходів.

На кінець, процитуймо угодовця-ліберала М. Дзельського, творця краківського місячника *13*, який бачить можливість перетворення комунізму шляхом розбудови в його рамках приватного господарського сектора: "Є люди, які сумніваються, чи еліта радянської влади визнала б переможну революцію в Польщі як загрозу власному існуванню. Найбільші оптимісти вважають, що також в СРСР маси могли б безпечно (для світу, не для себе) збунтуватися. Певна річ, що серйозні політики так думати не можуть" ("*Польща сама з собою і з Росією*", *13*, листопад 1983). Отже, в інтересах світової безпеки, щоб ніякої революції в СРСР не було.

Угодовці переконані в винятковості польської ситуації³ і можливості розв'язати наші проблеми шляхом ізоляції від боротьби, яку ведуть інші народи східного бльоку, а в найкращому разі — в можливості поширити модель обмеженого суверенітету на країни Східного бльоку. Це природний погляд для людей, які всі надії покладають на прихильність СРСР або Росії. Тому прихильники угодовства висловлюються проти всяких альянсів з іншими народами Східної Європи (націоналісти, дорадники "Солідарности", середовища інтелігенції, раніше зв'язані з режимом) або щонайбільше вони — за порозуміння з подібними угрупованнями в країнах Східного бльоку, які не заперечують приналежності своїх держав до радянської імперії, а тільки хотіли б здобути в його рамках більшу автономію (загально беручи, середовище давнього Комітету оборони робітників).

Polityka Polska, себто колишній Рух молоді Польщі, чітко формулює свою позицію в цьому питанні: "Було б [...] помилкою шукати сьогоднішніх союзників у суспільствах, що так само як ми знаходяться в кліщах тієї самої системи" ("*Програма*"), бо "не можна будувати порозуміння з російським народом і з Росією майбутнього, а одночасно думати про Річ Посполиту як антиросійський П'ємонт, опору національно-визвольних рухів. У цьому питанні треба вибирати. Жадна Росія не помириться з Польщею, яка братиме участь в її розваленні" (О. Галль, цит. праця). Цій позиції

3. Характеристичний погляд висловлює навіть щецінський *Obraz*, який присвячує таки чимало місця табірній тематиці: "Ми самітні, отже, розрахунок на те, що ця зараза розповзеться і що зможемо її експортувати, як гадалося, не виправдав себе. Навпаки, виглядає, що ця зараза найглибше просякла до нас, зате ті країни немов би пристосованіші до ситуації обмеженого суверенітету" (*Obraz* 1984, 4/11).

не можна відмовити у правильності. Але напрошується питання: Навіщо ж полякам "будувати порозуміння з російським народом?" Для неоендеків це "порозуміння" з росіянами, яких все ототожують з російськими націоналістами, буде основою для вирішення питання про відновлення Польщею своєї самостійности:

Заангажування польської політики в розвалення Росії не залишило б нам ні одної шанс на польсько-російське порозуміння, навіть якби в Кремлі засів найантикомуністичніший росіянин. Ми зацікавлені в тому, щоб Росія не боялася нашої самостійности, щоб вона добавчала в Польщі потенційного партнера. Нашим противником є радянська система та комуністична ідеологія. Росія та російський народ не мусять ним бути. [...] ми повинні зректися [...] участі в плянах розвалення Росії на національні держави. Ми визнаємо право кожної нації на самостійне існування, але в остаточному результаті кожна нація мусить сама випрацювати свою свободу ("Програма").

Із ще більшою послідовністю ізоляціоністичну позицію висловив автор, що підписується "Ян Вуй". На його думку, Польща не може бути бомбою, що висаджує табір у повітря із середини, бо це —

... заангажування в чергову боротьбу за несвою справу під гаслом "вашої і нашої свободи". Це гарне гасло, але воно досі принесло Польщі самі поразки й спричинило те, що поляки боролися в різних частинах світу за справи, що рідко були переможні та чисті. Як правило, вони були брудні й не мали нічого спільного зі свободою. Інтерес Польщі не в тому, щоб розбивати бльок соціалістичних держав, а щоб знайти гідне 36-мільйонного народу місце в Європі й серед сусідів [...]. І тільки поразкою можуть скінчитися задуми, що разом з українцями, білорусами, литовцями, чехо-словаками та пруссаками ми все це розвалимо. Поперше, забагато ділить нас суперечностей, щоб ми могли піти разом, подруге, замало користей нас чекає, якщо навіть підемо й коштом величезних жертв розвалимо, що також якось малоправдоподібне (*Replika*, грудень 1982).

Найцікавіше, що автор не бачить унутрішньої суперечности в своєму вислові: бо "гідне місце серед сусідів" має своєю основою порозуміння не з ними, а з їхніми радянськими панамі.

Зневіра в сенс і можливість постання східноєвропейського альянсу характеристична для консервативних угодовців: "Тільки поляки в тій потенційній спільноті не мають ні до кого серйозніших антипатій чи територіяльних претенсій", тоді як решта націй настільки пересварені, що їхнє порозуміння неможливе, бо "добру спільноту можуть творити тільки народи достатньо сильні, що не бояться один одного. Спільноту слабких завжди будуть підривати недовірливість і підозріливість" (Ламбда і ін., цит. праця). Це становить ще один аргумент на користь польсько-радянського

або польсько-російського порозуміння, хоч якраз його існування означало б спільноту, в якій одна сторона буде все слабша.

Від ізоляціонізму веде короткий шлях до переконання в "гіршості" сусідів, яка виправдовує й навіть спонукує повернутися до них спиною: "Національні прагнення українців обмежуються (покищо) вузькими інтелегентськими групами, решта давно втратила *сепаратистські* [підкреслення Ю. Д.] домагання, навіть втрачає мову. Грузія, Литва, Естонія — це маленькі острівці самостійницьких поривань, заливані океаном советизму. А Сибір достатньо ємкий, щоб умістити всіх оспорювачів стану речей". Прошу звернути увагу на характеристичну термінологію: самостійницькі прагнення українців для угодовців є "сепаратистськими домаганнями". Бо насправді народам давньої Речі Посполитої самостійність непотрібна й небажана: "навіть в умовах повного рівноправ'я [...] інтереси народів СРСР спонукають їх держатися разом, бо мало хто з них був би економічно самодостатній". Цікаво, що самодостатньою може бути чвертьмільйонна Ісландія, але не 50-мільйонна Україна! А далі читаємо такі обурливі ствердження: "Універсальною мовою контактів є російська мова, і через російську культуру ведуть двері до світової культури [!]. Відродження або народження національної свідомости серед народів, підлеглих росіянам, буде напевно викликати струси та ступневу деколонізацію" (Ламбда і ін., цит. праця), але ця спільнота може вийти з того згуртованішою, ніж Британська Співдружність Націй. Ці концепції супроводжуються переконанням, що один проти одного стоять тільки два повноцінні народи — росіяни й поляки, а тому, що перші сильніші, треба визнати їхню владу. Бо попри вживання слова "партнерство", не може бути про нього мови там, де вже заздалегідь визнаються перевага й усі світові інтереси такого "партнера". Інші народи поневоленої Європи становлять тільки тло або, щонайбільше, є такими самими "партнерами", як поляки, теперішнього Радянського Союзу та майбутньої Росії.

Рішуче висловлюючися проти всяких спроб експорту польського досвіду,⁴ табір угодовства не займає одностайної позиції в питанні ефективності таких дій. Дехто вважає, що царська та комуністична "Росія боїться демократично керованої Польщі з

4. Майже одностайно засуджується "Послання до робочого народу Східної Європи". Наприклад, Лех Бондковський, покійний уже експерт "Солідарности" Гданського регіону, що в 1980 р. специфічно остерігав корабельників перед браком розсудку, називає "Послання..." — "вершком політичного нонсенсу", одночасно сугеруючи, що воно стало причиною проголошення 13 грудня (*Miesięcznik* 1982, VI-VII).

двох причин: як зарази, небезпечної для інших держав бльоку, і як можливості зміни орієнтації в нашій зовнішній політиці" ("Омега", цит. праця). Але така постава питання ставить під сумнів можливість укласти порозуміння з СРСР або з Росією з боку "демократично керованої Польщі", тому інші пробують перебороти цю суперечність, доводячи, що інші народи бльоку стійкі до віянь свободи, що йдуть з Польщі. Братковський ставить собі питання: "Чи польська дипломатія, навіть льояльна до адміністрації [комуністичних — Ю. Д.] сусідів і пропагандивно неекспансивна, не буде сама собою викликом для режимів Чехо-Словацької Соціалістичної Республіки та Німецької Демократичної Республіки?", і відразу спішить з заспокоєнням: "З боку Польщі вони можуть почувати себе безпечно, бо тільки внутрішні труднощі, а не сусідські зразки" можуть спричинити розвиток руху опору в цих країнах. Видно, на думку Братковського, "внутрішні труднощі" є цариною тільки польської секції Комуністичної партії Радянського Союзу. Рекомендується також переконувати советів, що самостійність Польщі не була б спрямована проти їхніх інтересів і не мала б антиросійського характеру (Ламбда і ін., цит. праця).

Борута попросту боїться, що якінебудь бунти в СРСР могли б обернутися проти поляків: "першою спробою [гасити пожежу] було б звернення народного бунту проти «польських панів», що не працюють, а балакають і страйкують, з'їдаючи російську картоплю. На такому ґрунті можна було б советів ще раз згуртувати" (Vacat, 11/12).

Заціпаючи питання ставлення "Солідарности" до східної політики, я все маю на думці тільки Тимчасову координаційну комісію (ТКК) і Регіональний виконавчий комітет Мазовія, бо в дійсності ніякої загальнопольської організації "Солідарности" не існує; після 13 грудня 1981 р. на її місці виникло багато різноманітних посолідарністних організацій.

ТКК виступає за порозуміння з комуністами, а тим більше з СРСР, визнаючи його інтереси та приналежність Польщі до радянської імперії ("Деклярація «Солідарність сьогодні»"), отже, не може висувати ніякої програми східної політики, суперечної з цією засадою. "Солідарність", очевидно, хотіла б укласти взаємини з сусідніми народами на добросусідських засадах, але цієї проблеми в суті речі для неї тепер не існує, а її розгляд відсувається на дальше майбутнє: "На сході ми межуємо не з Росією, а з Білоруссю та Україною. Це з ними, якщо доживемо [підкреслення Ю. Д.], будемо укладати собі співжиття на справді людських і добросусідських засадах" (*Tygodnik Mazowsze*, 77).

Найкраще позицію осіб, пов'язаних з ТКК, висловив Богдан

Борусевич, член регіональних керівних органів "Солідарности" в Гданську:

Нема альтернативи: з советами — проти советів. Якщо хтось мені оповідає, що ми повинні взяти курс на повну самостійність з відмовою від Варшавського договору, то... ради Бога! — на що маємо брати курс? На боротьбу з Червоною армією? Мусимо відповідати людям на конкретні питання, пробувати розв'язувати актуальні питання, як проіснувати як організація. Ми — прагматики. Для нас проблемою під цю пору не є визволення Литви, Латвії та України, а тільки визволення політичних в'язнів. Ставлення метою чогось більшого, чого й так не можна досягнути, є абсолютно неповажною справою. Якщо змінимо становище в Польщі, тоді будемо дискутувати про те, яким способом допомогти іншим (*Konspira*, крайове видання).

Отже, знов повертаємося до переконання в винятковості польської ситуації та можливості розв'язати проблеми Польщі в умовах ізоляції від інших народів, особливим і незалежним способом.

Цей напрям, подібно до Міхніка, в дальшій перспективі бачить надію на зміни в кращий бік у здійсненні Ялтинських постанов згідно з їхньою буквою, а не духом, що мало б дати країнам Східного блоку віддушину в залежності від СРСР (пор. інтерв'ю зі Збігневом Ромашевським, *Tygodnik Wojenny*, жовтень 1984).

Окремого обговорення вимагає позиція, яку займає варшавський Комітет громадського опору (КОС), бо вона перебуває на межі угодовства та самостійності. КОС визнає в теорії, що головною метою повинно бути відновлення самостійності не тільки для Польщі, але й також інших країн Східної Європи, не бачачи, однак, ніяких практичних можливостей для діяльності в цьому напрямі, а передусім заперечуючи потребу політичної боротьби й заміняючи її неясними й удаваними "громадськими" діями, в дійсності скочується до табору угодовства. З ідеологічного погляду КОС знаходиться на позиціях суспільної лівіці й пов'язує великі надії з європейським соціал-демократичним і пацифістським рухами, поділяючи їхню антиамериканську фобію.

Чільний публіцист КОСу Давид Варшавський визнає, що самостійна й демократична Польща не може постати "шляхом чергових реформ системи" (КОС, 11), а в "Програмі" КОСу з квітня 1982 р. читаємо, що зовсім реальну перспективу становить загально-таборова криза. У той час для КОСу це було "джерело наших надій", а про народи Східної Європи тоді писали: "Сьогодні ми розраховуємо на їхню допомогу. В процесі неминучого наростання кризи рух протесту буде посилюватися й почне впливати на політику комуністичних урядів" (там таки). Проте, поступово "джерело надій" пересунулося на Захід і ототожнилося з тамтеш-

німи лівими. КОС, очевидно, виступає за нормалізацію взаємин із східними сусідами, особливо литовцями та українцями; наприклад, укладення Ризького договору він називає "поділом України між Польщею та СРСР" (Д. Варшавський, "Фальшива карта", КОС, 56); додаймо від себе — також Білорусі (пор. *Niepodległość*, 34/35, стор. 1). Проте, треба відрізнити теоретичну версту від практичного діяння. В "Посланні до литовців" редактори КОСу прохають: "Відмова від Ялти означає для нас підтвердження прав усіх народів Східної Європи на самостійність" — і не добачають унутрішньої суперечности цього ствердження. Бо Україна й Білорусь належать до Східної Європи, але їхню долю не вирішено в Ялті, щонайбільше, там вирішено про майбутнє тієї частини України й Білорусі, яка перед війною входила до складу польської держави. Ця неясність, зрозуміло, навмисна, бо відверте поставлення питання самостійности всієї Східної Європи, включно з Україною й Білоруссю (приєднання балтицьких держав західні союзники не визнають) було б рівнозначне з гаслом дезинтеграції СРСР, що в свою чергу суперечить дальшій частині програми КОСу, бо неможливо, щоб Західня Європа могла підтримувати таку вимогу (див. нижче).

В публіцистиці самого Варшавського найкраще видно цей поворот від спільного фронту з народами Східної Європи в боротьбі за самостійність до альянсу з західноєвропейськими лівими, які також змагаються з... американським імперіялізмом! Правда, він пише, що "поневолено разом з іншими народами Польща не визволиться сама; нашу самостійність можна собі уявити виключно як елемент ширшого процесу емансипації народів Центральної та Східної Європи. Отже, ми мусимо, поперше, вже сьогодні вишукувати союзників серед таких політичних сил, які в самостійності Польщі будуть бачити корисне явище для себе. Такою силою є в першу чергу поневолені народи". Певна річ, це твердження, які могли б так само добре з'явитися в будь-якому виданні самостійницького табору. Перейдім, однак, до висновку: "Тепер можливості їхньої [тобто поневолених народів] діяльності ще менші від наших. Зате вже сьогодні могли б сприяти емансипації Центральної та Східної Європи західноєвропейські уряди, якби були переконані в реалістичності такої можливості, бо такий розвиток подій поширив би політичну автономію нашого континенту як цілості. Завдання впливати в цьому напрямі на міжнародну політику лежить на плечах закордонних представників польського суспільства"⁵ ("Яким шляхом до самостій-

5. Закордонний представник КОСу Гольдкорн підписав у Перуджі заклик разом із пацифістами. Тільки неясно, чи зробив він це від імени самого КОСу, чи самозвано від імени "Солідарности".

ности", КОС, 42). Варшавський бачить Америку другим противником після СРСР: США втручаються в унутрішні справи інших країн, експортують свої економічні проблеми, відбирають ринки збуту та роблять багато інших поганих речей. Правда, Сполучені Штати мають також своїх прихильників в Європі, наприклад, німецьких християнських демократів, Маргарет Тачер і ін., але це, очевидно, впливає з темних інтересів фінансового світу, а не з добра Європи у правильному розумінні, яке найкраще ототожнюють ліві партії. Отже, ми мусимо підтримувати антиамериканське нетерпіння Європи, щоб узамін дістати допомогу для нашої боротьби проти СРСР. Але чим буде Європа без США і як тоді зможе встояти проти СРСР — на це питання КОС уже не відповідає.

На думку Варшавського, Америка не має в Польщі "довготривалих політичних інтересів", і тому слід пов'язатися не з нею, а з Європою, яка "є на міжнародній арені політичною силою, що її інтереси далекого прицілу збігаються з інтересами польського суспільства. ... Іншими словами, — пише далі Варшавський, — визволення польського суспільства і — ширше — суспільств країн Східньої Європи відповідає політичним інтересам Західньої Європи", бо, якби таке сталося, "відпала б потреба в американській військовій парасолі". А тому, що "в інтересах соціалістів поширити автономію Європи, ми маємо спільний політичний інтерес із західноєвропейськими соціалістами і соціал-демократами" та пацифістами, як це виходить із закордонних заходів КОСу. Видно, доба, коли "американська військова парасоля" перестане бути потрібна, швидко наближається, якщо КОС протестує проти американських ракет в Європі.

На думку Варшавського, не може бути для польської опозиції байдужим, "чи [Західня Європа] вважає, що ми прагнемо опиратися Росії всякою ціною, шукаючи союзників передусім у конкурентній наддержаві. В цьому випадку ми могли б вплинути на загострення взаємин між наддержавами, що, очевидно, суперечить інтересам Європи. І, врешті, або ми звертаємося до Європи, або змагаємо до поширення її автономії стосовно обох великодержав". Отже, нашим завданням є схилити Західню Європу до концепції спільного опору СРСР і США, діяти на користь відпруження та самостійності всієї Європи, а тоді Москва заплатить "певними політичними поступками на користь Польщі" (Д. Варшавський, "Ставка на Європу", КОС, 23). Отже, знов повертаємося до СРСР як до центру, в якому збігаються всі урядовські програми.

Урядовські угруповання давно втратили політичну монополію на діяльність у країні, але, на жаль, далі зберігають її на Заході в творенні образу польської опозиції.

Далі буде

НЕ ПРИВАТНА СПРАВА ДО ВСЕСОЮЗНОЇ НАРАДИ З ПРОБЛЕМ ПОСТАЧАННЯ

Рішення XXVII з'їзду КПРС — в життя
ПОСТ «ЛУ». ЧОРНОБИЛЬСЬКА АТОМНА

Любов Ковалєвська

[...]

Особливо швидкими темпами розвивається атомна енергетика на Україні: в 1984-му потужність Чорнобильської АЕС [атомної електростанції] становила вже 4 мільйони кіловат, причому введення енергоблоків на проектну потужність здійснювалося раніше установленого строку. Все це дозволило ЧАЕС стати в ряд передових найпотужніших атомних електростанцій СРСР і робити великий внесок в енергозабезпечення всього Південно-Західного регіону країни. Крім того, з вересня 1980-го енергія Чорнобильської АЕС живить країни — учасниці РЕВ [Рада економічної взаємодопомоги]. За час експлуатації вже вироблено близько 150 мільярдів кіловат-годин електроенергії.

Але робота по нарощуванню потужностей ЧАЕС триває: будується третя черга у складі п'ятого й шостого енергоблоків, які мають стати до ладу в 1986 і 1988 роках. З введенням цих енергоблоків потужність електростанції сягне 6 мільйонів кіловат, і вона стане найпотужнішою у світі.

За 15 років спорудження ЧАЕС склався колектив будівельників. Його кістяк — висококваліфіковані робітники, що пройшли серйозну школу спорудження енергетичних об'єктів у різних регіонах країни, набули великого досвіду й при зведенні чотирьох енергоблоків-мільйонників. У процесі роботи освоєно і створено чимало нового, прогресивного. Сформувався міцний корпус інженерно-технічних працівників. Успіхи будівельників, монтажників, налагоджувальників, експлуатаційників, проектувальників відзначено високими урядовими нагородами.

І ось на фоні цих досягнень особливо помітний спад темпів будівництва п'ятого енергоблоку. Не виконані тематика, фізобсяги й плани будівельно-монтажних робіт (БМР) за 1985 рік. Чи випадковий цей спад? Звичайно, ні. Але ж і такої однозначної відповіді

Передруковуємо статтю — без змін, з незначним скороченням — з газети *Літературна Україна* (Київ), від 27 березня 1986 р.

недосить. Не ставимо перед собою завдання глибокого аналізу умов і наслідків господарської діяльності колективу, зупинимось на головному, характерному для багатьох будов країни.

«Ефект, навіть можна сказати, сама реальність використання капітальних вкладень, — сказав на з'їзді перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, — вирішальною мірою залежатиме від зміцнення виробничої бази будівельних організацій, від якості проектів і своєчасної поставки обладнання. Саме тут у нас зав'язаний вузол багатьох проблем...». Додам: вони незмірно зростуть, якщо жодну з цих умов не забезпечити належним чином — тоді ставка робиться на ентузіазм.

Так, серед складників успішної роботи ентузіазм повинен займати і займає повноправне місце. Більше того, його навіть можна планувати, але тільки після того, як робітники забезпечені належними умовами роботи на будівельних майданчиках, а не навпаки. Результат же цих умов на сьогодні — невдоволеність людей. Беремо до уваги й питання матеріальної зацікавленості. Будова має бути безперервним потоком на базі щонайсуворішого дотримання технології будівництва. А саме цього якраз і немає. Проблеми першого блока перейшли на другий, з другого — на третій і так далі, але при цьому поширились, «обросли» величезною кількістю невіршених. Спочатку ці проблеми обговорювалися зацікавлено, з твердою впевненістю, потім викликали обурення, пізніше додалася й безнадія: «Скільки, мовляв, будемо говорити про одне й те ж, і яка користь від того говоріння?..»

П'ятий блок... Строки його зведення було скорочено з трьох до двох років, спорудження розпочалося в 1985 році з мінімальним запасом. До такої зміни термінів, а отже, й ущільнення власних і без того напружених планів виявились не готовими ні проєктувальники, ні постачальники, ні самі будівельники, чиї можливості, звичайно ж, не безконечні. Але директивні органи інколи і в силу об'єктивних причин, не нарощуючи потужностей будівельних організацій, квалляться нав'язати нереальну програму, не підкріплену ресурсами, що й призводить до дезорганізації будівельного виробництва і часто до провалу плану. Несвоєчасна видача проєктно-кошторисної документації (ПКД) інститутом «Гідропроєкт» імені С. Я. Жука не дозволила ефективно спланувати розміщення замовлень на збірний залізобетон і металоконструкції; основна маса, скажімо, останніх замовлена у четвертому кварталі, а це, в свою чергу, призвело до зриву поставок. І вже як наслідок — неритмічність роботи бригад, простої. Коло замкнулося. Лише у жовтні-листопаді конструкції пішли по монтажних організаціях, але підрозділи вже неспроможні були освоїти отримані обсяги. Низька якість ПКД, що, на жаль, трапляється часто, вимагала додаткових трудовитрат, переробок, матеріальних і моральних зусиль.

Неорганізованість послабила не тільки дисципліну, а й відповідальність кожного і всіх за спільний результат роботи. Немож-

ливість, а то і неспроможність інженерно-технічних працівників організувати працю бригад послабили вимогливість. Стала позначатися «стомленість», зношеність обладнання, машин і механізмів, нестача засобів малої механізації, інструментів і т. ін. Словом, загострилися й виявилися всі недоліки будівничого механізму, на жаль, — типові. Цей час збігся з моментом початку перебудови економіки, що, як відомо, вимагає передовсім перебудови свідомості людей. Не секрет, що цей процес потребує часу. Та й саме життя квапить.

Відставання за минулий, 1985 рік, ускладнило завдання поточного року: освоїти на пусковому комплексі близько 120 мільйонів карбованців (БМР). Найвище досягнення в освоєнні обсягів будівельно-монтажних робіт по пусковому комплексу на спорудженні ЧАЕС становить понад 70 мільйонів карбованців. Як бачимо, різниця значна.

Зараз, ясна річ, вживаються заходи по нормалізації становища, але час упущено. Упущено і той здоровий настрій колективу, який багато в чому допомагав знаходити не лише додаткові резерви, сили, а й вихід із ситуації, що склалася. І все ж честь колективу в руках самого колективу. Зроблено ще далеко не все можливе, щоб виконання і перевиконання змінного завдання стало нормою.

XXVII з'їзд КПРС поставив завдання докорінного поліпшення капітального будівництва. Буде виділено значні додаткові засоби, поновлені й удосконалені машинні парки і т. д. Без цього неможлива технічна реконструкція. Та йшлося і про низькі темпи будівництва, що гальмують науково-технічний прогрес у народному господарстві. «Міненерго СРСР в одинадцятій п'ятирічці допустило зрив введення в дію потужностей на атомних електростанціях, що викликало додаткову потребу в органічному паливі. Враховуючи напруженість у паливному балансі країни і зростаючу роль атомної енергетики, такі зриви в дальшому неприпустимі», — підкреслив у своїй доповіді Голова Ради Міністрів СРСР М. І. Рижков. І це не взаємовиключаючі заходи, тому що вживаються з єдиною метою — надати економіці належного динамізму, без якого неможливе й виконання соціальних програм. Так, ці заходи вимагають високої відповідальності всіх ланок будівельного конвейера, кожного керівника, кожного робітника. Та ще вища наша спільна відповідальність перед грядущим; що ми залишимо новим поколінням?

На одній з таких ланок будівельного конвейера слід зупинитися докладніше. «Серйозного вдосконалення потребує і система матеріально-технічного постачання, — підкреслив у Політичній доповіді Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов. — Вона

повинна перетворитися в гнучкий економічний механізм, який допомагатиме народному господарству працювати ритмічно і стабільно. Пряме завдання Держпостачу — активно сприяти встановленню прямих тривалих зв'язків між виробниками і споживачами на договірній основі, зміцненню дисципліни поставок».

Виробництвом і збутом залізобетону в системі Міненерго СРСР займається ВВО [Всесоюзне виробниче об'єднання] «Союзенергобудпром». Управління будівництва Чорнобильської АЕС уклало експериментальний договір з управлінням «Енергобудкомплектація». Що означає — експериментальний?

Раніше договори укладалися між замовником і заводами-виробниками, розташованими у різних куточках країни, що ускладнювало й систему оплати замовлень, і взаємні контакти, особливо за необхідності оперативного вирішення обопільних питань. Тепер централізованим заводом-виробником виступає вищезгадане плануюче управління: і приймає, і розміщує замовлення, і розплачується за їх виготовлення з заводами. Замовник же напряму працює лише з управлінням «Енергобудкомплектація», здійснюючи оплату замовлення тільки після отримання всього комплексу (об'єкт — комплектна постача) безпосередньо управлінням. Як бачимо, такий договір і взаємовигідний, і зручний, бо вивільняє замовника від зайвих клопотів, а заводи-виробники — від турбот за несвоєчасну оплату замовлень. Проте й досі не відпрацьовано методику ведення документації по відправленню і прийому вантажів у рамках цього експерименту. Одержувач, приймаючи вантаж, навіть не знає, за яким комплектом його надіслано. Та все ж вихід є, причому нескладний: у супровідній документації при відправленні вантажу вказувати комплект і об'єкт. Не треба ні надмірного напруження, ні додаткових витрат, щоб розв'язати це питання, проте воно все одно чомусь не вирішується...

Є й ще одне «проте», значно серйозніше. За несумлінності заводу-виробника замовник не може звільнитися від браку, некомплектності чи зривів постачання. Так, в 1985 р. замовлено 45.500 кубічних метрів збірного залізобетону, недопоставлено — 3.200, а з отриманих 42.300 кубометрів — 6.000 поставлено некомплектно, в результаті (так званий, зворотний результат) і до кінця року деякі замовлення залишились не закритими.

Що несе подібне некомплектне постачання для будови? По-перше, накопичення наднормативних запасів. На 1 січня 1986 р. з усього залишку 36.700 кубометрів понад норму було 32.000 кубометрів залізобетону. Виходить, що залізобетон є, а монтувати його не можна. От і простоюють колективи, зриваються строки здачі об'єктів, бригадні підряди. По-друге, все ще дається взнаки захарашеність складських приміщень, майданчиків під вивантаження (за комплектного постачання розвантаження можна було б максимально наближати до об'єкту), що, у свою чергу, призводить до наднормативних простоїв вагонів, псування конструкцій, до-

даткових перевезень. Дільниця виробничо-технічної комплектації УБ [Управління будівництва] ЧАЕС трудиться зі значним перевищенням планових норм (за 1985 рік перероблено 16.048 тонн вантажів), проте успішною роботу УВТК [Управління виробничо-технічної комплектації] назвати не можна. Тобто, по-третє, некомплектна поставка — це дезорганізація виробництва, додаткові трудовозатрати, невдоволення людей.

У зв'язку з цим гадається, що до укладених договорів не вистачає головного — договору про змагання за принципом «Робітнича естафета», девіз якого «Від взаємних претензій — до взаємної допомоги і підтримки». Соціалістичне змагання суміжників могло б не лише підвищити дисципліну поставок, а й виявити невраховані резерви в організації праці всіх учасників змагання (а вони, безумовно, є), поліпшити якість роботи. Досвід організації такого змагання, створення координаційних штабів і рад для керівництва ним вказують, що знайдено чудову організаційну форму спільної боротьби за кінцевий результат на основі скоординованої програми, утвердження дійових форм організації виробництва й управління. Та цим питанням поки що ніхто не займався...

Не хочу ставати в позу навчителя і далека від думки, що у заводів-виробників немає своїх проблем, складностей. ! все ж таки вважаю ненормальним становище, коли постійно порушуються договірні зобов'язання. Серед «лідерів» об'єднання «Дніпроенергобудпром» — недопоставлено за минулий рік 800 кубометрів конструкцій градірні, Дубровський завод об'єднання «Північенергобудпром» — понад 150 кубометрів стінових панелей машинного залу, «Львівенергобудпром» — понад 300 кубометрів плит і шляхів перекатки.

«Допомогли» будівельникам Чорнобильської АЕС минулого року й постачальники металокопункцій, недопоставивши 2.358 тонн. Внесли свою «лезову частку» й Волзький завод — 1.000 тонн, Північно-Кавказький — 326 тонн, Кураховський — 172 тонни, Донецький — 202 тонни... Та й те, що доставили, найчастіше браковане. До того ж 326 тонн щілинного покриття на сховище відпрацьованого ядерного палива надійшло з браком із Волзького заводу металокопункцій [ЗМК]. Частково було допущено брак цим же заводом при виготовленні ферм машзалу. Близько 220 тонн бракованих колон надіслав на його монтаж Каширський ЗМК.

У техінспекції (відділ, що контролює якість постачання й робіт) накопичено гори актів для визначення вартості додаткових трудовитрат і зняття їх з вартості конструкцій бракоробів. І брак оплачується, оплачується протягом десятків літ.

Наводячи ці факти, хочу загострити увагу на недопустимості браку при спорудженні атомних електростанцій, енергетичних

об'єктів взагалі, де несуча спроможність кожної конструкції має відповідати нормі. Кожний кубометр залізобетону мусить бути гарантією надійності, а отже, й безпеки. І головним контролером кожного, хто причетний до будівництва енергетичних об'єктів, повинна бути насамперед його совість. Переконана, що в людини, яка має совість, брак неможливий, бо це принижує її.

Кривдно й образливо робітникам виправляти чужий брак, адже це, передовсім, неповага до нього. Виходить якесь неподобство: конструкція надійшла, але в монтаж не придатна, а іншої не буде. Скільки ж потрібно будівельникам витримки, кмітливості, сили, нервів, нарешті, щоб довести таку конструкцію до ладу!

Серед бракоробів незрідка зустрічається Придніпровський завод об'єднання «Союзатоменергобудпром» — головний постачальник збірного залізобетону для ЧАЕС. Та й дисципліна постачання не витримує критики. Із замовлених 11.500 кубометрів отримано минулого року 10.300, близько тисячі з яких — це каркас головного корпусу. Проте і в поточному році змін на краще не сталося: лише за січень-лютий недопоставлено 500 кубічних метрів. А ще ж не тільки не ліквідовано недопостачання минулого року, що становить 3.200 кубометрів, «Союзенергобудпром», а й додалося до нього за два місяці цього року 2.000, до того ж із отриманих 12.300 кубічних метрів некомплектно постачено 5.000.

Та ж ситуація і з металоконструкціями: їх недопостачання складає 2.436 тонн. Якщо ж брати конкретних винуватців, то з-поміж них Київський завод експериментальних конструкцій (744 тонни), вже знайомий наш Волзький завод (698 тонн), Кураховський (477 тонн), Донецький (182 тонни).

Будівництво всього соцкультпобуду стримує Нововоронезький ЗЗБК [Завод залізобетонних конструкцій]: з 530 кубометрів збірного залізобетону недопостачено 380 — понад половину!

Але ж працювати так неприпустимо! В соціалістичних умовах головним критерієм оцінки роботи будь-якої господарської ланки має бути досягнення найкращих кінцевих результатів. Взаємопов'язаність ланок передбачає і взаємну відповідальність за результати роботи. Поки що ці результати, скажемо відверто, мало вітають. Але ж на електроенергію п'ятого енергоблоку розраховують виробничі підприємства, вона закладена в плани дванадцятої п'ятирічки. Тому своєчасне введення чергового енергоблоку не є приватною справою колективу будівельників Чорнобильської АЕС. Адже прискорення — це й наша активність, ініціатива, запозятливість, свідомість, наше ставлення до всього, що робиться в країні.

м. Прип'ять

АТОМНА КАТАСТРОФА В ЧОРНОБИЛІ

Мирослав Прокоп

28 квітня 1986 р. Телеграфне аґентство Радянського Союзу (ТАРС) повідомило чотирма короткими реченнями, що на атомній електростанції в Чорнобилі, Київської області, стався вибух, що призвело до пошкодження одного з реакторів. ТАРС запевнив, що зроблено заходи виправити становище, що жертвам буде надано допомогу.

Повідомлення ТАРС з'явилося два дні після того, як шведські дослідники атомної енергії ствердили появу підвищеної дози радіації на території Швеції. Слідом за цим дослідники Швеції, а також і інших країн Заходу виявили, що згадана радіація є результатом вибуху на атомній електростанції в Чорнобилі. Вони забили тривогу, звернувши увагу публічної opinii світу на катастрофічні наслідки цієї події не тільки для України та сусідніх з нею країн, але й далі для Західної Європи та поширення загрози на решту світу. Тоді також ракети-супутники західних країн, які постійно кружляють довкола землі, передали з віддалі сотень кілометрів картину того, що діялося в Чорнобилі. Таким чином, на телевізійних екранах демократичних країн світу можна було бачити знімки Чорнобильської атомної електростанції, і це давало уяву про розміри катастрофи.

Свідомі загрози поширення радіоактивних променів, уряди західних демократій звернулися до уряду СРСР з вимогою подати детальні інформації про те, що діється в Чорнобилі, запропонувавши свої знання та технічні засоби, щоб погасити реактор і врятувати населення й довкілля від масової радіації. З Москви, наче на глум, відповіли, що ніякої сторонньої допомоги непотрібно, тим більше, що від вибуху загинуло нібито тільки дві особи. Вершок свого цинізму виявили кремлівські вожді п'ять днів після катастрофи, яка сталася ще 26 квітня, коли 1 травня, під час т. зв. травневих святкувань, вони з трибуни лєнінського мавзолею радісно, безтурботно й зухвало вітали демонстрацію населення, ні словом не згадавши про Чорнобильську трагедію, не віддавши пошани загиблим під час катастрофи, не знайшовши слова поради чи втіхи для тисяч, а в майбутньому можливо й мільйонів тих, хто буде або скалічений радіацією, або тривало житиме під її фізичним і психологічним тиском. Щойно в результаті розголосу в світі та обурення публічної opinii почали кремлівські правителі давати часткові інформації про катастрофу, великою мірою ускладнивши

таким запізненням заходи для рятування людей і довкілля. Але й тоді вони безбожно брехали, запевняючи населення, що серйозної небезпеки немає.

Розщеплення атома, звільнення й використання атомної енергії, загалом усі найновіші винаходи в галузі техніки є великим досягненням сучасної людини. Проте, як і раніші нові відкриття, вони мають також свої негативні сторони, що більше, в них криються грізні небезпеки інколи глобального виміру. Звідси страх кожної людини, всього суспільства, перед знищувальною силою новітньої техніки, точніше, її атомної енергії. Цим можна пояснити загальносвітовий рух за контроль, а то й заборону атомної зброї. Звичайно, такі рухи вільно діють в демократичних країнах, де вони мають серйозний вплив на політику урядів. Інакше в Радянському Союзі, де організаторів таких рухів саджають у в'язниці, концтабори та психушки. А коли стається катастрофа, як у Чорнобилі, московські керівники у своєму традиційному недовірі до населення й страху перед ним закривають правду про неї.

Пожежа в реакторі Чорнобильської атомної електростанції та її катастрофічні результати мають особливий вимір для українського народу. Це ж бо ще один доказ того трагічного поневолення українського народу московськими імперіялістами та їхніми київськими намісниками, доказ позбавлення його права бути хазяїном у власній хаті.

Ясно, що й у самостійній українській державі могла б трапитися така пожежа. У зустрічі з новітньою технікою людина не завжди є абсолютним володарем. Інколи доводиться дорогою ціною розплачуватися за поступ. Але тяжко уявити, щоб український уряд, навіть недемократичний, так несумлінно закривав би від свого народу правду про таку трагічну подію, не вживши негайних заходів, щоб зменшити наслідки катастрофи. Ні московські вожді, ні їхні намісники в столиці України Києві, який віддалений від Чорнобиля не більше як 120 кілометрів, не повідомили жителів цього міста з населенням у 2,5 млн про хвилю радіації, яка на них ішла. Навпаки, вони примусили їх 1 травня — за два дні після вибуху на атомній електростанції — спокійно втішатися "травневим святом". Одночасно у віддаленій на сотні кілометрів від Чорнобиля Польщі польський комуністичний уряд відразу видав інструкції для охорони своїх громадян, зокрема дітей, від небезпеки радіації.

Також треба дуже сумніватися, чи будь-який уряд самостійної України ганявся б за побудовою атомної станції на перегони з іншими державами, як це постійно роблять кремлівські вожді, не подбавши про елементарні засоби безпеки. Але, власне, таких заходів забезпечення від катастрофи на Чорнобильській атомній

електростанції не було. Про жалюгідні умови праці в Чорнобилі писала останнім часом навіть сама радянська преса, наприклад, *Літературна Україна* від 27 березня ц. р., інформуючи про те, що партійні керівники "квапляться нав'язати нереальну програму, не підкріплену ресурсами, що й призводить до дезорганізації будівельного виробництва".* Ясно, що в таких умовах, коли керівники спішать, жертви чорнобильської пожежі — це не тільки результат завжди можливого нещасливого випадку, але й безвідповідального занедбання партійних керівників, які нехтують інтересами своїх громадян.

Україна не вперше розплачується за свою примусову приналежність до Радянського Союзу. Втрат і трагедій українського народу за сім десятиліть радянської влади не перелічити. При тому, вони спричинені не тільки свідомою політикою поневолення України московськими комуністами, але також їхнім дилетантством, безгосподарністю, гігантоманією та злочинною безвідповідальністю. Як же інакше, ніж рішенням зламати хребет українській нації, знищивши її селянську верству, можна пояснити насильну колективізацію сільського господарства, що на десятиліття призвела його до руїни й досі примушує Радянський Союз купувати хліб у капіталістичних країнах? Як можна було в післявоєнні роки допустити до нехтування елементарними нормами користування природними ресурсами, що викликало жакхливе забруднення довкілля? Якими економічними інтересами чи потребами України можна виправдати перетворення деяких приток Дніпра в канали зі смердючою кольоровою гноївкою? Про це свідчать очевидці. Для чого брутально вирубували карпатські ліси? І це лише окремі приклади. А загалом напрошується питання: який інший народ у світі такою дорогою ціною купує собі перетворення в сучасне індустриальне суспільство, яким так хизуються радянські керівники також у Києві? Що вже казати про знищування духової культури українського народу, ув'язнення його в казармі тоталітарної комуністичної диктатури, позбавлення політичних свобод і державної незалежності!

Катастрофа в Чорнобилі — це подія історичного масштабу та світового значення, з якої треба зробити відповідні висновки. Для всіх народів світу це грізне нагадування про те, куди може завести атомна енергія, а вже й поготів — атомна зброя. Парафразуючи відомий вислів про те, що війна — це надто серйозна справа, щоб віддати її в руки самих генералів, треба сказати, що єдиною можливістю забезпечити себе від можливих небезпек є контроль

* Див. передрук статті в цьому числі. — Ред.

народу над владою, а передусім над самозваними вождями, які самі себе призначають, яких ніхто не контролює, які у власних руках держать усі потаємні важелі, від яких залежить доля мільйонів. А втім, основною передумовою контролю народу над владою є демократичні свободи, а їх здобути можна тільки боротьбою.

У такому контролеві, в породженні руху за контроль над атомною енергією в СРСР, життєво зацікавлені всі його народи. Те, що сталося в Чорнобилі, могло б послужити поштовхом для масової громадської дії народів Радянського Союзу, передусім України. Після спричиненого Москвою страшного голоду 1933 р., після масового винищення української інтелектуальної еліти та професійної інтелігенції в міжвоєнні та післявоєнні роки, Чорнобиль — це нова біологічна й духовна травма, смерть невідомого числа людей, довга перспектива смертоносних дій радіації на населення та довкілля. У час, коли пишуться ці рядки, міжнародна преса й закордонні спостерігачі щораз більше говорять про глибоке занепокоєння населення України, зокрема її столиці, наслідками радіації, про намагання мешканців покидати місто і — що дуже вимовне — про намагання партійних бюрократів цьому протиставитися засобами сили.

Ніяк не можна дивуватися таким настроям в Україні і шуканням самозахисту. Проте на довшу мету це проблеми не розв'язує. Розв'язка лежить на шляху боротьби за контроль народу над органами влади, за контроль над використанням атомної енергії, зокрема над виробництвом атомної зброї, а в цілому, як сказано, в боротьбі за політичні свободи. Для українського народу це водночас боротьба за право бути господарем на своїй землі.

СУТЬ РЕЧІ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

О. Ж.

Ми часто оцінюємо досягнення тієї чи тієї політичної системи відповідно до ставлення її державної еліти до свого народу в рамках того, наскільки ощадлива вона до нього в хвилини глибокої суспільної кризи. В зв'язку з цим так і напрошується зробити порівняння між чутливістю американської урядово-державної верхівки до втрат своїх вояків під час Другої світової війни, намаганням запобігти їм або якось зменшити їх, за рахунок немилосердних бомбардувань противника на території Німеччини (часто цивільного населення), аби полегшити життя своїм військовикам, і бездушним гоном під убій рядові маси вояків Червоної армії заради досягнення певного військово-оперативного або навіть і політичного успіху, який верхівка могла б записати на свій рахунок. Прикладів не бракує.

Російська держава ніколи не шкодувала людей для досягнення своєї мети — ні своїх, ні чужих. Згадаймо хоча б, як Іван Грозний вирізав ціле місто Новгород у 16 ст., лише щоб викоринити з корінням дух вольнолюбства. Або знову ж таки Петро I, що "боровся [за висловом Леніна. — О. Ж.] варварськими засобами проти варварства". Це він загатив хиткі болота своєї новобудованої північної столиці тілами українських козаків, і, мабуть, не лише українських, і не лише козаків. Лише два приклади, але які красномовні! Вони говорять самі за себе, отже, й їх повинно б вистачити.

Радянська влада без вагань підхопила "кращі" історичні традиції своїх державних попередників, паралельно безоглядно нищачи все те зі старого світу, що їй здавалося не таким незаперечно "кращим", але, очевидно, робила це на "вищому" рівні. Бож історія не може стояти на місці, мусить іти вперед, усюди повинен бути "поступ". У новостворених ГУЛагах радянського тавра, які стали незаперечним винаходом нової влади, її своєрідним збагаченням і надбанням нової доби, яким вони можуть справді пишатися, на будівництві каналів 1930-их років, що виявилися практично непотрібними, і на інших "соціалістичних" будівлях тих і пізніших часів гатили тілами новітніх рабів на такій скалі, яка, очевидно, й не снилася ні Іванові Грозному, ні Петрові I.

Але всі попередні масштаби людських мордувань і нищень, звичайно, перевершила горезвісна колективізація вже згадуваних

1930-их років, яка лише самому українському народові обійшлася в якихось 7 млн жертв і яка була дуже далекою від "запаморочення від успіхів", як це лицемірно відбредувався (ще одне нововведення нового режиму) її головний інспіратор Сталін. Вона була насправді лише дуже свідомим використанням рясного місцевого людського матеріалу для виконання параноїчних плянів перетворення старого світу новими господарями.

Але була все ж таки істотна різниця між підходом давніх царів і нових узурпаторів. Ця різниця полягає у відкритості політики старої влади. Попередні володарі, вважаючи свої дії законними та "божими", робили свою справу цілком відкрито, не ховаючися. І навіть якщо й були випадки державного лицемірства стосовно до населення царської імперії, вони не набрали тоді та й не могли набрати тієї жахливої системності, яка створила таку лиху славу новочасній більшовицькій імперії. Більшовики, спеціально їхня верхівка, чудово усвідомлювали природну протизаконність своїх учинків і тому, проводячи свою антилюдську політику, з перших такі днів свого існування хитрували, викручувалися як тільки могли, зі шкіри пнулися, аби приховати від ширшого світу антигуманний характер своїх дій, аби прикрити справжній стан справ.

Усвідомлюючи узурпаторськи злодійську природу свого режиму, вони по сьогоднішній день лишилися вірними старій, випробуваній методи давніх, знаменитих колись одеських злодіїв, які в свій час, накоївши лиха на місцевому базарі, щоб не пійматися на гарячому, лементували що було сили, тикаючи пальцем на когось іншого з присутніх, як на нібито справжнього лиходія: "Тримай злодія!" Піратськи збивши корейський літак з безневинними цивільними пасажирами на борті, тільки вони могли додуматися до того, щоб показати на американців, як на головних винуватців трагедії. Й тому, забігаючи трошки вперед, зовсім не дивно, що радянські урядовці з самого початку сигналів про українську ядерну катастрофу, старалися "змазати" справжній страшний стан справ, зате показуючи й нагадуючи про американські та англійські атомні аварії минулого. Одним словом, "тримай злодія!"

Вони це робили й далі роблять, бо бояться власних громадян, не довіряють їм, страшенно боячися признатися в лиходійстві, щоб, не дай Боже, свої не дізналися, що "король то голий!" (хоч це нібито й відомо, алеж не всім і не кожному). Ця самовпевненість і розумілість у ставленні до своїх власних громадян, повне зневажання людського життя, в цьому випадку з часом потенційно з мільйонними жертвами, аби тільки не створити й найменшої загрози своєму всевладному становищу, наводить на сумні роздуми. У зв'язку з чим мимоволі виникає питання, як можна довіря-

ти державі, уряд якої не довіряє своїм же громадянам, до чого можна домовитися з ним і чи можна мати справу з ним узагалі?

Ось це приховування правди від своїх таки громадян, брехливість і крутість й є найпершим і найтяжчим гріхом на сумлінні цієї злодійської влади, яка, між іншим, і досі не призналася своїм громадянам у навмисному винищенні голодом селян у 1930-их роках, називаючи це "вигадкою західньої пропаганди і наклепом на радянську владу" і яка зовсім недавно обернулася новою, досі незнаною й нечуваною трагедією для українського, а можливо не лише для українського народу. Розміри нової Чорнобильської ядерної трагедії важко навіть передбачити через уже згадуване приховування справжніх фактів. Дуже характеристичним є те, що широкий світ вперше дізнався про катастрофу не від самих винуватців, а ззовні, від сторонньої держави, від шведів, коли зараза розповзлася назовні, через що їхня країна не змогла далі залишатися сторонньою.

Але вже те, що катастрофа сталася саме на території радянської країни, провідники якої свідомо, за давнім звичаєм, і тут ідуть на будь-які жертви аби добитися якихось сумнівних економічних успіхів, не є випадковим. Трагічний парадокс тут полягає в тому, що, хоч радянська влада постійно втокмачує населенню в рамках військово-патріотичного виховання, яка то небезпека загрожуватиме жителям "мирної радянської країни" від "агресивних зазіхань" західніх і спеціально американських "палиїв" ядерної війни, перший жорстокий ядерний удар жителі "мирної радянської країни" зазнали не від якихось "кровожерливих атомних маніяків прогнилого капіталістичного Заходу", а в результаті антилюдяної, злочинно-безгосподарної політики своїх кремлівських володарів. Атомна енергія, хоч загалом вважається нібито важливим відкриттям, в дійсності є дуже небезпечним досягненням людства. Та й чи є вона досягненням? Бо якщо й можна певною мірою вберегтися від її жахливої загрози людству, для того треба обережно й пильно дотримуватися правил безпеки. Але, щоб це досягнути, крім відкритої політики, дотримування принципу людяності в поведженні до своїх і чужих, належить ще й мати відповідно високий технічний рівень організації виробництва, культуру його ведення. Тобто всього того, чого радянська влада, попри всі свої хизування, ніколи не мала, не має й не може мати. Бо якби вона все це дійсно мала, вона перестала б бути радянською. Чорнобильська трагедія це лише зайвий раз підтвердила.

ВИСЛІВ СПІВЧУТТЯ

Від імени членів "Солідарности в боротьбі" висловлюємо своє глибоке співчуття на адресу Української Головної Визвольної Ради з приводу нещастя, якого зазнали мешканці Чорнобиля та околиці. Атомна катастрофа та поведінка радянської влади нагадали світові про трагедію українців, народу, що зазнав найбільших кривд від комунізму, який відібрав у нього право на свою культуру, на власні багатства та самостійну державу. Ми сподіваємося, що радянська влада не відкине заклики кардинала Любачівського та інших визначних діячів, а також осередків української еміграції дозволити українським і міжнародним добродійним організаціям прийти на допомогу потерпілим.

30 квітня 1986

Корнель Моравецький,
голова "Солідарности в боротьбі"

Переклад з польської: *Solidarność walcząca* 1986, 9, стор. 1.

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ОРВЕЛЛА В НАШІ ДНІ

Ігор Шевченко

Я хотів би заторкнути тему Джорджа Орвелла (1903-1950) з трьох причин. Поперше, 1984 рік є роком, у якому численні фахівці та такі любителі, як я, виносять свою оцінку того, наскільки добрим пророком можна вважати Орвелла. Подруге, я маю можливість поділитися невеличкою інформацією про Орвелла, бо я був тією особою, яка підштовхнула його написати передмову до мого українського перекладу *Колгоспу тварин*.¹ Українська передмова *Колгоспу тварин*, згодом перекладена англійською мовою, вміщує єдине чітке пояснення виникнення цієї знаменитої казки; до неї також залучена коротка автобіографія, написана Орвеллом для віддаленої публіки і зменшеної до того, що він уважав найважливішими моментами свого життя, а також коротким описом англійського суспільства, яким його бачив Орвелл коло 1947 р. Потрете, оскільки я є візантист, зацікавлений у Візантії та візантійсько-слов'янських есхатологічних творах або розповідях про кінець світу, я міг би подати одну-дві думки про те, яка доля спіткала тлумачення Орвелла в наші дні.

На питання про те, наскільки добрим пророком можна вважати Орвелла, можна відповісти, як і на всі інші наївні питання, які мають відповідь, зовсім легко; тобто його можна вважати добрим пророком так само, як і інших інтелегентних осіб, які базують свої думки на досвіді свого часу. Це означатиме, якщо ми дамо Орвеллові об'єктивний іспит, що він його не витримав; а якщо заради співчуття ми дамо вільне тлумачення поняттю пророцтва і, махнувши на це рукою, дамо Орвеллові ще одну шанс, він дістав би трохи вище, ніж задовільно. Так наприклад, на фабриці Орвелла з

Доповідь прочитана автором під час конференції Асоціації славистів Нової Англії в Коледжі Ля-Салль (Кембрідж, Массачусетс) 19 квітня 1984 р. Переклад з англійської.

1. Переклад вийшов 1947 р. у видавництві "Прометей" у Західній Німеччині під псевдонімом "Іван Чернятинський". Детальніше про це див. "Інтерв'ю з Ігорем Шевченком...", *Сучасність* 1985, 12, стор. 91-99.

1984 головним звуком виробництва був усе ще стукіт молотків — радше, ніж гудіння автоматичної лінії; Джулія, бунтівна героїня 1984, хотіла носити шовкові панчохи та черевики на високих каблуках замість сірих партійних комбінезонів — вона хотіла бути жінкою, а не товаришем по партії. Легка прогулянка через Гарвардський двір у весняний день і погляд на зустрічних жінок вистачать, щоб показати, наскільки помилявся Орвелл у своїх передбаченнях на 1984 рік. Остаточним способом довести невдачу Орвелла як пророка було б сказати, що немає безсмертного "Старшого брата", що стежив би за нами будь-де сьогодні.

З другого боку, Орвелл виявив свою кмітливість, передбачивши корисність вертолетів — про що можуть засвідчити театри воєнних дій у В'єтнамі, Сальвадорі та Афганістані — занепад бомбардувальників, витіснених у світі 1984 р. ракетами; в наголошенні важливості телебачення та в викритті суттєвих рис "ню-спіку", бо ці риси розквітли сьогодні в мові комп'юторів. Його найдоречнішою екстраполяцією було те, що правлячі групи всіх трьох наддержав, що залишилися на 1984 р., усвідомили, що вжиток ще кількох атомних бомб означав би кінець організованому суспільству, а звідси й їхній власній владі;² відповідно до того більше бомб не було скинуто після 1950-их років. Будучи тямуючою людиною, Орвелл міг припустити, що, не дивлячися на свою стриманість, три наддержави продовжуватимуть виробництво атомних бомб — він ще не знав про водородну — і "зберігати їх на випадок вирішальної можливості, яка, як вони всі вірили, з'явиться раніше чи пізніше" (1984, там таки). Аналіза Орвелла правильна ще й на сьогодні.

Наступне питання, пов'язане з тим, на чому базував Орвелл реалії, які послужили йому тлом для 1984, не наївне, але банальне. На це можна відповісти, що тло, подане автором у романі, Орвелл представив на базі того, що знав найкраще, тобто Англію. Таким чином, Битва за злітно-посадочну доріжку ч. 1 — це Битва за Англію, що її перенесено в 1950 роки; величезні євразійські бомби, що падають на Лондон 1984 р., це німецькі Фав-2 1944-1945 років; Площу перемоги з її величезною колоною та статуєю "Старшого брата" скопійовано з Трафалгарської площі зі статуєю Г. Нелсона й т. д. Я можу навіть припустити, що власний досвід Орвелла на БіБіСі та в Міністерстві інформації під час війни послужили основою для змалювання коженденної діяльності Вінстона Сміта, героя 1984. Також можливо, що Сміт дістав ім'я Вінстон, бо це було ім'я Черчілла.

2. George Orwell, 1984 (Нью-Йорк, 1984), стор. 160.

Я не вдаватимуся, одначе, в дальші джерельні деталі. Джере-ла, на яких базоване тло роману — це одна річ, джерела ж подій, що розвиваються на цьому тлі, це щось інше. Цілком очевидно, що дія 1984, написаного 1948 р., розвивається в Лондоні та що в книжці йдеться про тоталітарне суспільство; але структура й кожноденна діяльність цього суспільства загалом не є віддзеркаленням тенденцій, властивих Заходові (включно з нацизмом). Ні Океанія, ні злітно-посадочна доріжка ч. 1 не є майбутній англосакський світ. Кожноденна діяльність суспільства в 1984 за винятком тривіальностей (наприклад, військова музика, яку грали перед оголошенням воєнних повідомлень і шалений рев якої передавали крізь лондонські гучномовці в 1984, що можливо було відгуком нацистської методи передавання воєнних новин під час Другої світової війни), здебільшого копійована з того, що Орвелл знав про Радянський Союз, а знав він про нього чимало. Це копіювання можна продемонструвати за допомогою старомодної текстуальної критики, навіть ризикуючи стверджувати очевидне.

Найвірогідніше, що перша чернетка 1984 належить до 1943 р. 1943 — це також рік, коли почато *Колгосп тварин* (який скінчено в лютому 1944 р.). Те, що цей *Колгосп тварин* заатаковує радянський міт у формі казки, однозначно стверджує сам Орвелл у своїй передмові до українського перекладу; також очевидно, що Наполеон з *Колгоспу тварин* — це Сталін, що Білан — це Троцький, що будівництво вітряного млина — це індустріялізація, що знищення курами власних яєць і забирання їжі в цих кур — це голод 1933 р., що самозвинувачення, суди й криваві страти звірів — це показові процеси 1937-1938 років і що заключний бенкет у *Колгоспі тварин* — це Тегранська конференція. *Колгосп тварин* присвячено зраді революції в Радянському Союзі партією. Якщо на додаток до зазначення подібностей у датах, коли задумано й *Колгосп тварин*, і 1984, можна вказати на важливі спільні риси, які й Колгосп Тварин, як республіка, й Океанія, як одна з трьох наддержав, мають між собою, тоді було б правдоподібним стверджувати, що 1984 присвячено суспільству, в яке Орвелл переніс у 1984 рік риси Сталінового Радянського Союзу своїх часів.

Тепер перейдемо до деяких подробиць. У своїй передмові до українського видання (1947) Орвелл пише: "[В]ід 1930 р. я не бачу жадної ознаки, що ССРП дійсно поступає в напрямку чогось, що можна б обосновано назвати соціалізмом, зате я помічаю дуже багато ознак, що ССРП перетворився в гієрархічне суспільство, де володарі мають не більше причин відректися від влади, як яканебудь інша панівна кляса". Ті, хто недавно читав 1984, пам'ятатимуть, що "гієрархічне суспільство" — це термін, який вжито стосовно до Океанії в кількох випадках у теоретичній частині

роману, тобто в здогадному трактаті Голдстайна про олігархічний колективізм (стор. 156, 157, 164).

Колгосп тварин добре знає переписування історії як вид партійної діяльності; якраз ця діяльність є однією з двох головних тем 1984. Наполеон, який виразно опирався ідеї будівництва повітряного млина, виявляється, завжди підтримував її, після того як Білана розбито; Білан, колись головний герой Битви за хліб, завжди був агентом пана Джонза, виселеного землевласника (який втілює розгромлену царську еліту); в Битві за хліб він лише прикидався героєм, але фактично дістав догану за боягузтво й ніколи не дістав у нагороду ордена Героя звірів першої кляси. В кінці виявляється, що Білан воював на боці землевласника Джонза. Три з сімох заповідей, які підсумовують принципи анімалізму, таємно переписано вночі. Таким чином, після кривавих страт звірів заповідь "Хай жодна тварина не вбиває іншої тварини" змінено на: "Хай жодна тварина не вбиває іншої тварини без причини"; а після того, як свині самі відкривають насолоду, яку приносить віскі, й напиваються п'яними, заповідь "Хай жодна тварина не п'є алкоголю" змінено на: "Хай жодна тварина не п'є алкоголю над міру".

Колгосп тварин добре знає про фальшиву статистику, яка твердить про збільшення продукції на 100-200% — в 1984 це маніпулювання числами, разом із заявами про "перевиконання" норми (між іншим, термін невідомий ні в нацистському жаргоні, ні в говірці союзників) проходить червоною ниткою через усю розповідь. Звірі з Колгоспу Тварин усвідомлюють, що вони не зможуть дізнатися, чи їхній життєвий рівень підвищився чи знизився в порівнянні до життєвого рівня за Джонза, у наслідок чого вони знаходяться в тому самому скрутному становищі, з якого Вінстон Сміт, герой 1984, не бачить виходу. Білан, ідеологічний ворог у *Колгоспі тварин*, це близьнюк еретика Голдстайна з Океанії, і (ми вже знаємо це) прототипом для обидвох послужив Троцький. "Грубувата солдатська манера" Наполеона як у дзеркалі відбиває в собі стиль "Старшого брата", "одночасно військовий і педантичний" (пор. *Колгосп тварин*, стор. 61, з 1984, стор. 42). Наполеон обдурює пана Пілкінгтона з Фоксвуду (читай: західні держави) й укладає угоду з паном Фридрихом з Пінчфілду (читай: Гітлер). В *Колгоспі тварин* це явний натяк на договір між Й. Ріббентропом і В. Молотовим 1939 р.; одна із типових рис Океанії в 1984 — це перехід держав з одного табору в інший; у висліді вчорашній ворог стає сьогодні другом, але відсутнє відкрите визнання зміни курсу (1984, стор. 32, 127-128, 148). Цілком слушно було б стверджувати, що цю рису 1984 надихав той самий договір між Ріббентропом і Молотовим. *Колгосп тварин* навіть має свою безмозку й

егоцентричну героїню (кобилицю Марічку); такі героїні зустрічаються й у 1984 теж (його симпатична героїня Джулія має в собі деякі риси, подібні до Марічки); але безмозкі жінки чи чоловіки не є монополією тоталітарного суспільства. Набагато важливіше пам'ятати, що *Колгосп тварин* виявляє дві характеристичні риси 1984: в цій казці зустрічаються і "двомова" (doublespeak), і "двоємислення" (doublethink). Прикладом першої є використання терміну "пристосування" (ніколи "скорочення"), коли розмір раціону, що видається звірям, зменшується; прикладом другого можуть бути історії, розповсюджені про Білана-Троцького: він здійснює акт саботажу, вкинувши ключ у криницю; всі вірять у цей підлий вчинок і продовжують у нього вірити навіть після того, як ключ знайдено.

Той, кого не переконали докази загальнішого характеру, зойно наведені, мусить визнати, що принаймні деякі менші подобиці з життя суспільства Океанії мали своїх відповідників у Радянському Союзі за часів Орвелла, а не в нацистській Німеччині чи на Заході 1944-1948 років. Я зацитую лише три приклади. В Лондоні з 1984 "не було жадних адресарів", ніколи не можна було дізнатися, де хто живе, "хібащо дізнатися саме від людини, яка якраз була потрібна". Це Москва 1948, 1970 і, я думаю, навіть 1984 р., ніяк не Лондон чи Берлін передвоєнних чи воєнних часів. Деякі зрадники з Океанії визнали, що вони поїхали закордон, "щоб порадитися з працівниками Євразійського генштабу"; подібне обвинувачення ніколи не було спрямоване проти будь-якого західного чи нацистського перекинчика; але 1937 р. маршала М. Тухачевського звинуватили в змові з Німецьким генштабом і стратили за цей здогадний зрадницький злочин. Нарешті, діти Океанії стежать і доносять на своїх старших і батьків, вчинки, за які їх вихваляють як режимні чинники, так і один відданий, хоч і дурнуватої партапаратник. Парадокс є в тому, що цього апаратника в Орвелла заарештовано, після того, як на нього донесла його маленька донька. Не існує добрих західних чи нацистських паралель для цього, але нам відома голосна історія Павліка Морозова, хлопчика, що доніс на свого батька за приховання зерна під час трагічного голоду на початку 1930-их рр. у Радянському Союзі, здебільшого на Україні. Павлік залишається офіційно визнаним героєм у сьгоднішньому Радянському Союзі, і йому споруджено пам'ятник, що увіковічнює його вчинок.

Поруч з цими деталями, які вказують на Радянський Союз як на об'єкт критики Орвелла, можна навести інші подобиці, що вказують не на Великобританію чи нацистську Німеччину, а на іншу країну, як на модель для Океанії. Так, у своєму короткому нарисі про англійське суспільство, начерканому для українського

читача *Колгоспу тварин*, Орвелл, який ретельно старався підкреслити те, що Великобританія його часу не була справжньою демократією в наслідок нерівного розподілу багатства, разом з тим наголошував надійну статистику як одну з позитивних рис, що характеризували англійський уряд — але, як ми бачили, Океанію та світ *Колгоспу тварин* характеризувало протилежне. Іншим прикладом може послужити те, що в чернетці 1984 з 1943 р., тобто періоду, коли нацистська Німеччина була ще грізним противником, є кілька назв розділів, що описують паталогічний антисемітизм держави; але не можна говорити про антисемітизм у 1984 в тому вигляді, в якому ця книжка вийшла з друку. В 1948 р. нацистський кошмар уже зліквідовано, а радянський антисемітизм — офіційним втіленням якого послужила т. зв. змова лікарів початку 1950-их років — усе ще був справою майбутнього, і Орвелл усунув цей мотив з кінцевого варіанту своєї книжки.

Які ж події пережив Орвелл на своєму життєвому шляху, що спонукали його, людину, що ніколи не була в Радянському Союзі, настільки зацікавитися історією зрадженої революції й загрози соціалізму, притаманних цій зраді? Їх було принаймні дві: обидві сталися приблизно в той самий час. Знову ж таки хронологічний перелік подій, який сам Орвелл подає нам, буде корисним. Він каже в одному місці передмови до українського перекладу *Колгоспу тварин*: "Проте, головні нариси оповідання [тобто історії *Колгоспу тварин*. — *І. Ш.*] були чітко накреслені в моїй уяві ще за шість років до їх літературного опрацювання". Відніміть шість від 1943, року написання головної частини *Колгоспу тварин*, і ви дістанете 1937. В іншому місці цієї ж самої передмови читаємо: "Тимто за останніх 10 років в мене виробилося переконання, що коли хочемо відродити соціалістичний рух, то знищення советського міту є необхідною передумовою для цього". Пам'ятаймо, що Орвелл писав передмову в 1947 р.; відніміть 10 від 1947 і ви дістанете знову ж таки 1937. Що трапилося в 1937 р.? 1937 р., зокрема в останні дні грудня 1936 р., Орвелл (тоді член Міжнародної партії праці — International Labor Party в Англії), взяв участь у Громадянській війні в Іспанії на боці лівих; не в лавах Інтернаціональної бригади, де домінували комуністи з Москви, а в міліції Об'єднаної робітничої марксистської партії — ОРМП (Partido Obrero de Unificacion Marxista — POUM) троцькістського напрямку. 1937 р. Орвелл з жінкою стали в Барселоні свідками полювання, яке влаштували комуністи московського напрямку, що виконували вказівки московського уряду, на членів ОРМП; подружжя спостерігало арешт деяких своїх друзів і чули про розстріли інших. Вони чули про обвинувачення, які, як вони особисто знали, були неправдиві, наприклад, що троцькісти ОРМП були фашистські

шпигуни; подружжя не могло не скласти все це до купи й таким чином пов'язати ці здогадні злочини своїх товаришів із здогадними провинами, що їх приписували жертвам московських показових процесів 1937 р. Парадоксально, що Орвелл може завдячувати те, що він залишився живим, тяжкій рані, яку він одержав на каталанському фронті, бо ця рана кінець-кінцем надала йому можливість виїхати до Франції. У висліді всього того Орвелл усвідомив 1937 р. "негативний вплив Світського міту на західній соціалістичний рух" (цитовано з передмови Орвелла до українського видання *Колгоспу тварин*, стор. 9). Його основні погляди на Радянський Союз зформувалися під впливом усього того, через що він пройшов 1937 р., і ці погляди залишилися незмінними. Два сильні песимістичні мотиви 1984 є віддзеркаленням тяжких намагань Орвелла та інших лівих інтелектуалів (як А. Кестлер) зрозуміти кошмарні події, що відбувалися в Радянському Союзі наприкінці 1930-их років: мотив загальної зради — згадаймо вмілий і частий ужиток Орвеллом у 1984 пісні-ляйтмотиву "Я продав тебе, а ти — мене під крилатим каштановим деревом" і мотив непереможності системи, яка монотонно й систематично витягала саможнижувальні визнання вини та безкорисні визнання любови зі своїх жертв — згадаймо кімнату 101 у 1984 й заключні фрази з книжки, в яких Вінстон Сміт, повністю (психологічно та морально) знищений і перетворений, висловлює свою любов до "Старшого брата".

Друга подія з життєвого досвіду Орвелла, яка примусила його зосередити стільки зусиль на переданні правди про радянський міт, сталася також у 1937 р. після його повернення до Англії; йшлося про сліпоту лівих інтелектуалів, про їхню готовість повірити в жахливу брехню про московські процеси — і що особливо боліло — про небажання тих інтелектуалів слухати правду про Іспанію та їхню неохоту друкувати твори й репортажі Орвелла про Іспанську громадянську війну (Кінгслі Мартін, редактор журналів *Нью стейтсмен* і *Нейшен*, був серед тих лиходіїв). Цю другу подію пізніше підсилила історія публікації самого *Колгоспу тварин*. Ця тендітна книжечка з'явилася по закінченню Другої світової війни, за півтора року після написання рукопису й після того, як його відкинула група видавців і читачів (за деякими інформаціями з десяток, включно з Т. С. Еліотом); до неї також негативно поставилося Міністерство інформації (яке нібито запропонувало, щоб Орвелл вибрав інших звірів замість свиней для відображення панівної класи Радянського Союзу). Все це так сталось, бо передбачалося (цілком вірогідно), що *Колгосп тварин* міг образити дядька Джова, себто Сталіна. Ця офіційна фарисейська настанова видавничих кіл, а також державної бюрократії

підштовхнула Орвелла в 1945 р. начеркати передмову до *Колгоспу тварин*, передмову, що ніколи не з'явилася, на відміну від передмови до українського видання. Недрукована передмова містить фрази, які кожна людина повинна зберегти на випадок, якщо прийде день крайнього відчаю: "Я знаю, що англійська інтелігенція має всі підстави бути несміливою та безчесною... але принаймні не будемо більше розводити безглузді теревені про захист свободи проти фашизму. Якщо свобода дійсно щось значить, вона значить право розказати людям те, про що вони не хочуть слухати... В нашій країні саме ліберали бояться свободи, саме інтелектуали бажать вилити помиї на інтелект". У зв'язку з вищенаведеним ми не повинні дивуватися, коли дізнаємося, що під кінець свого життя Орвелл писав, аналізуючи 1984: "Я вважаю, що ідеї тоталітаризму пустили корені в умах інтелектуалів повсюди".³

Підсумовуючи, можна сказати, що світ 1984 загалом змодельовано за рисами, властивими Радянському Союзові, так, як ці риси сприймав письменник сильних моральних переконань і тривалих троцькістських симпатій, який 1937 р. дійшов до висновку, що "комуністи дотримувалися правих поглядів більше, ніж будь-хто інший".⁴ Попросту кажучи, 1984 мав антикомуністичну спрямованість, і західна комуністична преса саме так і висловлювалася в час виходу книжки. Хоч сам Орвелл у цілому висловлювався дуже обережно, він усе ж таки визнав, що 1984 був "показом перекручень, до яких схильна централізована економіка і які частково вже здійснено в умовах комунізму та фашизму".⁵

Однаке, це не є стандартною інтерпретацією, яку ми чуємо від учених мужів у світі хронологічного 1984 р. — якщо ми зробимо виняток для блискучих чи очевидних спостережень таких новоспечених "реакціонерів" як Лешек Колаковський або Роберт Конквест. Здається, сьогодні переважає думка, що 1984 — це "раціональна пересторога проти тоталітарних тенденцій у суспільствах, подібних нашому"⁶ (себто західньому) або просто, що 1984 "означає нас"; ці слова належать дописувачці до *Редкліфф-квотерлі* за грудень 1983 р., яка схвально цитує аналогічні погляди, висловлені Еріхом Фроммом у статті, первісно написаній коло 1961 р. і вміщеній в кінці видання в паперовій обкладинці 1984 видавництва

3. Bernard Crick, *George Orwell. A Life* (Бостон: Little & Brown, 1980), стор. 398.

4. Там таки, стор. 235.

5. Там таки, стор. 398.

6. Там таки, стор. 397.

The New American Library of World Literature, Inc. у 1983 р. Для тієї ж таки дописувачки Сполучені Штати "в дечому" вже подібні до Океанії. Ця дописувачка повинна була б визнати, що багато в чому іншому наша країна не подібна до Океанії; якщо не з якоїсь іншої поважної причини, то хоча б тому, що критичні погляди дописувачки були надруковані в американському, отже майже "океанському" журналі, що виходить масовим накладом. Інші знавці кажуть: "Схрестіть насильство та реторику андроповської Росії з лиском і реторикою Реганової Америки й ви матимете 1984" (Алекс Комфорт, *Портабел стенфорд*). Інші все ще бачать у 1984 причину для пропагування замороження ядерної зброї і вбачають подібності між "ньюспік" (новомовою) і "ньюкспік" (базіканням про атомну зброю). Лише найстриманіші з учених мужів роблять спостереження, що вражають мене своєю розсудливістю: це трапляється, коли вони роблять паралелі між "ньюспіком" і мовою комп'юторних фахівців і коли вони вказують на те, що *Brave New World* (Сміливий новий світ) Алдоса Гакслі корисніший для вивчення сучасних метод, яких вживають для контролю над західними суспільствами, ніж 1984.

Чому це так повинно бути? Я подам лише одне з кількох пояснень, що прийшли мені на думку. Але спочатку погодімося в тому, що 1984 слід вважати не пророцтвом, не соціологічно-науковою фантастикою чи навіть антиутопією (найпопулярніший ярлик, навішуваний на нього сьогодні), а есхатологічним дослідженням — розповіддю про кінець світу. І дійсно, якщо партії судилося залишитися з нами назавжди, якщо еліта знайшла спосіб, щоб постійно утримувати себе нагорі, якщо "Старший брат" споконвічний і ніколи не вмере і якщо досягнута мета замороження історії у вибраний партією момент, тоді значить надійшов День без Кінця, тобто останній день кожного есхатологічного трактату.

Всі есхатологічні писання вміщують в собі провіщення майбутнього; всі подібні писання мають у собі два види пророцтва: "правдиві" пророцтва (тобто звіти, представлені як пророцтва, але які фактично вміщують заяви про відоме авторові минуле, бо автор есхатологічної розповіді робить вигляд, що час, у який він сам жив, минав значно раніше, ніж це було в дійсності) і фальшиві пророцтва (тобто звичайні авторові здогади про майбутнє). Якщо події, що спричинилися до появи есхатологічних писань, залишаються важливими для не одного наступного покоління (у випадку Візантії часті завойовницькі напади на її територію цієї самої ворожої сили, як наприклад, арабів між 7 і 10 ст., чи загроза з боку чужої релігії, такої як Іслам, між 7 і 15 ст.), такі писання усучаснюються й зазнають нової інтерпретації: до них додають нові "правдиві" пророцтва або їх модифікують ідеологічно й доктри-

нально. Так, наприклад, у той час як есхатологічний трактат, написаний у 4 ст., може наголошувати Божественну природу Христа за рахунок Його людської природи, пізніша переробка того самого тексту назве Христа "правдивим Богом і правдивою людиною" відповідно до доктринальної позиції, прийнятої на Халцедонському Соборі 451 р.

Коротше кажучи, в апокаліптичній літературі неясне пророцтво, що стосується до есхатологічних міркувань (себто екстраполяції Орвелла про майбутнє), може бути використане пізнішим читачем апокаліпсисів (тобто нами або вченими мужами сьогоденного дня, яких я тут критикую) для пояснення дійсних історичних подій, на які спочатку не було посилань (взято з *Сибілли з Баальбеку*, Sybil of Baalbek, Павла, стор. 126). Такими новими дійсними історичними подіями є дебати про ядерне роззброєння; чудернацький ужиток англійської мови представниками Пентагону; переговори про антибалістичні ракетні системи; жіночий рух (це майже не до віри, але деякі сьогоденні "розумники" вважають його за один із факторів, які допомогли запобігти тому, щоб 1984 зробився "в нас" реальністю); і переконання президента Регана (які дехто сприймав у 1983 р. як "орвеллівські").

Я не можу сказати, чи орвеллівський 1984 переживе 1984 р. як твір есхатологічної літератури. Можливо, що так, принаймні, доки наше суспільство не зазнає насильницьких змін, доки Радянський Союз знаходиться тільки "там" і ще не є зовсім "тут", і доки ми є в біді, бо апокаліптична література — це є більше література нещастя, ніж надії. Якщо це так, значить і далі з'являтимуться, загально кажучи, все нові інтерпретації та перегляди Орвелла, в міру того, як час просувається вперед. Кінець-кінцем, Євангеліє, зокрема Євангеліє від Марка, є (крім іншого) твором есхатологічної літератури: Ісус, якщо ми оцінюватимемо Його слова з тринадцятої глави Євангелія від Марка з погляду їхньої номінальної вартості, говорив про кінець світу, коли "народ підніметься проти народу та королівство проти королівства". Цей кінець, представлений як неминучий ("це покоління не відійде, поки все, що треба зробити, не буде зроблене"), ще не настав, і все ж моральні правди Євангелія, належно переінтерпретовані, продовжують задовольняти потреби незчисленних мільйонів.

Щождо самих орвеллівських текстів, тобто *Колгоспу тварин* 1945 р. і 1984 1948 р., вони мають добру шанс зробитися клясикою; майже з цілковитою певністю це можна сказати про *Колгосп тварин*. Але як "євангеліє" для лівих антисталіністів ці тексти втратять своє значення з відходом останніх з нашої плянети. Якщо вам удасться знайти хоч би одного з таких лівих, хто ще вцілів, виявіть йому особливу увагу. Це себе виправдає: вцілілий

може розповісти вам таке, чого жадний сучасний "знавець" не розповість, особливо якщо цей учений муж не має ще сорока років. Лише подумайте: що б ми не дали лише за те, щоб мати змогу поговорити з одним із раннях читачів есхатологічної тринадцятої глави Євангелія від Марка, з читачем, який міг би бути більш-менш сучасником самого Євангеліста? Якби така розмова відбулася, це був би набагато корисніший досвід, ніж читати нескінченні пізніші пояснення того, чому ця глава фактично не мала на увазі кінець світу, а якщо й мала, чому її зміст фактично стосувався до часу, в якому жив сам коментатор.

НЕУРЯДОВА ЖІНОЧА КОНФЕРЕНЦІЯ «ФОРУМ» У НАЙРОБІ (II)

Марта Богачевська-Хом'як

Бетті Фрідан, яка прийшла до жіночого руху традиційним шляхом заможньої матері та господині без зайвої освіти, яка стократно ілюструє обмеженість людської думки та безвладність індивідуальної сили, сіла під деревом, оголосивши, що радо проведе дві години денно будь з ким, хто схоче прийти. Приходили різні, і Бетті Фрідан гуторила з ними, стараючися провести в життя "феміністичні" способи розмови — розуміння, роздумування, розважливості, рівновага та рівноправність у розумінні та прийнятті національних різнобарвностей. Коли Белла Абцуг ще дискутувала в своїй секції про можливі наслідки жіночої влади, Бетті Фрідан, від імени Американського єврейського конгресу, проводила дискусію на тему "Фемінізм і плюралізм". Присутніх було біля 150 осіб, а організатори з Нью-Йорку подбали про перекладачів на англійську, французьку, російську, еспанську, арабську мови та мову свагілі. Ідеї як плюралізму, так і фемінізму заатакували палестинки, колумбійки та інші представниці національно-визвольних рухів, вважаючи всі ці фемінізми, лібералізми нічим іншим як витрибеньками розпещених пань. Серед живої дискусії — всіма мовами — виринуло зацікавлення досвідом українського жіночого руху. Хоч місце тут не багато говорити на цю тему, українським читачам треба також пояснити, що жіночий рух на українських землях характеризує не так ідея економічного визволення, яка є підставою соціалістичного руху чи суспільної емансипації, що становить підвалини західного фемінізму, як намагання жінок передіндустріялізованого суспільства стати інтегральною частиною суспільної акції. Суть усіх незалежних жіночих рухів на Україні полягала не в тому, щоб визволитися від суспільства, а щоб включитися в процес зміни того суспільства. Жінки на Україні займалися модернізацією села, освітою дітей і дорослих, раціоналізацією господарства, організуванням курсів для вивчення ремесла. Тому, що жінки не звикли осмислювати своєї діяльності, цей рід фемінізму — фемінізм льокальних акцій,

Закінчення з попереднього числа.

а не теоретичних тверджень — не входить у дискусію про фемінізм, хоч він також характеризує сучасну діяльність жінок Третього світу. Історія українського жіночого руху, особливо на західних землях, творить один із перших прикладів цього "прагматичного фемінізму". На Україні такий фемінізм, головню в Києві, активно сприяв співпраці між жінками різного національного походження, особливо між українками та єврейками.

Такий підхід до жіночої проблематики зацікавив ширшу публіку, і я могла розвинути свої аргументи, черпаючи матеріал з історії України на семінарі Бетті Фрідан, як і на багатьох інших дискусійних зібраннях. Слухачі цікавилися долею українських жінок, бо досвід українських жінок має сучасне застосування. Для радянських жінок ця історія зовсім нова, як і незнані їм нюанси підходу жіночих студій. Навряд чи матимуть вони змогу довідатися більше про історію жінок своїх народів поза "внеском трудящих жінок-героїнь" у краще майбутнє.

Хоч Радянський Союз не присвячував надто багато уваги жіночій конференції, заощаджуючи обмежені ресурси на фєсєрверки на Московському молодіжному фестивалі, участь радянських жінок на Форумі була цікава тим, що віддзеркалювала певну зміну в підході до неофіційних зовнішніх стосунків. Радянські жінки схвалювали примирливий підхід, який, загалом, характеризував Форум. Вони підкреслювали не тільки, що Радянський Союз не має зайвих коштів на поїздку до далекої Африки, хоч шлях з Києва до Найробі вкладається майже в пряму лінію, але що зміни, які повинні незабаром статися в СРСР, будуть позитивні. Вживаючи аргументи, які мали в собі велику частину правди, росіянки з радянської делегації на Форумі підкреслили, що радянські громадяни, а особливо жінки, не такі відкриті та експансивні, як жінки Заходу. Їм тяжче відразу нав'язати контакт з чужинцями, розвинути глибшу та щиру розмову, заприятитися. Але, за словами Зої Зарудіної, "дайте нам трохи часу, ми змінимося". Зоя Зарудіна навіть ужила фрази "забльокована ментальність" деяких радянських громадян, які терплять цю психологічну травму в наслідок атак на них. Правда в тому, що пересічний громадянин Радянського Союзу, мабуть, відчуває загрозу, але загроза частіше реальніша з боку власного уряду, ніж чужого. На конференції, яка маніфестувала творчу силу та незалежність жінок, дивно вражало безперервне висловлювання великих надій на провідництво Горбачова, особливо коли взяти до уваги, що його позиція в партії вища урядових функцій.

Радянські жінки також дуже старалися, щоб їхні співрозмовники розуміли, що СРСР нерівнозначний з Росією, що вжиття російської мови — це лише засіб комунікації, а не ознака русифіка-

ції і що саме тепер у Радянському Союзі проходять вирішальні дискусії про те, в який напрям поверне радянська політика. Для жінок Третього світу це були ефективні аргументи — вони не зробили великого внеску в політику і розуміють потребу якоїсь спільної мови. Було ясно, що єдина легальна організація жінок в СРСР не брала всерйоз усього Форуму — за винятком можливої пропаганди в свою користь, а також, що радянські жінки зайшли в глухий кут в своїй "розв'язці" жіночого питання, яка, до речі, не була жіночим продуктом у першу чергу. Тільки в поєднанні з самостійним зрозумінням людських прав може фемінізм творити ефективну, корисну ідеологію.

Форум підкреслив і уточнив те, про що українські жінки знали: в суспільствах, де порушені чи невироблені людські права в особистих, економічних чи національних аспектах, жіночі права, статева нерівноправність пасуть задніх.

Зацікавлення західних жінок у розвитку жіночого питання віддзеркалювалося в участі двох груп жінок українського походження з Америки, Канади та Європи. Те, що дві групи не творили однієї координованої делегації, віддзеркалює політичне розчленування української діаспори, з одного боку, та брак знання новітньої історії свого народу — з другого. Посол США, який мав заплановану зустріч з делегацією СФУЖО, думав, що його секретарка в поспіху конференційного замішання переплутала дати, і на всякий випадок прийняв день раніше заповідженого також групу жінок з США, які були членами ООЧСУ. Хоч СФУЖО у 1948 р. було створене у Філадельфії як конкурентна організація Всесвітнього Союзу Українок за активної ініціативи середовища ООЧСУ, це сьогодні забута історія. Ліга жінок, жіноча філія цієї організації, в мальовничих народних строях, діяла своєю групою, знаходивши співчуття серед жінок інших національностей. В демонстрації за мир і дружбу, проти апартеїду, впадали в око віночки українського стилю та гуцульські строї нью-йоркського покрою. В атмосфері загальної співпраці ці внутрішні діяспоральні сутички нікого не цікавили.

Припускаю, що доведеться мені знову порушувати тему, яка вже просто нудить — т. зв. радянофільство. Це ще одна окрема тема, на яку вже немає ні часу, ні потреби розп'ятуватися. Однак, в Найробі були закиди — читач цієї статті хіба поблажливо всміхнеться — в мої прихильності до Радянського Союзу. На дискусії про дітей і жінок під час голоду — засадничо споминах очевидців голодової смерті українського селянства в 1932-1933 роках — одна з двох присутніх радянських жінок закинула доповідачам, що, мовляв, голод був, але не лише на Україні. Був також на Волзі, на Кавказі, чому ж сьогодні висувати цей епізод на

передній плян? Серед доповідачок була одна етіопська монахиня, яку уряд видворив і пережиття якої ще не стали споминами 50-літньої давности. В цій дискусії я звернула увагу на два аспекти: що вжиття голоду з політичною метою, особливо для непримиренних один до одного народів, це не тільки історична подія. Така тактика, випробувана на Україні, вживається в інших частинах світу. Крім того, серед жадних викриттів сталінізму немає згадки про голод, про те, що Москва відмовила в усій допомозі, включно з допомогою аполітичного Червоного Хреста. Про голод на Україні треба говорити, щоб такі маніпуляції життям мільйонів не повторялися. В кімнаті було біля 60 осіб, і почав творитися хаос, з криками, атаками і контратаками. Більшість дискутанток, особливо Оксана Дацків, що очолювала дискусію, лагідним голосом ефективно боролися з криком. Я звернулася до всієї аудиторії, особливо до присутніх жінок з СРСР, зі словами: "Мої радянські сестри!" Цю фразу буду боронити, бо жінки в СРСР — мої сестри, особливо жінки Радянської України, навіть тоді, коли я з ними не погоджуюся, так само як жінки, яким ця фраза не до вподоби, також мої сестри. Живемо на одній планеті, наші батьки походять із тих самих земель. Ще можна було сказати, що справу голоду на світовому форумі Комісії Ліги Націй українцям вдалося піднести через те, що Союз українок, під головуванням Мілени Рудницької, мав зв'язки з Міжнародним Союзом Жінок, який мав право просити висування наглих справ. Це все історія. Але те, що Союз українок Америки, як складова частина Жіночого Союзу США, входить у Міжнародний Союз, допомагає тепер у нашій праці.

В чому полягала участь СФУЖО на засіданнях конференції в Найробі? Деякі наші члени були учасниками нарад через те, що творили представництва неурядових організацій, пов'язаних з ООН, наприклад, Світовий Рух Матерів, Міжнародний Союз Жінок тощо, а кілька були репортерами різних газет. Отже вступ до залі нарад та певний контакт з офіційними делегаціями був для нас можливий.

Висилаючи делегацію до Найробі, СФУЖО поставило собі на меті в першу чергу поділитися досвідом у праці українок у самостійних, незалежних від жадних інших організацій чи партій жіночих товариств. Те, що українки, особливо у міжвоєнний період на західніх землях, але не лише там, зуміли самостійно зорганізувати активну й масову жіночу організацію, яка була рушійною силою модернізації села — це не тільки цікава історична тема. Своім досвідом, безпристрасним вивченням власної історії українки поза межами України могли заповнити прогалину в досі недослідженому аспекті жіночого руху. Бо саме історія українсь-

кого жіночого руху висвітлює фемінізм дії, фемінізм суспільної та громадської праці, фемінізм модернізації сільського життя — все це таке актуальне сьогодні в деяких країнах, що стали на шлях розвитку. На відміну від західного фемінізму, який ставить наголос на визволення, емансипацію жінок з-під систем законів, які не давали їм засадничих людських прав, фемінізм, який став рушійною силою українських жіночих організацій, підкреслював не так визволення (його треба було, й, до речі, й далі треба, всій громаді), як повне включення жінок у громадську працю. Жінки, які практикують такий фемінізм, часто навіть заперечують себе як феміністок. Вони звичайно ставлять наголос на національне визволення, бо мало жінок звикло аналізувати точні засоби своєї діяльності та висувати принципи універсального застосування.

Цей фемінізм також різниться від визвольного руху жінок у рамках соціалістичних партій, бо жіночий рух автономний, а не прилучений до якогось одного політичного середовища. Своєю політичною незалежністю такий фемінізм відповідає інтересам багатьох жінок, особливо тих, народи яких змагаються проти колоніалізму або залишків колоніальної системи чи ментальності.

Вивченням українського жіночого руху ми не тільки висвітлили історію України, але й викликали ширше зацікавлення саме цією проблематикою. Однією з головних тем конференцій був розвиток жінок у різних країнах. Дискусія на тему розвитку викликала гострі сутички про пріоритети, особливо між т. зв. західними феміністками та жінками Третього світу. Наш підхід на основі прагматичного фемінізму творив продуктивну підвалину для обміну думок не тільки на дискусіях, влаштованих СФУЖО, але й на серії дискусій на інші теми. Я, наприклад, входжу до редакційної колегії журналу, який видає організація Women's Studies International (Міжнародна організація вивчення жіночого питання). Вона складається з 26 організацій в 15 країнах. На Форумі вони проводили понад 25 дискусійних сесій, де можна було піднести цікаві нам теми. Інші члени СФУЖО, будучи в свою чергу активні в інших товариствах, діяли так само. Своєю участю в дискусіях, своїми розмовами ми посилили зацікавлення українськими справами взагалі. Треба мати на увазі, що чимало молоді Третього світу були студенти в СРСР, при чому деякі навчалися в більших містах України — в Києві, Харкові чи Львові. Їх зокрема цікавила новітня історія України.

СФУЖО зорганізував пресконференцію, яка викликала відгомін у пресі, в тому числі і кенійській.

Отже СФУЖО ефективно підкреслив пов'язання прав людини, фемінізму, плюралізму, національних прав і дійсного розвитку. Це не голослівне ширення "правди про Україну" серед великих

мас, яких ця правда не дуже заторкує, але правдива маніфестація того, що українська тематика — це не екзотика, а інтегральна частина людства, зацікавленого в справжньому розвитку. Делегація СФУЖО також провела екуменічну молитву за українське жіноцтво та народ, у якій брали участь католицький священник, дружина методистського кенійського пастора, американська пастор-баптистка та інші. Молитвами провадила Марія Долішна з Сейнт-Кетерінз, а співом — Софія Петрашко.

Врешті, в рамках Форуму та Конференції ООН членам СФУЖО вдалося нав'язати та поглибити контакти та знайомства з жінками різних частин світу. Використовуючи обмін думок, взаєморозуміння та спілкування, працюючи для миру та розвитку, СФУЖО наголосило участь українського жіноцтва в світовому жіночому русі.

Форум заманіфестував потенціал жіночого руху та дав ще один поштовх до дальшої активізації жіноцтва. Навіть якщо жіноча сила, виявлена на Форумі, — міраж, це міраж озера Амбоселі, озера, яке було та яке невдовзі знову буде.

СПРАВА МИРОСЛАВА МЕДВЕДЯ

Андрій Філіпович

Вечором, 24 жовтня 1985 р., гураґан "Хуан" сильно розбурхував південне узбережжя Північної Америки. Могутній вітер підносив високі хвилі на ріці Міссісіпі коло міста Новий Орлеан. Радянський торговельний корабель "Маршал Конев" стояв на якорі по середині ріки, 15 миль на південь від міста.

На цьому кораблі служив Мирослав Медвідь, 23-літній моряк, українець. Високий на зріст, міцної будови, широкоплечий юнак був задуманий. Того бурхливого вечора цей молодець мав великий замір — стрибнути з корабля й залишитися в країні, де люди живуть вільно.

Медвідь думав, що найбільшою небезпекою буде сам стрибок у бурхливу ріку й кількасотметровий переплив. Його могло затягнути у вир, сильну течію або високі хвилі.

Передумавши остаточно свій плян, він все ж таки відважився його виконати. Медвідь стрибнув з висоти 40 стіп і поплив щосили до берега. Він видряпався на берег, убраний в сорочку, короткі штани та полотняні черевики. Моряк тримав у руках маленький слоїк, в якому зберігав від води свої документи та годинник.

Медвідь опинився недалеко маленького містечка Бел-Чейс. Він побіг головною дорогою. Так він добіг до крамниці, де зустрів двох американців — Джова Ваймана та його брата Вейна. Він підбіг до них і швидко почав говорити незнайомою для них мовою. Джов, колишній поліцай, підозрівав, що це може бути російська мова, і спитав Медведя: "Чи ти росіянин?" Як переказує сам Вайман, Медвідь відповів жваво, вдаривши себе в груди: "Українець!"

Джов твердить, що Медвідь, узагалі, ані слова не говорив по-англійськи. Він був дуже знервований і все оглядався в той бік, звідки прибіг. Медвідь не переставав говорити, і Вайман запитав, чи він хоче пов'язатися з поліцією. Медвідь відповів: "Поліція — Новий Орлеан".

Вейн Вайман, небіж Джова, взяв Медведя в своє авто, і вони обидва поїхали до Нового Орлеану, приблизно 45 хвилин їзди. Тим часом, за кілька хвилин після їхнього від'їзду, до крамниці прийшло троє мужчин — два великого росту та один — середнього. Говорив тільки цей останній. Він запитав Джова, чи бачив моряка. Вайман щось запідозрив і сказав: "Ні — чому питаєш?"

Він почув у відповідь: "Один із наших «камрадів» упав з корабля, може поранений шукає помочі". Вайман далі мовчав, і троє типів відійшли.

Вейн Вайман зі своїм пасажиром по дорозі минули великий торговельний центр, і Медвідь, уперше побачивши таке дивне забудування, почав показувати пальцем і швидко говорити. Вайман затримав авто і здивовано запитав, чи він може тут хоче залишитися. Медвідь тоді вхопив кусок паперу й олівець, які були на сидженні, й написав на картці слово: Policia, яке заокруглив. Тоді нарисував стрілку, а під нею: Nov. Orlean. Вайман зрозумів і повіз його до міста. Там він трохи блукав, бо не часто там буває, поки не знайшов поліцая, якому передав Медведя. Медвідь з радости поцілував Ваймана в руку.

Поліцай також не розумів Медведя. За кілька годин його відвезли до Іміграційної служби (ІС). Урядовець догадувався, що йому потрібно перекладача української мови і подзвонив аж до Нью-Йорку до Ірини Падох, яка є акредитована перекладачка для ІС. Було 11.30 ночі.

Ірина Падох провела інтерв'ю з Медведем. Пізнати було по голосу, що він успокоївся, як тільки почув українську мову. Сказав, що походить із села Сіпець, Сокальського району, Львівської області. Моряк стрибнув з корабля, бо хотів жити у "чесній країні". Урядовець ІС хотів знати, чи він шукає політичного притулку. Три рази повторили питання, й три рази він відповів: "Так". Медвідь чомусь був дуже збентежений, і урядовець ІС попросив Ірину Падох заспокоїти його. Він повідомив їй, що інтерв'ю буде продовжене на другий день. Ірина Падох переклала це Медведєві, і він трохи заспокоївся, хоч сказав їй, що не буде спати, чекаючи другої розмови.

Не минуло й кількох годин, коли урядовець ІС передав Медведя двом цивільним працівникам фірми Universal Shipping Co., яка є американським агентом для радянських кораблів. Медвідь пішов з ними, не підозріваючи, що вони відсилають його на радянський корабель.

В темну ніч, під час гурагану, американське судно з Медведем на борті поплило до радянського корабля. Як тільки Медвідь побачив, що вони наближаються до корабля, він почав кричати і знову стрибнув у бурхливу ріку. Він поплив під судном, після чого спрямував до берега. Судно поплило за ним, два американці вискочили на берег і почали бити Медведя. Не могли вони собі з ним дати ради, і судно повернулося до корабля, щоб набрати сім радянських матросів собі на допомогу в ловленні Медведя. Він бився відчайдушно і мужньо, але, samozрозуміло, не міг перемогти такої навали. Американські свідки, зізнаючи в суді, твер-

дили, що Медвідь з розпуки бився головою об каміння. Немічного й побитого забрали його на корабель.

На другий день Ірина Падох з нетерпінням чекала на телефон, щоб продовжувати інтерв'ю. Не дочекавшись, вона подзвонила до знайомого в штаті Люїзіяна, коло Нового Орлеану, щоб попросити його довідатися, що сталося з молодим українцем. Усі запити до урядовців відкинуто. Того самого дня в місцевій газеті з'явилася маленька стаття про те, що "знайдено вчора п'яного радянського моряка, якого поліція відіслала назад на його корабель". Джов Вайман прочитав цю статтю і негайно подзвонив на телевізійну станцію, щоб сказати, що це неправда, що Медвідь хотів притулку. Так, через непомітну статтю і через ввічливість Ірини Падох справдилася давня наша приповідка:вилізло шило з мішка.

Справа розповсюдилася в центральній пресі аж кілька днів пізніше, коли Державний Департамент ствердив, що буде спроба стягнути Медведя з корабля на допити. Уряд обіцяв, що це буде зроблене в спокійній атмосфері, без участі советів. Так не було. Американці стягнули Медведя з корабля аж 28 жовтня, майже чотири дні після того, як його повернули на судно.

Не було перекладу українською мовою, тільки російською. Уряд твердить, що Медвідь говорив ліпше по-російськи, ніж по-українськи, хоч звіт американського психіатра, який оглядав його, твердить протилежне. Цікаво також зазначити, що за твердженням радянського лікаря Медвідь одержав дуже сильні заспокоювальні ліки (торізин і галдол). Але американський лікар вважав, що ці ліки вже не діяли і Медвідь міг свідомо вирішувати свою долю.

Американський уряд твердить, що Медвідь добровільно хотів повернутися до СРСР і, переночувавши на американській військовій базі біля Нового Орлеану, підписав документ російською мовою, що хоче повернутися. Медвідь все був у присутності чотирьох радянських представників: двох співробітників з вашінгтонського посольства СРСР, капітана корабля і суднового лікаря. Також були присутні щонайменше чотири американці. 29 жовтня 1985 р. американці видали Медведя советам удруге.

Вістку про Медведя щойно того дня широко подала американська преса, а також телебачення. Враховуючи підозрілі обставини, Товариство українсько-американських адвокатів вирішило подати справу до суду, щоб затримати корабель до в'яснення всіх подробиць.

Судовий процес тривав десять днів і відбувався у федеральних судах Вашингтону та Нового Орлеану, згодом у двох окремих апеляційних судах, а востаннє двічі перед Найвищим Судом США. В короткому підсумку можна тільки ствердити, що хоч усі суди постановили, що справу неправильно полагоджено, вони не спро-

можні втручатися в справи, які входять у ділянку зовнішньої політики, якою, згідно з американською конституцією, займається виключно президент та виконавча клітина уряду.

То був вигідний спосіб вийти з дуже хиткого та непевного становища тиждень перед зустріччю Реґана та Горбачова в Женеві, спеціально коли мати на увазі американський закон про те, що уряд мусить затримати чужоземця, коли є якінебудь сумніви в добровільності вибуття такої особи з США. Як відомо, закон впроваджено в 1970-их роках після скандальної події 1970 р., коли американські моряки повернули советам литовського моряка Сімаса Кудірку, який стрибнув на американське судно в морі. Зігнорування цього дуже недвозначного закону тільки вказує на те, що політичні питання мають дуже важливий вплив на рішення про те, кому давати притулок.

Крім того, ця подія витворила багато питань про існування засекреченого договору між США та СРСР, згідно з яким американці обіцяли віддавати всіх подібних біженців-моряків. Щоб належно оцінити всю вагу цієї події, треба усвідомити собі, що радянські кораблі, які причалюють в Новому Орлеані, мусять плисти 150 миль уздовж Міссісіпі. Багато тяжче забезпечити один порт чи затоку від подібних випадків, враховуючи таку відстань. Тому тяжко повірити, що ніхто інший в минулому не пробував стрибнути з корабля під час такої подорожі. Єдине пояснення, що це лише "п'яні" моряки, яких, не дивлячися на наявність таких свідків як Джов Вайман, передають у ворожі руки, не виглядає ні поважним, ні переконливим.

Треба також задуматися над іншими фактами, які явно вказують на те, що американці хотіли цю справу "задусити", а то й навіть розіграти своєрідний спектакль з советами, щоб не попектися під час "другого інтерв'ю". Власне, тут важливого значення набуває теорія підставленого Медведя — себто, що особа, яку перепитували американці вдруге, це не та людина, що стрибнула з корабля.

Треба задуматися над такими моментами:

1. Вайман категорично твердить, що чоловік, якого він бачив, важив 175 фунтів і мав ріст 6 футів.
2. Американський лікар, який оглядав "Медведя", записав, що він короткого росту й має приблизно 150 фунтів ваги.
3. Лікар не зауважив жадних ран чи синців на голові "Медведя", хоч свідки твердили, що день перед тим він бився головою об каміння.
4. Почерк на картці, яку він передав Вейнові Вайману в авті, ніяк не подібний до письма на документі, який стверджує його рішення повернутися до СРСР.

5. Чому американський уряд так відмахувався від цієї справи й навіть твердив, що такого втікача ніколи не було та не дозволяв доступу українським адвокатам, хоч конституція передбачає можливість доступу адвокатам до якоїнебудь особи, яка шукає притулку.

Тяжко сказати, коли й чи взагалі можна буде дістати відповідь на вищезазначені питання. В американському Сенаті поширилася акція, яку підтримують 60 сенаторів, щоб створити спеціальну комісію, яка повинна була б цю справу уважно переглянути. Адміністрація та деякі сенатори сприяють цим заходам, і вже проведено кілька переслухувань, щоб показати, що вони також цю справу розслідують. Справа також далі розглядається в суді, де українські адвокати вимагають, щоб їм не забороняли доступу до таких справ у майбутньому.

СПОГАДИ

ОУН У БОРОТЬБІ З НІМЕЦЬКИМИ НАЦИСТАМИ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ (Програмові зміни в ОУН) (II)

Євген Стахів

Сильний революційний рух був організований в усій правобережній Україні. Широка агітація українських революціонерів проти вивозу населення на працю до Німеччини, заклики до народу організувати самооборонні відділи, як рівно ж поширення протинімецьких летючок та іншої літератури, замах в Староконстантинові на життя лядвіршафтсфюрера Мюллера, страшного садиста, що нагайками бив людей як за панщини, близька співпраця з місцевою поліцією унеможливлювала німцям безкарно поводитися на зайнятих теренах. Але ця акція і українському підпіллю приносила жертви. На Вінничині весною 1943 р. заарештували коло 300 осіб з Дівиком на чолі, запідозрених в протинімецькій діяльності. Багатьох пізніше випустили, а Дівика знищили в тюрмі. Спеціальний терор німці завели на Корсунщині, рідній стороні Тараса Шевченка, куди їздило патріотичне населення як на прощу, а визвольний рух організував тут сильний революційний осередок. Тут тероризували всіх приїжджих людей, які говорили українською мовою, й багатьох заарештували.

В травні 1943 р. німці знищили там Василя Чиснока з Перемишля та місцевих Федора Шевченка, Бориса Левченка та Івана Зіницю.

В липні 1943 р. вирушив з Остріжчини курінь Української повстанської армії з загону Енея під командою Корнієнка (Додьо Вротновський, загинув у Львові в квітні 1944 р.) в рейд на Київщину. Курінь здобув Коростень, знищив німецьку залогоу, зайшов аж до Малина під Києвом і повернувся через Коростишів на Волинь. Рейд тривав коло двох місяців і мав величезне політичне значення. Повстанці знищили в багатьох місцевостях німецькі залогоу та господарських комендантів. Роздали населенню багато цукру зі здобутих цукроварень та збіжжя зі знищених держгоспів і колгоспів.

Закінчення з попереднього числа.

Підпільна боротьба Правобережжя восени 1943 р. перейшла в зорганізовану повстанську дію. Постає кілька осередків: у Холодному Яру з вересня 1943 р. на чолі з Костем-Іваном Біликом та в співпраці з Грабом-Петречком, Арсеном, Веслом і В'ячеславом, на Уманщині від жовтня 1943 р. на чолі з Остапом у співпраці з Василем Михайловичем Козиком з Донбасу, Ньюрою — вчителькою з Дніпропетровського та з одним із перекладачів з Криму.

На Кам'янець-Подільщині, на Житомирщині (відділи Верещаки) та Вінничині оперували вже восени 1943 р. регулярні частини УПА, що пізніше, з'єднавшись з відділами Холодноярщини та Уманщини, творили УПА-Південь під командою Омеляна Грабця-Батька зі штабом в складі Костя-Білика та Остапа. Цей штаб розгромили більшовики в червні 1944 р. Тоді загинули Грабець та Білик.

Похідні групи, що пішли на південну Україну, зуміли до кінця 1941 р. зорганізувати підпільну мережу в Кіровоградській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській областях і в Криму. Про діяльність цієї групи написав довідку перший провідник підпілля в південній Україні З. Матла *Південна Похідна Група* (Мюнхен, 1952). На жаль, він не подав у своїй брошурі прізвищ, лише псевдоніми.

Німці повели у вересні 1941 р. сильну нагінку й заарештували в Кіровограді, між іншим, також Василя Пасічняка, який був там редактором місцевої газети, в Дніпропетровську — В. Регея, в Кривому Розі — провідника криворізької та кримської груп, в Миколаєві — Мацілінського, Ю. Войтовича, в Херсоні — Цицу-Конрада.

Ці арешти спричинили зміну всієї тактики, з явної пропагандивної роботи зачали переходити в підпілля. Тимчасовим центром став Кривий Ріг, де провід підпільної групи спершу перебрав Потічний, а описля М. Мричко; туди переніс згодом свій штаб З. Матла. Кривий Ріг мав прекрасну міську управу на чолі з Сергієм Шерстюком, власну газету *Дзвін* з Михайлом Пронченком і Потапенком, чудовий театр, капелю бандуристів, одним словом, мав вигляд українського міста в самостійній Україні. Не диво, що Кривий Ріг мав величезний вплив на всю південну Україну, і звідти керували всім підпіллям. Пронченко друкував у своїй друкарні листівки, підпільні брошури, відозви та видав власну збірку поезій *Кобза*.

Велику поміч подали перекладачі, а одного з них — Теодора Найдича, в жовтні 1941 р. німці заарештували та замучили в криворізькій тюрмі. Згодом німці знищили Пронченка та Потапенка, не без вини одного з прибулих пропагандистів Горбачева. Генеральний наступ німці повели в лютому 1942 р., коли розстріляли

Шерстюка та Ганку Максимець та заарештували Річку, Потічного й ще кількох.

Другим сильним осередком була Ново-Українка, де виходила газета, редактором якої був підпільник І. Кірик, а організатором — Кривий, розстріляний німцями в 1943 р. В Ново-Українці деякий час перебував підпільний центр Кіровоградської області на чолі з Маріяном Мартином-Остапом, який керував підпіллям Кіровоградщини безперервно протягом 1941-1943 років. Зимою 1942-1943 р. він занедужав на тиф і мусів потаємно лікуватися. Іншими організованими осередками області були Чигирин, Олександрія, Фундукліївка, Вознесенське, а визначними організаторами — Іван Попов, М. Борецький, Стахурський, Д. Чабан, які були розстріляні німцями в кіровоградській тюрмі разом з Кіриком весною 1943 р. Працював з підпіллям в Кіровограді також професор Віктор Петров.

Підпілля в Миколаївській області почали організовувати Мацілінський, Юліян Войтович, Цица та інші, а по їх арештах у вересні 1941 р. провід підпілля перебрав Довбуш-Буковинець; з ним співпрацювали ще кілька буковинців та інші підпільники; зв'язковим був Федір Клим, якого німці застрілили в дорозі між Дніпропетровським і Миколаєвом весною 1943 р. Згодом в підпільній сітці творили більшість місцеві мешканці.

В Запоріжжі восени 1941 р. працювали Клим, В. Шалько; в Мелітополі — Вінтонів, який загинув весною 1943 р. в домі селянина Шевченка разом з усією родиною. В Дніпропетровському сильну діяльність проводили спершу Рєгей, а потім Катерина Логуш, Тарас Онишкевич, Андрійко, Ярема; в Дніпродзержинському — Василь Гадада-Юрко та Степан Держко.

Літом 1942 р. центр революційного підпілля перенісся в південну Україну, куди в травні 1942 р. приїхав Юрій Леміш. Відразу можна було відчутися новий стиль праці в керівництві рухом.

Весна 1942 р. це, так би мовити, час, який позначає поворот зі старих позицій і шукання нових шляхів, це найбільший поворот в розв'язку націоналістичної думки на центральних землях України. Всім, хто в той час ще лишився на Наддніпрянщині з сильно здесяткованих груп (на мою думку, в той час лишилося якихось 5 відсотків людей первісного складу Похідних груп, себто не більше 60-70 підпільників), було ясно, що чогось бракує програмі, що старим шляхом далі йти не можна, що народові треба ясніше говорити про його майбутнє соціальне становище та про майбутній політичний устрій держави. Народ не вдоволявся самими гаслами, переповненими патріотичними фразами, він вимагав реальної розв'язки економічного питання, питання становища індивіда в майбутньому суспільному устрою і т. п.

Найкраще це зрозумів Ю. Леміш, новий керівник революційного підпілля на центральних і східних землях. Він зібрав групу місцевих патріотів: професори Борис Андрієвський, Анатолій Рябишенко, М. Олексій, та активістів Кошового, В. Козика, Катерину Логуш, Івана Павловича з Донбасу, Володимира Нюфенка-Весло, студентського комсорга Юлю та інших — для передискутування та розроблення соціальних і політичних проблем тодішньої України. Згодом Леміш скликав усіх визначних обласних організаторів до Дніпропетровського на конференцію, на якій поділився новими думками в ділянці соціальної програми, співпраці з національними меншостями, включно з росіянами.

Підпільна мережа, застосувавши нові політичні тези, сильно поширюється з кінцем 1942 р., головно серед місцевої молоді. Велику працю в тому напрямі вклали Володимир Грінченко на Маріюпільщині та Павлоградщині, Катерина Логуш, колишній комсорг Юля, Петро Шинкар, Ігор Чухмара, Василь Петренко на Дніпропетровщині; Нюра-Циганка з Дніпродзержинського на Донбасі, Федір Лічман у Ворошиловграді і на Маріюпільщині Нюфенко-Весло, редактор підпільного журналу *Молода Україна* та багато інших молодих хлопців і дівчат. Великих успіхів у поширенні самостійницько-революційних закликів серед робітництва не лише українського, але й серед росіян, здобуває підпілля Донбасу, де на пропозицію Стахова застосовано в пропаганді також і російську мову.

Треба відмітити, що в лавах революційного підпілля на Донбасі боролися, крім українців, греки на Маріюпільщині, татари в Гришиному та росіяни в Рудченковому. Між ними були такі, що, навіть заарештовані, не зрадили своїх друзів з підпілля (росіяни з Рудченкового літом 1943 р.). Почавши з весни 1943 р., на Донбасі розкидали 50 відсотків листівок російською мовою. Слідом за Донбасом, розкидали листівки російською мовою і в інших великих містах, де був значний відсоток зрусифікованого населення: Дніпропетровське, Харків, Запоріжжя, Одеса, Миколаїв. Ми брали до уваги, що зрусифіковані робітники — це жертва русифікаційної політики Москви. Загалом з початком 1943 р. на Наддніпрянщині діяла революційна організація, що своїм характером, програмою та проголошеними закликами дуже різнилася від тієї ОУН, яка там з'явилася у 1941 р. У той час обірвався організаційний зв'язок з Проводом на Галичині в результаті тамтешніх арештів наприкінці 1942 р., жертвою яких впали такі провідні члени ОУН, як Іван Климів-Легенда та Ярослав Старух. В таких умовах революційне підпілля на східних землях було змушене далі самостійно розвиватися і йти вперед. Не було грошей, літератури й листівок. Треба

було продукувати літературу на місці, цілком спертися на народні сили і, беручи до уваги їхні потреби, реалізувати їх.

З'являється власний підпільний орган *Вісмі*, видаваний в Дніпропетровському. На бажання революційного осередку Донбасу друкували цілу низку листівок російською мовою для тих мешканців України, які не знали або добре не розуміли української мови. Велике число чужинців, мешканців Донбасу, греків, татар і навіть росіян, спершу симпатизують українському підпіллю, а відтак, переконавшись в щирості проголошених ідей, вливаються в український визвольний рух. Колгоспники, сільська інтелігенція допомагали підпіллю продуктами та цю допомогу давали також робітники харчових підприємств: макаронами, маслом, мармелядою, передаючи ці продукти підпіллю.

Треба ще згадати, що ОУН також поборювала холуйство і донощицтво: деяке число поліцаїв в Дніпропетровському, Кривому Розі та Сталіному вбили бойовики ОУН. Це було конечно також тому, що німці набрали до поліції багато вислужників різних національностей, між якими були також колишні енкаведисти та багато фольксдойчів. Члени ОУН старалися інфільтрувати поліцію своїми людьми, але це було дуже важко перевести в життя. При тому кілька членів ОУН, викриті німецькими вислужниками, заплатили життям.

Коли в лютому 1943 р. Радянська армія загнала німців з-під Сталінграду аж до Павлограду коло Дніпропетровського, підпільна мережа північного Донбасу лишилася під більшовиками. В перші дні масово розкинули листівки протинімецького та протибільшовицького змісту в Горлівці, Константиновці, Краматорському, Слов'янському, Микитівці, Ясинуватій і Сталіному. З різних боків населення зверталось до представників підпілля за порадами, що робити на випадок приходу більшовиків. Підпілля переконалося, що воно є справжнім народним рухом. Коли весною 1943 р. знову наладили контакт з львівським центром, виявився деякий дисонанс між закликами в лєтучках зі Львова й редагованими та друкованими на східних землях. Від того часу поширювано лише *Ідею і чин*, присланий з Галичини, а інші публікації друкували на Волині або на Наддніпрянщині. Вже тоді членами ОУН в Україні були люди з матеріалістичним і ідеалістичним світоглядом, і цю проблему зформулював Осип Дяків-Горновий у своїй статті аж 5 років пізніше, й не диво, що багато членів протинімецького підпілля в Україні на еміграції належали до різних партій: Рябишенко, Шинкар, Гришко, Іван Майстренко, Олексіїв, Валерій Якубович, чи вийшли з ОУН такі, як Андрієвський, Ігор Чайківський чи В. Грінченко.

Підсумовуючи весь досвід визвольної боротьби на східних

землях, треба ствердити, що ОУН поборолa всі труднощі, як у світоглядових, так і соціальних засадах, і пішла правильним шляхом. ОУН стала революційно-політичним рухом всеукраїнського масштабу. Дальший перебіг подій, всебічна боротьба УПА в різних областях України, діяльність Української Головної Визвольної Ради як революційного центру, доказує, що політичні здобутки на східніх землях були правильні й притаманні українським масам, власне, послуживши базою в боротьбі УПА і УГВР.

З того часу Організація українських націоналістів на рідних землях, звільнившись від ідей, що зародилися в інших умовах, а далі лише сковували їхнє зростання, поступово перетворилися в ударно-ідейну політичну силу, яка викривала всю реакційність більшовизму та колосальну різницю між проголошеними більшовиками закликами й підрядянською дійсністю.

Така постава піднесла організацію до рівня грізного противника більшовизму. Українське визвольне підпілля, будучи силою революційною, змобілізувало проти більшовизму народні маси в ім'я тих закликів, які більшовизм так ганебно потоптав (на жаль, на еміграції Закордонні частини ОУН не пішли шляхами ухвал З надзвичайного великого збору ОУН, лишаючися на старих позиціях галицького націоналізму 1930-их років).

Проводячи в дію свою програму, визвольний рух нової України почав підривати серед широких мас Наддніпрянщини прищеплюваний довгими роками за допомогою терору страх перед більшовизмом та віру в його непереможність. Перше в історії СРСР велике повстання на Воркуті та в інших концтаборах 1954-1955 рр., стихійний опір заворушення серед робітників Донбасу і Кривого Рогу 1956 р. і, врешті, літературний процес 1960-их років та виникнення дисидентського руху — все це якоюсь мірою є вислід захитання більшовицького міту в результаті боротьби українського підпілля. Маси побачили, що з більшовизмом можна боротися і можна його перемагати.

**КЕРІВНИКАМ УРЯДІВ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ
ГЕЛЬСІНКСЬКОГО ПРОЦЕСУ
ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ**

Трагедія, що сталася на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС), виходить за межі місця й часу події. Катастрофа сталася в наслідок загальної неготовності радянського режиму до сучасних вимог технічного прогресу. Наслідки катастрофи зростають через відсутність громадського контролю. Українську гельсінкську групу, створену в 1976 р. саме з цією метою, режим придушив репресіями та фізичним винищенням її членів.

Засекреченість і свідомо дезінформація перешкоджають об'єктивно досліджувати наслідки цієї катастрофи, які виявилися тепер і неодмінно виявляться в майбутньому (варт звернути увагу на те, що ЧАЕС розміщено на березі Київського водосховища, на протилежному березі якого живе два з половиною мільйони киян). Тенденція радянського режиму до замовчування та приховування неприємних аспектів коштує українському народові дуже дорого (досить згадати катастрофічні наслідки голоду 1932-1933 років, вибух пошести холери на Чорноморському узбережжі 1971 р. тощо).

Українці в діаспорі готові допомогти в ліквідації наслідків катастрофи матеріально й фахово. Ми звертаємося до Вас із проханням домогтися права на реалізацію цієї допомоги.

Ми просимо домагатися допуску журналістів, лікарів та інших спеціалістів для об'єктивного та фахового дослідження ситуації на місці катастрофи.

Просимо створити міжнародну комісію для обстеження причин і наслідків катастрофи.

Просимо вжити максимальних заходів, щоб допомогти безправному народові.

Надія Світлична,
від імени Закордонного представництва
Української гельсінкської групи

ЗВЕРНЕННЯ

ДОПОМОГА ЖЕРТВАМ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції призвела до численних жертв населення України й Білорусі. Є всі підстави припускати, що наслідки катастрофи будуть зростати. Головними причинами катастрофи є низький рівень радянської технології та якості праці, надмірна централізація радянської системи й пов'язана з нею безвладність уряду УРСР, загальна безвідповідальність радянської влади перед населенням, відсутність народного контролю за діями влади, відсутність інформації.

Одна з суттєвих загроз Чорнобильської катастрофи полягає в тому, що електростанція знаходиться на березі Київського водосховища, що тягнеться від Чорнобиля до Києва. Під загрозою, таким чином, існування самого Києва, столиці України з населенням 2,5 млн.

Перші заяви радянського уряду свідчать про те, що влада робить все, щоб населення України, як і інші народи світу, не мали точної інформації про дійсне становище. Відсутність точної інформації про катастрофу в західних урядів та населення України та Білорусі побільшує майбутні наслідки катастрофи й заважає в подоланні цих наслідків. Державна система секретності й дезінформації є однією з головних перешкод для подолання катастрофи й її наслідків. Тому ми, українці Франції, звертаємося до народу Франції, до уряду й парламента з проханням допомогти нашому безправному народові шляхом:

1. систематичного передання на Україну правдивої інформації про катастрофу й її можливі наслідки;
2. вимогою до урядів УРСР, БРСР та СРСР *достовірно* інформувати світ про хід подій навколо катастрофи;
3. вимогою того, щоб ці уряди допустили в Чорнобиль, Київ та інші загрожені райони міжнародні комісії з фахівців з ядерної енергетики, медиків, біологів тощо, які могли б дати допомогу населенню й допомогти радянській владі подолати катастрофу й її наслідки;
4. вимогою допустити в загрожені райони західних кореспондентів.

Низький рівень радянської медично-санітарної служби викликає потребу прибуття на Україну з Заходу західних медиків, які б допомогли радянським медикам рятувати людей від радіації та її наслідків.

Українська діаспора вільного світу готова допомогти своєму народові в СРСР матеріально й фахово. Допоможіть нам добитися здійснення права на цю допомогу.

Чорнобильська трагедія ще раз ставить перед світом українську проблему в СРСР. Україна — член ООН. Ми вимагаємо, щоб усі західні держави мали в Україні посольства й консуляти: це дасть змогу українському народові відстоювати своє право на самозбереження й розвиток.

2 травня 1986
Париж

Ярослав Мусянович,
голова Центрального Комітету Українських Організацій у Франції
Леонід Плющ,
член Закордонного представництва Української гелсінкської групи

ВІД «ПЛУГУ» — ДО ПЕН-КЛЮБУ

Василь Сокіл

Не на одному письменницькому з'їзді довелося мені побувати від, скажімо, плужанського, що відбувався у Харкові 1926 р., і до 48 Світового конгресу ПЕН-Клюбу в Нью-Йорку 1988 р. Певна річ, за шістдесят років не на всіх з'їздах письменників радянської України був я присутній, проте, вистачить кількох останніх, щоб в основних рисах порівняти харківські чи київські з'їзди з нью-йоркським конгресом. Признаюся, мої паралелі можуть здатися формальними співставленнями, але дати глибшу аналіз всього, що відбулося на конгресі та тих літературних з'їздах, безумовно, важко в одній статті.

Програма конгресу ПЕН-Клюбу складалася з багатьох питань творчого характеру, які обговорювалися протягом п'яти днів від 9 години ранку до пізнього вечора. Головні засідання, так звані General Literary Sessions, відбувалися по два на день і включали в себе такі важливі теми, як "Письменник і суспільство", "Письменник і держава", "Проблема національної ідентичності", "Цензура творчості", "Реальність і фантастика". На спеціальних літературних сесіях (також по дві на день) дискутувалися, зокрема, проблеми театру, твори для дітей та юнацтва, критична література, справа перекладів іншими мовами, наукова фантастика, латино-американська література в США, питання поетичної творчості, цензура в США. Зрозуміла річ, теми обох цих сесій були щільно пов'язані між собою й доповнювали чи деталізували одна одну.

Програми першого-ліпшого з'їзду радянських письменників переважно ніколи й нічим не відрізнялися одна від одної. Основу складала звітна доповідь голови правління спілки письменників, а назва її варіювалася гаслом "Письменник — помічник партії". Доповідь після вступного поклону на адресу партії сповіщала, з якими успіхами прийшли письменники до чергового з'їзду. Побухгалтерськи називали кількість написаних творів, перераховували за кондицією, виділяли кілька достойних і трохи більше недостойних творів, які доповідач піддавав гострій критиці. За такою ж формою прочитували співповіді за жанрами. Перера-

ховували досягнення та недоліки в драматургії, дитячій літературі, критиці тощо.

Вся, так би мовити, конструкція з'їзду має стандартну побудову. Так само провадяться з'їзди чи, як їх називають, зльоти працівників сільського господарства, шахтарів тощо, тільки замість книжок фігурують гектари, центнери, тонни продукції, передові й відсталі колгоспи та підприємства.

Не диво, делегати цих з'їздів завжди з увагою стежать за перебігом доповідей. Кожен з хвилюванням і не раз навіть з тривогою прислухається, в якій рубриці згадають його ім'я. Похвала означає шанс на більшу кількість видань творів, а, не дай Боже, потрапиш у категорію розкритикованих — довго доведеться приходити до тями. Непогано, якщо зовсім не згадають... От тільки з таких позицій і дивилися делегати на звітну доповідь голови правління спілки письменників.

Після доповідей починаються виступи делегатів, як правило, за попередньо складеним списком. Переважно це такі ж звіти, тільки тепер звітують керівники обласних організацій.

За винятком деяких виступів одиноких сміливців, яких мені почастило чути раз чи два рази за всі роки, марно дошукуватися в так званих дискусіях на з'їздах письменників свіжих думок, нових ідей, гострих питань, навколо яких могла б виникнути справжня полеміка. Нема цього, не може бути — все чудово.

Письменницькі з'їзди тривають не більше трьох днів. А про що говорити?! Вистачить і двох, бо останній день присвячений виборів правління та затвердженню резолюцій. Форма та зміст цих резолюцій настільки стандартні, що вони раз за разом, тобто з'їзд за з'їздом, фактично повторюють одне й те ж формулювання. Після гучних слів про те, що письменники, "керуючися вказівками партії, прийшли до з'їзду з чималими творчими успіхами" (конкретно вже не називаючи творів), резолюція закінчується самокритичним признанням: "Однак, на жаль, письменники ще не спромоглися створити твори, гідні величної епохи". Але "з'їзд одностайно запевняє партію та уряд, що письменники всі сили віддадуть...". На закінчення в ЦК партії відбувається прийняття новообраного правління, де йому дають чергові вказівки.

На конгресі ПЕН-Клубу також був "представник партії й уряду". На відкритті конгресу з привітальною промовою виступив державний секретар США Джордж Шульц. Знайшлися такі інакше думці, які своє незадоволення виявили нечемними вигуками під час його промови, а двоє чи троє делегатів (здається китайці чи араби) залишили на цей час залю. На що Шульц відреагував похвальною реплікою на їхню адресу: "Бачу, що ви справді маєте творчу свободу".

Серед численної президії з'їздів радянських письменників майже половина партійних діячів високого рангу (бачив я на них Хрущова, Шелеста, Щербицького серед інших). Це може здаватися неймовірним, але ніхто з делегатів і не помислив свиснути чи залишити залю. Всі схопилися з місць, і залунали оплески, які перейшли в овацію.

В конгресі ПЕН-Клубу взяли участь делегати з майже 50 країн світу, і цілком зрозуміло, з якою активністю літератори різних країн брали участь у дискусіях, зокрема, на засіданнях, де розглядали питання про національне й інтернаціональне в культурі та практичні справи перекладів художньої літератури.

На конгресі відбувалася загальна полеміка про те, що американська демократія дала народові майже всі матеріальні достатки, але ніяк не культуру. В пресі можна прочитати невідомо ким і яким чином вичислені дуже високі проценти неписьменних громадян США. Мовляв, кому потрібна в Америці справжня художня література? Он подивіться, як простий радянський громадянин зачитується поезією, як він радіє від зустрічі з живим письменником!

Будь ласка, я сам можу цим журналістам — вихвалителям радянської системи — підкинути, як то кажуть, дровець у вогонь. Під час письменницьких з'їздів практикують творчі зустрічі письменника з читачем. Їхнє число підраховують і в результаті подають урочисту інформацію про те, що ці зустрічі "охопили" 20 тисяч слухачів! Я був учасником не одної такої зустрічі й можу запевнити, яка це брехня. В залі, де ми втрьох виступали, сиділо не більше п'ятнадцяти душ.

Було б дуже бажано, щоб критики американської грамотности побували разом з радянськими пропагандистами своєї культури хоча б на одному з дев'яти вечорів публічних читань — виступів членів ПЕН-Клубу, а ще краще — на додатково проведеному в залі Купер-Юньюн на Сьомій вулиці вечорі поезії. Я на ньому не зміг побувати, але казали, що велика зала ледве вмістила понад дві тисячі. Виступали різномовні поети, а увага слухачів була така велика, що часом не потрібен був і переклад.

Певна річ, не всі в Америці любителі високої поезії. Розмова про масову літературу, розраховану на низькі смаки читача, посіла значне місце в роботі конгресу. Делегати висловлювали занепокоєння шкідливим впливом на молодь книжок і фільмів, які героїзують жорстокості, насильства, зневажання людської гідности, та особливо твори порнографічного характеру. Дехто навіть закликав і до запровадження цензури на такі твори. Проте, всі сходилися на переконанні, що комерційний вплив на літературу й мистецтво нездатний перешкодити творенню високохудожніх

творів, якими пишається культура Заходу. Постійна, неослабна любов читача до творів вікової вартости переважає дикунське захоплення низькопробним читвом.

Як відомо, запрошеним на конгрес радянським письменникам Москва не дала дозволу приїхати та ще раз переконатися, який це, справді, інтернаціональний з'їзд літераторів, почесними делегатами якого було кілька нобелівських лавреатів та такі всевітньо відомі письменники, як Кобо Абе (Японія), Жорже Амаду (Бразилія), польський поет Чеслав Мілош, Гюнтер Грасс (Західня Німеччина), Октавіо Пас (Мехіко), Амос Ос (Ізраїль), Васко Попа (Югославія) та чимало інших славетних майстрів художнього слова.

Письменників СРСР, напевне, не пустили ще й тому на конгрес, що довелося б їм прийти на семінар "Письменники в тюрмі", присвячений правозахисним справам у всьому світі, і зустрітися з вимогою дати відповідь, чому ні на одному з'їзді радянських письменників (як і на останніх) ніхто не заговорив про закатованих та гноблених у в'язницях письменників, ім'я яких відоме в усьому світі.

На семінарі, а потім на пресконференції під тим оглядом узяли участь серед інших делегатів голова Французької секції ПЕН-Клубу Анрі Таверньє, американський драматург Артур Міллер, російський письменник у вигнанні Василь Аксьонов. Говорили про письменників різних країн, ув'язнених за вимогу права вільно творити. Те, що вже в перший день прийнято резолюцію з вимогою перед різними урядами звільнити ув'язнених літераторів, свідчить про те, наскільки це питання виявилось важливим для делегатів конгресу. В цій ґрунтовно аргументованій резолюції серед двадцяти розділів два призначили Миколі Руденкові та Юрієві Бадзю, а третій — киянці Ірині Ратушинській, яка пише російською мовою.

Українські літератори — учасники конгресу, крім заходів схвалення такої резолюції, провели збір підписів на привітальних картках до ув'язнених діячів української культури. Майже тридцять карток, підписаних членами ПЕН-Клубу — письменники різних країн (серед них Китаю, Таїляндю, Південної Африки, В'єтнаму та інших) наступного дня надіслали на адресу безпосередньо ув'язнених товаришів, а деякі — до їхніх родичів у Україні.

Хай бодай частина дійде до них! Тюремники повинні знати, що вільний світ протестує проти душителів свободи.

Як би того не хотілося, неможливо було побувати на всіх засіданнях, які мене цікавили. Довелося обмежитися кількома. Приємною й корисною виявилася організована Клярєю Дорджіу, угорською літераторкою, головою Нью-Йоркської секції пись-

менників у вигнанні — членів ПЕН-Клубу, товариська зустріч письменників України, Росії, Польщі, Білорусі, Литви, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехо-Словаччини. Запросили письменників і з інших країн, зокрема з В'єтнаму та Північної Кореї. У великій залі готелю Сент-Моріц зійшлося нас понад тридцятьоро, і в гостинній атмосфері ми нав'язували особисті зв'язки, провадили жваві розмови, обмін думок. Зворушлива була увага в'єтнамських друзів до українських проблем.

Повний різноманітних вражень від конгресу, я повернувся додому з багатьма адресами, куди мене нові друзі-літератори різних національностей просили надіслати свої твори. Багатьом я вже почав висилати. А від декого вже й одержав.

Одним словом, літератори — вигнанці всього світу, єднайтеся!

По сторінках української радянської преси

● В жовтневому числі журналу *Kuiv* за 1985 рік з'явилася стаття "Київ — мати культури руської. Інтерв'ю з академіком Д. С. Лихачовим". Від часу заснування в 1983 р. журнал *Kuiv* став одним із найцікавіших українських журналів. В цьому інтерв'ю Лихачов представлений як науковець світової слави, який багато займався історією та культурою Київської Русі. Перше питання має дещо дивний і суперечливий зміст. Його співрозмовник зауважує, що "не за горами той час, коли радянський народ разом з усім прогресивним людством відзначатиме 1000-ліття російської, української, білоруської літератур, колискою яких є наше місто" (не те, що ми сподівалися визнання 1000-ліття хрищення, але, навіть абсолютно не згадавши про те, що українська література почалася від І. Котляревського, як це звичайно можна почути від радянських науковців), Лихачов без жадних пояснень підхоплює тему, твердячи, що "несподівано Київ дарує слов'янству шедеври". Він перераховує праці Іларіона, *Повчання князя Володимира Мономаха* і *Слово о полку Ігоревім* між іншими.

Після короткої дискусії на тему норманістичних поглядів академіка розмова переходить до термінології — "ахіллесової п'яти" слов'янознавства — згідно з Лихачовим. Він пропонує скликати нараду провідних науковців Росії, України й Білорусі, щоб "уточнити, з якого часу починалося формування східнослов'янських народів". Він, наприклад, вважає, що терміни "Київська Русь" і

"Древня Русь" не є ідентичні, "як традиційно вважається". Київська Русь є "середньовічною Руссю".

Справа також у настанові київських науковців до вивчення тематики. Лихачов соромить киян за те, що ті "недостатньо уваги приділяють докиївській епосі, історії руської й української культур Х-XVII століть". Це особливо виявилось на Конгресі славистів у Києві, коли болгарські дослідники виявилися багато підготовленіші до тем про розвиток руського суспільства. Він додає, що "Звичайно московські та ленінградські дослідники не могли і не зможуть гідно представляти радянську науку на міжнародному рівні без діяльної підтримки вчених столиці України".

Під кінець розмови Лихачов наводить ще одну тему, що, видно, йому близька до серця. Він каже: "Мене гостро непокоїть, що подекуди проявляється кричуща байдужість до долі неоціненних пам'яток культури, до старовини". Він згадує особливо "подільські втрати останнього часу" в Києві й виголошує своє переконання, "що не можна зносити будівлі не лише XVII-XVIII, а й XIX століть". Академік кінчає порадою: "Треба боротися за збереження послань минувшини — літературних, образотворчих, архітектурних, навіть коли вони й не шедеври. Послань і до нас, і до наших нащадків. Послань в безсмертя".

- Співпрацівники журналу *Жовтень* (1985, 12) пильно слідкують за виданнями, присвяченими західнім територіям, навіть коли ці території знаходяться в сучасній Польщі, тим більше, коли це польське видання, яке вийшло польською мовою. Йдеться про книжку Єжи Чайковського *Muzea na wolnym powietrzu w Europie* (Жешув—Сянок: Крайова агенція видавнича в Жешуві, 1984). Рецензенти монографії ґрхип Данилюк й Іван Красовський подали заголовок своєї рецензії "Музеї просто неба в Європі або чи лемки належать до українського племені". Вони дають книжці добру оцінку й переповідають, що тут знаходиться багато інформацій про історію "музеїв-скансенів" як у Західній, так і в Східній Європі. Вони згадують, що автор позитивно описує музеї на Україні, та що він дав "високу оцінку" Музееві народної архітектури у Львові. Але автори хочуть в одному аспекті посперечатися з Чайковським з приводу його "сумніву щодо доцільності лемківського сектора". Рецензенти твердять, що "Лемки — етнографічна група українського народу і в цьому, напевно, не сумніваються і польські етнографи". Рецензенти далі подають короткий опис переселення лемків на Україну після війни.

Рецензія наводить дві думки. Це досить знана справа, що, особливо в післявоєнний час, польські етнографи взагалі не попішають віддавати лемків українському народові, особливо в

умовах сучасної Польщі, яку її офіційні чинники вважають мононаціональною. А друга думка, коли вже йде мова про переселення, полягає в тому, що цікаво було б прочитати наукові опінії цих рецензентів про цю частину українського народу, яких ривезено з їхніх історичних територій і примусово переселено, розкиданими групами, по всіх кутках Польщі в 1947 р.

- Український письменник Сава Голованівський виступив на сторінках російськомовної *Літературно-ї газет-и* (8 січня 1986) з заувагами про стан друкарських справ у Радянському Союзі. Він описував труднощі, яких зазнають письменники, поки доведуть свої праці до друку. Згадує він труднощі ніби то "з папером", коли праці стоять часом понад рік, поки вийдуть книжкою. Наводить він приклади того, як українські письменники ще гірше страждають від теперішніх правил. Якийнебудь твір українською мовою не можна видати в центральній друкарні в російському перекладі, аж поки він не дістане дозвіл від республіканської спілки письменників, переважно тільки після публікації мовою оригіналу. Голованівський пише, що автор має особисте право вирішувати, де й якою мовою він хоче свій твір друкувати. Автор пригадує, що твори Юрія Яновського і Леоніда Первомайського спочатку з'явилися в російських журналах, тому що їх відкинули в Києві. Через такі ініціативи впровадили вищезгадане правило ще з початку п'ятдесятих років.

Автор також звернув увагу на втрати в культурі, коли певні книжки друкуються колосальними накладками, замість видати більше позицій меншим накладом. Наприклад, видавництво "Радянський письменник" видає деякі позиції відразу 115-тисячним накладом — і не знати, на якій підставі — коли норма переважно на три видання. Але навіть і ця цифра не дорівнює 600-тисячному накладові російськомовного видавництва "Огоньок", що видало Дж. Байрона і О. Гріна.

Н. К.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

ЯНКА КУПАЛА Й ЯКУБ КОЛАС НА ЗАХОДЗЕ. Бібліяграфія. Укладальники: Вітаут Кіпель і Зора Кіпель. Нью-Йорк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1985, 350 с.

ЯНКА КУПАЛА І ЯКУБ КОЛАС НА ЗАХОДІ. Бібліяграфія. Вітаут Кіпель і Зора Кіпель, упор. Нью-Йорк: Білоруський інститут науки та мистецтва, 1985, 350 стор.

Янка Купала та Якуб Колас — білоруські поети-клясики, що їхнє спільне сторіччя відзначали білоруси 1982 р. — як на батьківщині, так і за кордоном. Видана нещодавно бібліяграфія творчости обох поетів ставить собі метою зареєструвати — "щоб не загубилося" — матеріали, друковані на Заході, де спадщина поетів "вивчається без радянської цензури й фальшування". Бібліяграфія включає переклади творів Купали й Коласа західноєвропейськими та слов'янськими мовами, матеріали про життя та творчість обох поетів, друковані білоруською та іншими мовами поза країнами радянського бльоку, а також речі з часів перед Другою світовою війною, друковані в Чехо-Словаччині, Литві, Латвії, Польщі, Білорусі та США, що їх не зареєстрували радянські бібліяграфії. Крім друкованих матеріалів, бібліяграфія реєструє присвячені Купалі та Коласові радіопередавання (Радіо Свободи, Ватиканського радіо та ін.), як також рукописи, що зберігаються на Заході. Окремий відділ нотує твори, покладені на музику або відображені в мистецтві, та портрети поетів. Доповнює бібліяграфію список шкільних підручників і читанок, де передруковувалися твори обох авторів, та хронологія подій, пов'язаних з діяльністю поетів та їхньою спадщиною від 1914 до 1983 років — вибіркова хронологія, що має своєю метою доповнити фактами друковані раніше літописи життя й творчости Купали та Коласа.

Упорядники бібліяграфії Вітаут і Зора Кіпель — професійні бібліотекарі, що працюють в Нью-йоркській публічній бібліотеці. Вітаут Кіпель — автор довідника про білоруську громаду в Клівленді та, написаної спільно з Зорою Кіпель, праці про білоруський американський театр; Зора Кіпель була вже раніше упорядником бібліяграфій двох інших білоруських поетів — Олеса Салавея та Наталії Арсеневі. Їхня бібліяграфія творчости Купали й Коласа — солідна фахова праця. Вступ білоруською та англійською мовами внясною обсяг, мету й структуру бібліяграфії та подає перелік раніше друкованих бібліяграфічних праць про творчість Купали й Коласа. Книга Кіпельів включає 2340 окремих записів з повними бібліяграфічними даними та короткими анотаціями, а також два окремі покажчики прізвищ — кирилицею та латин-

кою, що допомагають користуватися бібліографією. Працю поділено на частини: кожний з авторів має заголовки своїх творів у алфавітному порядку, праці про життя й творчість — у хронологічному порядку; переклади творів подано за мовами (з повною назвою заголовків у оригіналі), а тоді — списки творів, покладених на музику, портрети тощо. Окремо зареєстровано праці, що розглядають творчість обох поетів спільно. З українців, що перекладали твори Купали чи Коласа, або писали про них, книжка Кіпелів згадує таких авторів: Ю. Бойко-Блохин, Д. Болотюк, В. Бучацький, М. Вороний, П. Гасенко, О. Гермайзе, М. Гехтер, О. Горбач, В. Дорошенко, М. Євшан, П. Карпенко-Криниця, Б. Кравців, Р. Кухар, Р. Лубківський, Л. Луців, Т. Масенко, В. Мороз, Я. Падох, В. Перетц, Л. Полтава, Л. Ромен, М. Рильський, І. Свенціцький, Я. Славутич, В. Старицький, М. Шаповал, О. Яремченко. Книжку Кіпелів видано охайним друком, на доброму папері, в твердій оправі — що є тепер нечастим явищем серед бібліографічних книг. Вона призначена для спеціалістів-літературознавців і тому, мабуть, не подає абсолютно жадних біографічних даних про обох поетів. А шкода. Коротка біо-бібліографічна довідка про Купалу й Коласа білоруською та англійською мовами була б вартисним доповненням цієї праці.

Для читачів *Сучасности* цікаво буде довідатися дещо більше про життя й творчість обох білоруських письменників і про їхнє пов'язання з Україною та українською літературою.*

Янка Купала (1882-1942) та Якуб Колас (1882-1956) вважаються творцями нової білоруської літератури. Однолітки й приятелі, вони часто співпрацювали, оба захоплювалися творчістю Шевченка, перекладали й популяризували його твори, були співредакторами першого білоруського видання *Кобзаря* 1939 р.

Янка Купала, що його справжнє прізвище було Іван Луцевіч, був сином незможного орендаря, який часто був змушений міняти місце побуту та праці. Початкову освіту він здобув у сільській школі та від мандрівних учителів. У ранній молодості працював і мандрував разом з батьком по всій Білорусі, що дало йому

* Джерелами інформацій про життя й творчість Янки Купали та Якуба Коласа послужили такі книжки: *Енциклопедія українознавства* (словникова частина), т. 4, стор. 1237 (Купала) і т. 3, стор. 1074 (Колас); *Українська радянська енциклопедія*, 2 вид., т. 5, стор. 272 (Колас), і т. 6, стор. 18 (Купала); *Шевченківський словник*, т. 1, стор. 309-310 (Колас), і т. 1, стор. 336 (Купала); Michael Moskalik, *Janka Kupala, der Sänger des weissruthenischen Volkstums* (Мюнхен: Otto Sagner, 1961); Arnold B. McMillin, *A History of Byelorussian Literature* (Гісен: W. Schmitz, 1977); Anthony Adamovich, *Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917-1957)* (Нью-Йорк: Scarecrow Press, 1958).

змогу пізнати народний побут і фолклор. Після смерти батька 1902 р. працював робітником у броварнях і одночасно поглиблював свою освіту самоуком за допомогою великої приватної бібліотеки своїх друзів. Писати Янка Купала почав 1904 р. і першими його творами були вірші польською мовою. Швидко, однак, він перейшов на свою рідну білоруську мову й уже 1905 р. з'явився друком його перший твір білоруською мовою — вірш *Мужик*. 1908 р. друзі допомогли йому отримати працю в одній із приватних бібліотек Вільни, а рік пізніше послали його на загальноосвітні курси до Петербургу. Там Янка Купала пробув чотири роки (1909-1913). 1912 р. — в час літніх вакацій у Білорусі — познайомився з Якубом Коласом. 1915 р. Купала був у Москві, вчився там у народному університеті, там і одружився зі знайомою ще з Білорусі вчителькою. Згодом його призвали до війська. Після війни він повернувся до Менська, де жив і працював до 1941 р. В час Другої світової війни переїхав до Москви, де й помер за нез'ясованих обставин (дехто каже: покінчив життя самогубством, кинувшись вниз у сходовій клітці московського готелю). Янка Купала — автор збірок поезій *Жалейка* (1908), *Гуслія* (1910), *Дорогою життя* (1913), *Спадщина* (1922); п'єс *Павлинка* (1913), *Зруйноване гніздо* (1913), *Тутешні* (1922) та інших творів. Він переклав білоруською мовою *Слово о полку Ігоревім* та 19 творів Шевченка, а свою власну поему "Бондарівна" — за твердженнями критиків — написав під впливом Шевченкової поезії. Янка Купала — також автор вірша "Україна" та трьох віршів, присвячених Шевченкові ("Пам'яті Шевченка", "Пам'яті Т. Шевченка" та "Тарасова доля"). Писав він і статті про Шевченка.

Янка Купала 1925 р. отримав звання Народного поета Білорусі, згодом — звання академіка Академії Наук Білорусі, а також окремо ще й України, пізніше дістав нагороду ордена Леніна. Це один бік медалі. Але є ще й другий — факти, що їх не знайти в радянських енциклопедіях — цілу низку творів Янки Купали радянська цензура заборонила (в тому числі такі речі, як сатирична комедія *Тутешні*, вірші "Перед майбутнім", "Великдень", "Жиди", "Забраний край", "Жандар поламаних кайданів", "Царські дари" і ін.). Свого часу радянська критика писала про Купалу, що він "засліплений буржуазним націоналізмом". 1930 р., паралельно з процесом проти т. зв. Спілки визволення України в Харкові, в Менську заарештовано багато білоруських письменників, яким закидали приналежність до... "Спілки визволення Білорусі". У зв'язку з цим заарештовано й Янку Купалу. По дорозі до тюрми, однак, Янка Купала пробував відібрати собі життя — вістка про це стала неприємною та невідгідною для режиму сенсацією. Поета врятували, викинули фізично й ідеологічно: він покався.

Справжнє прізвище Якуба Коласа було Константин Міцкевіч. Батько його був лісничим у добрах князя Радзівіла. Вчився Якуб Колас у вчительській семінарії, й, закінчивши її 1902 р., працював учителем. Перші свої вірші — здебільша на білоруські теми — він писав по-російськи, але вже 1906 р. з'явився перший друкований вірш (*Наш рідний край*) білоруською мовою. За читання й поширення революційної літератури та за участь у заборонених зборах учителів Якуба Коласа звільнено з праці, а згодом і засуджено на три роки ув'язнення. Першу світову війну він перебував у війську. Від 1921 р. Якуб Колас жив з родиною в Менську. 1926 р. він отримав звання Народного поета Білорусі, 1929 р. став віцепрезидентом Білоруської Академії Наук. У час Другої світової війни Якуб Колас пережив особисту трагедію: син його загинув на фронті, а невдовзі померла дружина. 1943 р. він став членом партії. Кількакратно нагороджений державними преміями СРСР, медалями та п'ятьома орденами Леніна.

Перша збірка поезій *Пісні печалі* вийшла друком 1910 р., але в літературній спадщині Коласа переважає проза. Серед інших його книг: *Оповідання* (1912), *Рідні образи* (1914), *Нова земля* (1923), *Симон-Музика* (1925), роман-трилогія *На розстанях* (*В польській глушині* — 1923, *В глибині Полісся* — 1927, *На розстанях* — 1954), *На просторах життя* (1926), *Трясовина* (1934), *Війна війни* (1937). Найкращими його творами критика вважає трилогію *На розстанях* та епічні поеми *Нова земля* та *Симон-Музика*. Алгоритична поема *Симон-Музика*, що у формі любовного трикутника змальовує — за інтерпретацією деяких критиків — поета-пророка, відроджену Білорусь і більшовизм — вважається Коласовим поетичним шедевром. Партійна критика, однак, часто цю поему замовчувала.

Якуб Колас переклав білоруською мовою 18 творів Шевченка (в тому числі й заборонену тепер в Україні "Розриту могилу"), разом з Янкою Купалою зредагував і видав Шевченків *Кобзар* (1939) і того ж року — збірку віршів білоруських поетів *У вінок Т. Г. Шевченкові*. Якуб Колас писав про Шевченка й у своєму вірші "Бояну-Кобзареві", і в повісті *На просторах життя*, і в численних статтях і дослідженнях.

Бібліографія творчості Янки Купали та Якуба Коласа, що її упорядкували Вітаут і Зора Кіпелі, є цінним внеском у білоруську літературознавчу бібліографію й, справді, гарним відзначенням столітнього ювілею обох поетів. Це живий пам'ятник, що значить більше, ніж пам'ятники в бронзі, бо він є й буде ключем і стимулом до нових оригінальних досліджень.

Марта Тарнавська

Kraśniewska, Wiktoria. PO WYZWOLENIU... (1944-1956). Paris: Instytut Literacki, 1985, 260 ss.

Красьневська, Вікторія. ПО ВИЗВОЛЕННЮ... (1944-1956). Париж: Інститут літерацький, 1985, 260 стор.

Польське видавництво "Культура" в Парижі видало спомини польської активістки, яка 12 років перебула на більшовицькій каторзі. Вікторія Красьневська, яка в 1944 р. потрапила десь на Галичині до рук НКВД, описує в книжці свої переживання впродовж трьох етапів: один рік у тюрмі перед процесом і засудженням, потім 10 років каторжної праці в заполярній зоні Сибіру та, врешті, два роки примусової праці в колгоспі десь у Казахстані. Прізвище авторки, правдоподібно, видумане, бо вона живе в Польщі. Вартість споминів передовсім у тому, що авторка вміє описувати свої переживання дуже чітко, безпосередньо, як вона їх сприймала, не прикрашуючи й не затемнюючи навіть найжахливіших подій. Усі три етапи — це боротьба за існування, щоб перетривати та попри все зберегти свою гідність.

Авторка переконливо характеризує психіку радянської людини, яка далека від психіки людини волеюбної Європи. Сліпий, безкритичний послух комуністичному режимові — не видумка радянської системи. Так було в Росії впродовж століть. Це своєрідна релігія, найвищим маєстатом якої не є вже божество, яким давніше була автократична царська влада, а тепер — всевладна й "мудра" партія. Колгоспниця, яку запроторили до ГУЛагу на 5 років за дрібну провину в праці, вважає, що її справедливо покарали й вона мусить спокутувати свій гріх. Вона на вістку про смерть Сталіна плаче за ним. Безкритичне виконання доручень влади — типове для всіх ділянок радянського побуту. При тому безприкладна забріханість, лінощі, байдужість. В колгоспі авторка працювала довгий час у бухгалтерії. Всі зусилля колгоспного правління спрямовано на те, щоб ошукати районове начальство. Звідси забріханість у звітуванні, бож плян треба виконати, й то навіть передтерміново. Для прикладу: звітуємо, що орання вже закінчене, але тим часом комбайни ще довго працюють в полі. Звіт вислано, що кукурудзу вповні зібрано з поля, але бодай третина так і згнила на полі, покрита передчасно снігом. Треба підготувати додатковий звіт у район, придумати якусь аварію, бож кукурудзи нема досить на здання. Під зиму пригнали зі степу колгоспну худобу, і через недбалість кілька виголоднілих у дорозі голів загинуло. Придумали історію про напад вовків на пасовиськів, очевидно, списали протоколи з фальшивими зізнаннями свідків про те, що вовки поїли худобу.

Цікавий фрагмент про пияцтво в колгоспі: прийшов транспорт

горілки до бюро колгоспного правління. Група колгоспників підходить чвірками до прилавку, продавальниця розливає кварту горілки в чотири склянки першої чвірці. Вона випила, відійшла назад і стала в кінець черги. Продавальниця сполошує склянки й розливає чергову кварту наступній чвірці — й так без кінця п'ють, поки ще в силі держатися на ногах. Поступово черга щораз зменшується... Пили горілку всі, в колгоспі й навіть у таборах ГУЛагу. Авторка визнає, що й вона не гордувала горілкою, а може це й допомогло їй пробиватися крізь каторжне життя.

Не будемо переповідати змісту 260 сторінок книжки без ліку деталей, переживань, роздумувань і коментарів. Опис страйку в Норільську, бойова постава жіночого табору проти НКВД — все дуже детально й пластично описане. Окремий розділ "Любов" — про інтимні сексуальні, часто трагічні, а то й жахливі еротичні переживання таборян, про гомосексуальні чи лесбійанські події. Авторка перебувала в різних таборах — жіночих і мішаних, на фабричних будовах. Довший час працювала в шпиталі медсестрою, згодом — у адміністрації цегельні.

Варт зазначити, що Вікторія Красьневська дуже часто описує індивідуальні переживання каторжників не тільки польського роду, але також інших національностей — росіян, євреїв, німців, корейців, японців. Вона вміло характеризує відмінність їхньої психіки та їхню поставу до табірних проблем. Про українців вона згадує тільки мимоходом, не вглиблюється в їхню проблематику як етнічної групи. Наприклад, гарні українські пісні дівчата співали, а лікарка зі східних земель була нездарна, безхарактерна "стукачка" (донощиця). Страйк у Норільську авторка описує з усіма технічними деталями, в хронологічному порядку, але не згадує, які національні групи брали в ньому участь. Створюється враження, що вона навмисно оминає питання національних груп. Одночасно з інших джерел відомо, що українці з західних земель були в усіх заворушеннях в таборах рушійною силою. Й знову вона згадує про гарні українські пісні, чудові вишивки, подивляє стійкий характер й завзяття, але: "Ніколи я не мала симпатій до українців, їхні жорстокі вчинки збуджували просто ненависть... той народ був прекрасний, коли, літаючи, тішився силою своїх крил, але страшний, коли падав як куля, вганяючи пазурі в тіло своєї жертви. Цей народ хотів бути вільним, але не знав, як добиватися волі... нелегко стерти давні болючі рани". Але які саме були ті рани та що вони були двобічні, авторка не додає.

Повертаючись з заслання до Польщі, авторка в дорозі роздумує: "Коли нас звідсіля забирали, були це наші землі, наш рідний край. Тепер бачимо російські написи на дорогах, на добре нам знамих станціях" (колись польське, а тепер російське — це

все, що добачає авторка, українського на Галичині для неї не існує!). "Ніхто нас так не ошукає, як це страшне виривання з корінням з землі, на якій ми виростили, де кожний кут був власний, [з] земл[i], за яку ми боролися...".

Вікторія Красьневська — представниця колишньої панівної польської верстви на наших західніх землях, колишній активний вояк польської Армії крайової (АК). До її шовінізму в часи війни можна мати поблажливе зрозуміння. Але пише вона свої спомини-переживання 30 років після повернення з заслання до Польщі й понад сорок років дій АК. Чи не був уже час за 30 років проживання в комуністичній Польщі в умовах постійної загрози Москви позбутися шовіністичних поглядів?

На маргінесі думок Вікторії Красьневської насуваються деякі паралелі. Авторка переконливо підкреслює, що радянська людина приймає вже своє невірнечне животіння як самозрозуміле явище, пристосовуючи до цього також свої життєві вимоги. Можна добачати, що в сучасній комуністичній Польщі поступово назріває подібна загроза. Це спостерігають уже деякі польські мислителі. Як Літинський у паризькій *Культурі* від грудня 1985 р., аналізуючи ситуацію після виборів, стверджує песимістично, що значна частина поляків потрапляє в стан покори та відчужености. Правда, ще 40% населення корилося дорученням підпілля, бойкотуючи вибори, але багато навіть колишніх членів, а то й активістів "Солідарности" пішли на вибори, шукаючи погодження з комуністичною дійсністю. Це загрозливі прояви, і провідники польських опозиційних кіл шукають шляхів для відновлення польського патріотизму. Це конечно, бо час немилосердно працює проти польських державницьких домагань.

Павло Турула

3 ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

ДО СТАТТІ І. КЛЕЙНЕРА — «КРИТИЧНИЙ МОМЕНТ...»

У журналі *Сучасність* (1985, 11), Ізраїль Клейнер надрукував статтю "Критичний момент — це завжди випробування". На стор. 74 він писав: "... численні особи, органи преси, установи та цілі політичні середовища опинилися на цьому гачку" (Москви). І "зразком дій тих, які перебувають на гачку" — "... був якийсь ... діяч з Канади, який, мабуть, має певну кількість прихильників та одностумців. Цей пан, як мені сказали, під час війни був в'язнем нацистського концтабору".

Шкода, що Клейнер не мав відваги повторити за тими, що "йому казали", що цей "якийсь діяч з Канади" називається Роман Малащук, довголітній в'язень концтабору Авшвіц та інших німецьких тюрем і таборів смерті, провідний діяч Українського націоналістичного руху від його початків (1929 р.), довголітній голова Ліги визволення України, недавній голова, а тепер почесний голова Світового Українського Визвольного Фронту і таке інше.

Звичайно, про потрібні йому дані про мене він міг довідатися в організатора конференції "Україна в Другій світовій війні" Дмитра Штогриня. Саме про цю конференцію, організовану "Українською дослідною програмою" Іллінойського університету в Урбані, і про "якогось пана з Канади" на цій конференції пише Клейнер.

На цю конференцію, як одного з доповідачів, мене запросили для виголошення доповіді на тему "Українці в німецьких концентраційних таборах", а не, як пише Клейнер: "Врешті, цей пан сам одержав слово на одній з сесій конференції" (з такого писання виглядає, немов би я сам якось "напросився" зі своєю доповіддю).

А насправді було це так. Штогрин від імени Української дослідної програми написав мені: "... дуже радію, що Ви, Дорогий Пане Докторе, прийняли наше запрошення і погодились ласкаво прочитати цю, до речі, одну з найважливіших, якщо йдеться про питання відношення окупаційних сил до українців взагалі і до українських націоналістів зокрема, доповідей. Я тим більше вдячний, бо ж звернувся до Вас із запрошенням і проханням майже напередодні конференції" (конференція відбулася 4-8 червня 1985 р., а лист Штогриня до мене має дату 24 травня).

Але для Клейнера ще й це, мабуть, не таке важливе. На стор. 75 він пише: "Без прямого зв'язку з темою конференції, але в зв'язку зі справою [Івана] Дем'янюка, він [Малащук] висловив [у доповіді] кілька образливих зауваг на адресу єврейського народу, вживши навіть виразу «єврейська безличність»".

А це — безлична неправда Клейнера. Власне, кілька неправд. Моя доповідь мала заголовок "Українці в німецьких концентраційних таборих", а темою конференції було: "Україна в Другій світовій війні". Я (і вважаю — всі) цілком певний, що лише єдиний Клейнер не спроможний пов'язати цих двох тем (дарма що він, як подає *Сучасність*, уродженець Києва).

Перша неправда Клейнера в тому, що "цей пан [з Канади] сам одержав слово" — це він легко міг перевірити в програмі або в організатора конференції. Друга неправда стосується до справи Дем'янюка. В своїй доповіді я ні одним словом не згадав Дем'янюка. Багато учасників чули мою доповідь. А третя й найбільша неправда Клейнера ось у чому. Я сказав (у доповіді):

[С.] Візенталь і його ставленик [С.] Літтман перед Комісією Дешена в Торонто назвав провідника ОУН сл. п. Степана Бандеру німецьким коляборантом. А всі знають, що С. Бандера сидів у концтаборі Заксенгаузен, що двох його братів — Олександра і Василя — замордували в концтаборі Авшвіц, що його швагра Лева Опарівського німці розстріляли, що його самого та його батька вбили москалі. Знають про це і Візенталь (кажуть, що він з Бучача), і Літтман. Отже, хіба ж це не жидівська безличність говорити, що Бандера — "німецький коляборант"?

Знає про це й Клейнер. Не вважає він, що окреслення "жидівська безличність" в цьому випадку навіть занадто лагідне? (До речі, я не вжив окреслення "єврейська", це не моє слово, хоча він бере це слово в знаки наведення — гей би я так сказав).

А чи може Клейнер вважає Візенталю і Літтману (та й інших таких) представниками жидівського народу? Треба тут іти з відкритим шоломом. Якщо так, то нехай це виразно скаже. А як ні, то нехай осудить їх так, як осуджують їх не лише я, але й усі українці. А це саме й є ті "прихильники й однодумці", що про них Клейнер написав, що "діяч з Канади, ... мабуть, має [таких] певну кількість...". Не "певну кількість", а мільйони.

Клейнер "роздирає ризи", твердячи що "... українські сили не спромоглися перетворити свої ідеї на добре організовану спільну політичну акцію, а радше з розгубленням [?!] спостерігають...". На якого читача він розраховує? Та якби він лише хотів глянути правді в вічі: яким могутнім спільним фронтом стали *всі українці* проти нахабних провокацій Москви! А що деякі жиди (Візенталь, Літтман і їм подібні) далися на "московський гачок" і стали їхніми попихачами, що цькують українців, то яка, на думку Клейнера, мала б бути постава українців до таких жидів?!

Роман Малащук

ВІД ВИДАВНИЦТВА

ПОДЯКА Ф. ФОКШАНОВІ

Адміністрація *Сучасности* висловлює щиру подяку панові Ф. Фокшанові, довголітньому представникові нашого видавництва в Австралії за його співпрацю.

Рівночасно звертаємо увагу нашим читачам у Австралії, що новим представником є тепер пан Д. Г. Пирогів:

Mr. D. H. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne

ДО ЧИТАЧІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ «СУЧАСНОСТІ»

Шановний Читачу!

Журнал *Сучасність* переступає поріг 25-ліття своєї появи. Разом з виданнями, які передували його виникненню — *Сучасною Україною* й *Українською літературною газетою* — це вже 35 років існування і вислід значної видавничої концепції. Як на еміграційні умови — доволі поважний вік.

У своїй видавничій політиці журнал керувався й керується загальноукраїнськими мотивами: у центрі його уваги стоять не вузькогрупові, а загальні зацікавлення, не хвиливі, а постійно дійові та тривкі осяги, не загумінково-льокальні, а всеукраїнські питання. В *Сучасності* беруть участь автори різних поглядів і різних зацікавлень. Наша провідна мета — відповідно до наших спроможностей нести всебічну допомогу краєві. Це означає також опір політично-суспільному устроєві, що там існує, а передусім опір форсованим спробам нищення українського стану посідання.

З цієї нагоди звертаємо увагу й на цілу низку книжок, які з'явилися у видавництві "Сучасність". Це — переважно видання, що мають значення документів доби, поява яких в Україні під сучасну пору є немисленна.

Як і кожне видавництво, і ми зацікавлені в найбільшому поширенні нашого журналу та книжок. Тому дорогим для нас є кожний передплатник, що цінує наші зусилля та вносить своєчасно належне за журнал. Радіємо також, коли цей передплатник залуче

нових передплатників і тим спричинюється до зміцнення фінансової бази видавництва.

Але, крім цього, хочемо тут порушити ще один аспект і ним зацікавити наших читачів.

Часто до нас звертаються особи, які не мають фінансової змоги передплатувати наш журнал — безробітні, пенсіонери, молодь, що студіює, хворі і ін. Подібні прохання доходять до нас крізь залізну заслону (куди деякі наші видання доходять), хоч і з висловами побоювання, що режим до них не допустить журналу. Все це вимагає додаткових витрат видавництва, які воно не завжди може покрити.

З огляду на цей стан звертаємося до наших читачів з проханням робити пожертви на Пресовий фонд *Сучасности*. Віримо, що наша громада в діяспорі допоможе нам нести наше друковане слово до всіх закутків земної кулі, в тому числі й до тих, хто без власної вини не може його передплатувати.

Читачам, які відгукнуться на цей наш заклик, складаємо вже тепер наше сердешне спасибі.

Видавництво "Сучасність"

Ukrainische Gesellschaft für Auslands-
studien «Sučasnist» e. V.
Müllerstraße 33, Rgb.
8000 München 5, BRD

У США і Канаді:
"Sučasnist"
254 West 31 St., 8th Fl.
New York, NY 10001

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz
8000 München 2

Kto Nr. 22/20457 (BLZ 700 700 10)
Postscheckkonto: PSchA München,
Kto Nr. 22278-809

На Пресовий фонд «Сучасности» пожертвували до червня 1986 р.:

США:

Володимир Баранецький — 20 дол.
Орест Бараник — 10 дол.
Роман Вовчук — 10 дол.
Любомир Гайда — 10 дол.
М. О. Головатий — 70 дол.
О. Головка — 10 дол.
Яків Давид — 10 дол.
П. Т. Демус — 100 дол.

В. Діак — 10 дол.
З. А. П. — 300 дол.
Іван Зварун — 5 дол.
Л. Калин — 10 дол.
Роман Коваль — 5 дол.
Ярослав Колодій — 5 дол.
Дарія Конюх — 20 дол.
Григорій Костюк — 50 дол.

Юрій Кравчук — 50 дол.
Дмитро Кулинич — 10 дол.
Софія Левицька — 10 дол.
Лев Ломиш — 7 дол.
Філарет Лук'янович — 5 дол.
Дмитро Наливайко — 40 дол.
Вікторія Новотна — 100 дол.
Олександр Одарченко — 60 дол.
Петро Полішук — 60 дол.
Марта Пфлянчер — 20 дол.
Андрій Ріпецький — 20 дол.
Віра Савойка — 20 дол.
Олександра Селепина — 10 дол.
Василь Стан — 20 дол.
Уляна Старосольська — 20 дол.
Е. Стецьків — 10 дол.
Іван Ульянець — 10 дол.
Петро Фединський — 25 дол.
Богданна Худьо — 20 дол.
Богдан Целевич — 40 дол.
Микола Ценко — 20 дол.
А. Цибрівський — 12 дол.
Ігор Шевченко — 5 дол.
Христина Шмотолоха — 10 дол.
Федір Юревич — 50 дол.
Юрій Юрчишин — 20 дол.
Степан Ярема — 20 дол.

Канада:

Юрій Ганас — 10 дол.
Й. Головач — 15 дол.
Н. Козуб — 10 дол.
Олександра Копач — 10 дол.
Галина Кохановська — 5 дол.
Юрій Луцький — 100 дол.
Оксана Мариняк — 10 дол.
Марія Норяк — 10 дол.
Мирослава Ромах — 20 дол.
Христина Чумак-Гренджер — 10 дол.

Німеччина:

Григорій Кошеленко — 30 н. м.
О. Павленко — 500 н. м.

Англія:

А. Гавірко — 3 ф.
Й. Москаль — 23 ф.
В. Слезя — 5 ф.
Український клуб (Манчестер) — 100 ф.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У *Сучасності* 1986, 3, стор. 19, у третьому рядку згори треба читати: намагається захопити рустикальну Катерину.

У тій таки книжці *Сучасності* в рецензії Г. Лужницького на книжку В. Ревуцького *Нескорені березільці* на стор. 121 (14 рядок низу), та в "Просимо виправити", надруковане в *Сучасності* 1986, 5, стор. 96, треба читати: а другий том "Радянський [тобто пожовтневий] період".

Про авторів

- Марта Калитовська** — поетка, авторка двох збірок поезій (*Лірика*, 1955, та *Рими і не рими*, 1959). Марта Калитовська відома теж як перекладач з французької літератури (наприклад, *Благовість Марії* Поля Кльодела, 1962) та авторка оповідань, статтів і рецензій. Живе у Франції.
- Марія Суховацька** — прозаїк, авторка кількох книжок новель, високо оцінених критикою. Письменниця переїхала нещодавно до Нью-Йорку.
- Остап Гарнавський** — поет, прозаїк і есеїст, автор п'ятьох збірок поезій (*Слова і мрії*, 1948; *Життя*, 1952; *Мости*, 1956; *Самотнє дерево*, 1960 та *Сотня сонетів*, 1984), збірки есеїв *Туга за мітом* (1966) та збірки новель і нарисів *Камінні ступені* (1979).
- Микола Колянківський** (1912-1985) — журналіст і письменник-гуморист (псевдонім М. Точило). Співробітник і редактор тижневика *Час*, який виходив у Фюрти (Західня Німеччина) 1945-1949 рр., редактор і видавець журналу *Ми і світ* (Ніагара-Фаллз, 1950-1985). Засновник музею і галерії "Колекція Страстей Христових Курилика" в Ніагара-Фаллз у Канаді.
- Валеріян Ревуцький** — театрознавець і театральний критик, закінчив Московський театральний інститут та Торонтський університет. Викладав історію театру в Музично-драматичній консерваторії в Києві та Театральній студії при Інституті народної творчості у Львові. Був професором Слов'янського відділу Університету Британської Колумбії у Ванкувері. Автор книжок *П'ять великих акторів* (1955) та *Нескорені березільці* (1985). Постійний співробітник нашого журналу.
- Ігор Шевченко** — Думбартон-Овкс професор візантійської історії та літератури Гарвардського університету, спеціаліст з історії ранніх слов'ян.
- Марта Богачевська-Хом'як** — історик, спеціалізується в країнах Східної Європи. Викладає в Університеті Джонса Гопкінза (штат Меріленд), готує до друку книжку про історію жіночого руху на Україні.
- Андрій Филипович** — адвокат і громадський діяч. Живе в Філяделфії.
- Юзеф Дарський** — один із засновників журналу *Неподлеглосьць*, який видається позацензурно в Польщі. Від 1983 р. — співпрацівник журналу *Контакт*, який виходить у Парижі. Його статті також з'являються на сторінках нового еміграційного журналу *Лібертас*.
- Гінте Дамусіс** — заступник директора Нью-йоркського допомогово-інформаційного бюро "Литовський католицький центр релігійної допомоги та інформації".
- Євген Стахів** — український політичний і громадський діяч, активний учасник протинімецького підпілля на Україні часів Другої світової війни, зокрема на Донбасі та Дніпропетровщині. В США з 1949 р.
- Василь Сокіл** — письменник, який до сімдесятих років жив і творив у Радянській Україні. Тепер живе в Нью-Йорку. Його повість *Така довга ніч* друкувалася в нашому видавництві.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА «СУЧАСНІСТЬ» НА 1986 РІК!

одно число:

річно:

<i>Німеччина:</i>	12 DM	120 DM
<i>Великобританія:</i>	2 фунти	20 фунтів
<i>всі інші країни:</i>	4 ам. дол.	40 ам. дол.

Додаткові кошти передплати місячника летунською поштою до США і Канади становлять 22 ам. дол. річно.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

Австралія: Mr. D. H. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne

Ізраїль: G. Shakhnovich
Harav Maymon St. 2, Apt. 31
Bat — Yam

Аргентина: Dr. M. Wasyluk
Nahuel Huapi 5381
1431 Buenos Aires

Канада Nina Ilnytzkuj
і США: 254 West 31st St. 8th Fl.
New York, NY 10001

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale
Nottingham, NG11 7FJ

*Швайца-
рія:* Dr. Roman Prokop
Muristraße 82
3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на **прізвища** представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на: **Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.**

Адреси для влат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

«СУЧАСНІСТЬ»/«SUČASNIST»

Zeszyt w języku polskim

Nr. 1-2. Lato 1985, 280 ss.

Redaktor: V. L. Kaczmarek

Zespół redakcyjny: S. Barańczak, P. Naimski, F. Sysyn, R. Szporluk.

Спеціальне видання журналу *Сучасність* польською мовою ознайомить читача з проблемою взаємин між обома народами. Автори статей та рецензій — українці й поляки — кидають світло на деякі спірні й болючі події минулого обох народів.

Ціна 8 ам. дол.

Олександр Смотрич

УЖИНОК

1985, 116 стор. Обкладинка Якова Гніздовського.

Збірка поем Олександра Смотрича філософськи вдумлива, по-людськи зворушлива й поетично вивершена. Поезії викличуть у читача усмішку або краплю смутку, піднесуть до духовних небес або занурять у надри земних буденностей.

Ціна: 6,50 ам. дол.

Чеслав Мілош

ПОНЕВОЛЕНИЙ РОЗУМ

1985, 264 стор. Обкладинка Ігоря Тодорука. Переклав з польської Богдан Струмінський. Тверда оправа.

Тонка та приголомшлива аналіза жахливих моральних і психологічних наслідків поневолення розуму людей країн "Залізної завіси" у висліді безоглядного панування тоталітарної системи.

Ціна: 12,95 ам. дол.

Замовлення на всі видання «Сучасности» висилати на адреси В-ва:

В Європі:

SUČASNIST
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5

У США і Канаді:

NINA ILNYTZKYJ
254 West 31st St., 8th Floor
New York, NY 10001